MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS

Series No. 65

واقعات اظفری

مرزا علی
ک

FARI

L.T.
ary, Madras.

BRARY
of Madras.)

Historical Events of
Later Moghuls.

MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS
Series No. 65

واقعات اظفری

مصنفهٔ

مرزا علی بخت بهادر محمد ظهیرالدین اظفری
گورگانی مرحوم شاهزاده دهلی

WĀQI'ĀT-E-AZFARI (in Persian)

by Mohd. Zahiruddin Ali Bakht Azfari

Edited By

T. CHANDRASEKHARAN, M.A.
Curator Government Oriental Manuscripts Library, Madras.

AND

THE STAFF OF THE LIBRARY
(Under the Orders of the Government of Madras.)

Price Rs. 10/-

Printed at
THE NURI PRESS LTD.
54, Main Road, Royapuram,
Madras-13.

PREFACE

The Waqi'āt-e-Azfari, now before the reader, is an off-shoot of the literary genius of Muhammad Zahiruddin Ali Bakht Azfari Gurgani. The author happens to be a great grand-son of Nawab Iffat Āra Begum, grand-daughter of the Emperor Aurangzeb. His lineage is traced to the Emperor through six descendants. His father's name was Sultan Muhammad Wali alias Manjhale Sahib, and the grand-father's name was Sultan Muhammed Husain.

The parentage of Azfari's mother is traced back to the descendants of Hazrat Abul 'ula Khaja Muhammad Naqshbandi. Azfari was born in the fort of Delhi in 1173 A. H. He was brought up and educated there. In the same surroundings he was married and became the father of many children. Nearly a third part of his life, that is, thirty years, was passed in the royal prison. He occupies a very high rank as a man of letters. He was proficient in Arabic, Persian and Turkish and has left several works in those languages. His acquaintance with Urdu requires no mention because it was current in the household. He was a good author, poet and writer in Persian, Turkish and Urdu and had the distinction of being a Sahib-e-Diwan in those languages. Besides, he possessed a great knowledge of many arts and sciences, such as medicine, astrology, rhetoric and prosody. There is no trace of his Persian and Turkish diwans. There is a reference to two Diwans in Urdu. The oldest Diwan is not traceable. A selection from the

other Diwan has been appended at the end of this work by the author himself. It has not been printed yet.

Besides writing poetry Azfari has produced many other literary works. At the end of this work he has referred to thirteen books amongst which some are his own works and the rest are translations. The Emperor Baber had composed a treatise on Rhetoric and Prosody in the Turkish language. This was versified in Persian by Azfari and named as Aroodh-e-zadah. A copy of this work is available in the Government Oriental Manuscripts library, Madras.

Apart from being a great scholar, Azfari was a skilled archer. He was well-nurtured in the art of music. He was a valiant fighter. In the war against Gulam Qadir Rohila in 1201 A. H. he fought with great skill and bravery. As a reward of these exploits he desired to secure his release and form a bulwark in the defence of the realm. But the fear that after securing his liberty he might rise in arms against the government itself prevented his release. The Emperor Shah Alam had made him great promise of recompense for his extra-ordinary bravery and self-sacrificing zeal in the war against Gulam Quadir. But once the conflagration was over all promises were broken and disowned. The unjust behaviour of the king caused no little bitterness in the heart of Azfari. He resolved to obtain his release from the royal prison by some means or other. To this end he conspired with the officials of the fort and carried on secret negotiations with certain leading Nawabs, Jagirdars and Rajas of India and succeeded in obtaining their support.

One night getting on opportunity, he escaped from the prison attended by some companions and devoted followers, and traversing Jaipur, Jodhpur, Rampur and Bans Bareille arrived in Lucknow. Here he stayed, for seven years. He enjoyed the hospitality of Nawab Asif-al-Dawlah and received many favours. The fondness for the Deccan still swayed his heart and he entertained a great desire to meet Nawab Asif Jah of Hyderabad and Nawab Walajah I of Madras. He expected many things from them. At last he bade farewell to Lucknow and arrived in Madras in 1212 A. H., nine years after his flight from the Fort of Delhi. He was warmly welcomed beyond expectations and settled down there. He died in 1234 A.H.

In this book Azfari has given a detailed account of his travels, and thrown light on the internal conditions in the Fort of Delhi. He named the book Waqi'āt-e-Azfari. The events briefly described here are extracted from the same book. The composition began after 1211 A. H. and ended with the events of 1221 A.H. Initially the author wished to deal at length with the remaining events if he had time and peace of mind, but he was denied such opportunity.

This book constitutes a very important study in history and geography. It brings to light certain momentous event of the reign of Emperor Shah Alam, which are not found in other historical works. A peep into his volume gives insight into the extent of demoralisation of the Moghul Empire at that time. The administration was completely disorganised; lawlessness

prevailed everywhere. The destruction caused by Gulam Qadir Rohila, the arrangements for the accommodation of the princes in the fort and the nature of offices, the significance of "royal prison" and so on and so forth are described in the book.

This was the period when the Moghul Emperor was only a nominal sovereign; he was divested of all powers; the boundaries of the vast empire were reduced to a small domain; most of the provinces had become independent and autonomous; a few provinces lying close to the capital were nominally loyal to the central government but even these were not amenable to control. The royal treasury was empty. Mental and intellectual deterioration had become general. The unsophisticated princes had fallen into the depths of superstition and squandered their wealth on magic and witch-craft. The sovereign was incompetent and lacked foresight; he was then prisoner by the rebels and blinded; he depended on the income from the provinces; the court nobles gave him useful advice, but he was indifferent and acted contrary to their wise counsel. These facts form a pathetic and instructive theme of this book from the beginning to the end.

The author has also described the strange things he had seen and the manners and customs and beliefs of the people he came across in the course of his travels after the flight from Delhi. The difficulties experienced in the course of his travels have been fully narrated. References are made to his meeting with notable persons. Lastly the letters written to him by eminent nobles, Nawabs and Rajas have been repro-

duced; these documents give a correct idea of the form and style of literary composition and letter-writing prevalent at the time. References have been made to the Rajas, who, out of affection and fidelity, had his portraits taken and gave him valuable presents. Next follows a review of the inhabitants of Madras, their habits and manners and the climate. The encomiums paid to the Nawab Walajah II are beyond comparison. The first meeting with the Nawab is described in the following words.

"I saw a respectable man of good looks and royal department. Since I had not seen such a person for a long time, I was captivated by his charming personality. Hearing his sweet dialogue, the gloom and dejection which possessed my heart vanished. In the course of nine years after leaving the Fort, I met many a noble and minister, but I found none of them so nicely formed in the mould of the Prophet Muhammad's character."

Thereafter the exchanges with the physicians met in the course of travels are narrated and the quackery practised by them is severely criticised.

There are two manuscripts of this work in the Oriental Manuscripts library, Madras. The first copy is now before the reader in print. This appears to be the oldest manuscript. It has 440 pages and they are worm-eaten. The new Urdu Diwan of the author has been reproduced in the end. The special feature of this copy is that it is most likely a copy belonging to the author's library. The first page begins with the title of the work and the name of the

author. The sentences in the end of the narrative reveal a difference of version regarding the date. Another feature of the manuscript is that meanings of Persian and Arabic words are given in between the lines. It is not possible to state definitely whether they were written by the author himself. The manuscript is full of mistakes of spelling, and transcription is not uniform throughout. The second manuscript also is worm-eaten. The writing is, however, quite clear and beautiful. There is not any notable difference of version in these two copies, except for a few additions here and there in the contents of the second copy. This fact, where-ever it occurs, has been noticed in the margins of the printed work. The second copy does not contain any sentence or date in the front page. In the end, however, there are a few lines giving the genealogy of the author. These lines have been written in a different hand and show that they were probably added later on.

The book has been translated into Urdu. It should, however, be remarked that a translation, whatever its merit, cannot re-produce the beauty underlying the original work. It is, therefore, appropriate to publish the original work and introduce the reader to the beauties of style and composition of the author and enable him to form their true estimate.

In the end some additional facts have been stated about the author and some of his relations; they have been collected from a manuscript.

The preparation of the press copy of the manuscript, editing, proof correction, and introduction were entirely in the hands of Sri Syed Hamza Hussain Omari, Munshi-e-Fazil. My thanks are due to him and to the Nuri Press for having this book printed in a very short time.

7th May 1957
Madras.

T. CHANDRASEKHARAN.

فهرست مضامین

واقعات اظفری

صفحه | مضمون

صفحه مضمون

صفحه | مضمون

صفحه | مضمون

مقدمہ

واقعات اظفری جو اس وقت قارئین کے پیش نظر ہے ' مرزا محمد ظہیرالدین علی بخت اظفری گورگانی کی تصنیف ہے - یہ حضرت اورنگ زیب عالمگیر خلد مکان کی پوتی نواب عفت آرا بیگم کے پرنواسے ہوتے ہیں - ان کا سلسلۂ نسب چھ واسطوں سے حضرت خلد مکان تک جا ملتا ہے - والد کا نام سلطان محمد ولی عرف منجھلے صاحب تھا اور دادا کا سلطان محمد حسین -

اظفری کی والدہ کا سلسلۂ نسب حضرت ابوالعلاء خواجہ محمد نقشبندی کی اولاد تک پہنچتا ہے - اظفری کی پیدائش سنہ ۱۱۷۳ ہجری میں دہلی کے قلعے میں ہوی - وہیں ہوش سنبھالا اور تعلیم و تربیت پائی - وہیں شادی بیاہ ہوا اور صاحب اولاد ہوے - عمر کا تقریباً ایک تہائی حصہ یعنی تیس سال کی زندگی قید سلاطینی ہی میں گذاری - علم و فضل کے اعتبار سے وہ بہت ممتاز مانے جاتے ہیں - عربی ' فارسی ' ترکی زبانوں میں کامل مہارت تھی - اور ان زبانوں میں ان کی متعدد تالیفات بھی ہیں - اردو کا تو کہنا ہی کیا گھر کی زبان تھی - فارسی ' ترکی ' اردو زبان کے اچھے ادیب 'شاعر' انشا پرداز اور ان تینوں زبانوں میں صاحب دیوان تھے - اس کے علاوہ کئی علوم و فنون میں مہارت تامہ حاصل تھی - مثلاً علم طب ' رمل ' عروض ' قافیہ وغیرہ - اظفری کے فارسی اور ترکی دیوان کا آج کہیں پتہ نہیں - اردو کے بھی دو دیوان تھے لیکن قدیم نایاب ہے - جدید دیوان کا انتخاب خود مصنف نے اصل کتاب کے آخر میں شامل کیا تھا جو اب تک غیر مطبوعہ ہے -

خط و کتابت کی ' یہانتک کہ ان کو اپنی مدد پر آمادہ کرلیا ۔
اور ایک رات موقع پاکر اپنے چند رفقاء اور جان نثاروں کے ساتھ قلعے سے بھاگ نکلے ۔ جیپور ' جودھپور ' رامپور ' اور بانس بریلی ہوتے ہوے لکھنو پہنچے ۔ سات سال وہاں قیام کیا ۔ نواب آصف الدولہ بہادر نے بڑی آوبھگت کی اور بیحد عنایتیں فرمائیں ۔ مگر دکن کی دھن لگی ہوی تھی ۔ حیدرآباد کے نواب آصفجاہ اور مدراس کے نواب امیرالہند والاجاہ اول سے ملنے کا شوق دامنگیر تھا ۔ اور ہر دونوں سے بہت کچھ امیدیں وابستہ تھیں ۔ آخر لکھنو کو خیرباد کہ کر قلعے سے نکلنے کے نو سال بعد سنہ ۱۲۱۲ ھجری میں مدراس پہنچے ۔ یہاں توقع سے زیادہ آؤبھگت ہوی اور یہیں قیام پذیر ہو گئے ۔ سنہ ۱۲۳۴ ھجری میں انتقال فرمایا ۔

اس کتاب میں اظفری نے اپنی سیر و سیاحت کا تفصیلی ذکر کیا ہے ۔ نیز قلعۂ مبارک کے اندرونی حالات پر بھی روشنی ڈالی ہے ۔ اسی مناسبت سے انھوں نے کتاب کا نام " واقعات اظفری " رکھا ہے ۔ یہاں مجملاً جن واقعات کا ہم ذکر کر رہے ہیں اسی کتاب سے ماخوذ ہیں ۔ اس کتاب کی تالیف کا آغاز سنہ ۱۲۱۱ ھجری کے بعد سے شروع ہوکر سنہ ۱۲۱۱ ھجری کے واقعات پر ختم ہوتا ہے ۔ ابتدا میں مصنف کا ارادہ تھا کہ اسکو فرصت ملے اور چین و سکون نصیب ہو تو بقیہ واقعات کو اور پھیلا کر لکھیں ۔ مگر زمانے کے رد و بدل اور اپنی پریشانیوں کی وجہ سے موقع نہیں ملا ۔

یہ کتاب تاریخی اور جغرافیائی حیثیت سے بڑی اہمیت رکھتی ہے ۔ اس میں شاہ عالم بادشاہ کے دور حکومت کے بعض ایسے اہم

فن شعر و شاعری کے علاوہ اظفری کئی اور کتابوں کے مصنف ہیں - کتاب کے آخر میں انہوں نے تیرہ کتابوں کا ذکر کیا ہے جن میں سے بعض ان کی اپنی تصنیفات ہیں اور بعض تراجم ہیں - شہنشاہ بابر نے فن عروض پر ایک رسالہ لکھاتھا جو ترکی زبان میں تھا - اظفری نے اسکو فارسی میں نظم کرکے اس کا نام "عروض زادہ" رکھا ہے - یہ رسالہ مدراس کے سرکاری کتب خانے میں موجود ہے -

مذکورہ بالا علوم و فنون کے علاوہ اظفری فن تیر اندازی کے اچھے ماہر تھے - فن موسیقی میں بھی دسترس حاصل تھی - شجاعت اور بہادری کے مرد میدان تھے - سنہ ۱۲۰۰ میں غلام قادر رهیلے کے ساتھ جو معرکہ آرائی ہوی اس میں اپنی شجاعت اور بہادری کے اعلی جوہر دکھائے - اور یہ چاہتے تھے کہ اس کے صلے میں قید سے رہا کردئے جائیں اور حکومت کیلئے ممدو معاون بنیں - لیکن اس خیال سے کہ کہیں آزاد ہوکر حکومت کے مقابلے میں برسر پیکار نہ ہوجائیں قید سے رہائی نہیں ملی - غلام قادر کے ہنگامے میں ان کی غیر معمولی بہادری اور جاں نثارانہ خدمات کے صلے میں شاہ عالم بادشاہ نے ان سے بہت کچھ وعدے کئے تھے - مگر ہنگامہ رفع ہونے کے بعد وعدہ خلافی کی اور صاف انکار کردیا - بادشاہ وقت کی اس بیجا حرکت سے اظفری بیحد رنجیدہ خاطر ہوے - انہوں نے یہ عزم مصمم کرلیا کہ کسی نہ کسی طرح اس قید سلاطینی سے آزاد ہوکر رہیں گے - چنانچہ قلعے کے ملازمین سے ساز باز کی اور ہندوستان کے بعض سر برآوردہ نوابوں، رئیسوں اور راجاؤں سے خفیہ طور پر

کا بھی ذکر کیا ہے - سفر کی حالت میں راستوں میں جو صعوبتیں اور دشواریاں پیش آئیں ان کو بھی من وعن بیان کیا ہے - نیز جن قابل قدر ہستیوں سے ملاقاتیں ہوئیں ان کا بھی ذکر ہے - آخر میں وہ عرضیاں اور شوشتہ جات بھی نقل کئے ہیں جو بڑے بڑے امیروں ' نوابوں ' راجاؤں نے انہیں لکھے تھے - جن سے اس زمانے کے ادب و انشا اور طرز خط و کتابت کا صحیح اندازہ ہوتا ہے - نیز ان راجاؤں کا بھی ذکر ہے جنہوں نے اپنی کمال عقیدت مندی اور والہانہ محبت کی بناپر بطور یادگار ان کی تصویریں کھنچوائیں اور بیش بہا تحفے پیش کئے - پھر مدراس کے لوگوں کے اخلاق و عادات طور و طریق آب و ہوا پر تبصرہ کیا ہے - خصوصا مدراس کے نواب امیرالهند والاجاہ ثانی کی جس اندازمیں تعریف کی ہے کسی اور امیر یا نواب کی نہیں کی ہے - چنانچہ نواب صاحب سے جو پہلی ملاقات ہوی تھی اس کا ذکر ان الفاظ میں کیا ہے -

" بزرگے دیدم نیکو صورت ملک سیرت - چوں
از چندے گرسنہ چنیں صور بودیم - بنقد
صورت ایشاں اسیر گردیدیم ' و چوں گوش
بکلمات شیریں شاں میل نمود ' زنگ مکروهات
و غموم سفر از دل محزوں بزدود - حق آنست
کہ دریں دہ سال از بر آمدن قلعہ مبارک بسا امیر
وزیر را مشاهدہ نمودیم بریں اخلاق محمدی
احدے را موصوف ندیدیم کہ گوش سامع
بنقد کلامش خرمن گل فرحت بہرہ میدارد و
دل اشیار انبار نقدینۂ استمالہ گرد می آرد " -
" اللهم زد ولا تنقص "

واقعات کا ذکر ہے جو دوسری تاریخی کتابوں میں نہیں ملتے۔ اس کتاب کے مطالعہ سے یہ بھی پتہ چلتا ہے کہ اس وقت سلطنت مغلیہ کسقدر زبوں حالت میں تھی۔ سلطنت کا سارا نظام درھم و برھم ہوچکا تھا۔ ہر طرف بد امنی پھیلی ہوی تھی۔ غلام قادر رھیلہ کے ہاتھوں کیا کیا تباہ کاریاں عمل میں آئیں۔ قلعے کے اندر شہزادوں کی رہایش کا کیا انتظام تھا۔ اور وہاں کے عہدوں کی نوعیت کیا تھی۔ قید سلاطینی کس بلا کا نام تھا۔ وغیرہ۔

یہ وہ زمانہ تھا جبکہ پادشاہ برائے نام پادشاہ تھا۔ اسکے سارے اختیارات سلب کرلئے گئے تھے۔ سلطنت مغلیہ کا وسیع رقبہ گھٹتے گھٹتے بالکل محدود اور مختصر ہوچکا تھا۔ اکثر صوبے آزاد و خود مختار ہوچکے تھے۔ مرکز سے قریب کے چند صوبے برائے نام باقی رہ گئے تھے۔ مگر ان پر بھی پادشاہ کو دسترس حاصل نہیں تھی۔ شاہی خزانہ خالی ہوچکا تھا۔ دماغی اور ذہنی پستی عام تھی۔ سیدھے سادھے اور بھولے بھالے شاہزادے توہم پرستی میں مبتلا ہوکر جادو منتر اور عملیات میں اپنی ساری دولت برباد کر رہے تھے، پادشاہ کی نا اہلی اور ناعاقبت اندیشی، پھر باغیوں کے ہاتھوں اسیر ہونا، اندھا کئے جانا، صوبہ داروں کی مرسلہ آمدنی پر گذارا، امرائے دربار کے مفید مشورے، نیک صلاحیں اور ان سے انحراف و بے پروائی، غرض شروع سے لیکر آخر تک ایک درد انگیز اور عبرتناک داستاں ہے جو ہر صاحب عقل کیلئے سبق آموز ہے۔

دلی سے فرار ہونے کے بعد اظفری نے جن جن مقامات کی سیر و سیاحت کی، وہاں کی عجیب و غریب چیزوں، رسوم و رواج اور عقاید

اس عبارت کو قلم زد کرکے ایک سطرمیں ذیل کی عبارت لکھی ھے ۔

" بتاریخ نوز دھم شہر شعبان در سنہ ۱۲۳۳

ھجری در بندر میلاپور تحریر یافت "

دوسری خصوصیت یہ ھے کہ تقریباً نصف کتاب تک بعض فارسی اور عربی الفاظ کے معانی بین السطور میں لکھے ھیں ۔ یہ نہیں کہا جاسکتا کہ آیا یہ بین السطور خود مصنف کے لکھے ھوے ھیں یا کسی اور کے ۔ اس نسخے میں املا اور کتابت کی جابجا غلطیاں نظر آتی ھیں ۔ اس کے خط کا بھی ایک نہج نہیں ۔ کہں شکستہ تو کہیں سادہ کہیں جلی قلم تو کہیں بالکل باریک ھے ۔

(۲) دوسرا نسخہ بھی اسی کتب خانے میں موجود ھے ۔ یہ بھی پہلے نسخے کی طرح کرم خوردہ ھے ۔ لیکن کتابت کے لحاظ سے بالکل صاف ھے ۔ اس کا خط خوشنما ھے ۔ میں نے ان دونوں نسخوں کا لفظ بلفظ مقابلہ کیا ۔ لیکن ان میں کوئی نمایاں فرق معلوم نہیں ھوتا ۔ البتہ پہلے نسخے کی بہ نسبت اس دوسرے نسخے کی اصل عبارت میں کہیں کہیں اضافہ نظر آتا ھے ۔ میں نے اختلاف نسخ کو واضح کرتے ھوے حسب ضرورت حواشی دے دئے ھیں ۔ اس نسخے کے سر ورق پر کوئی تاریخ یا عبارت درج نہیں ۔ البتہ کتاب کے آخر میں ایک مختصر شجرہ چار سطروں میں لکھا ھوا ھے جو درج ذیل ھے ۔

(۱) ظفرالدین عرف مرزا بلند بخت ولدسلطان محمد
یعقوب ولدسلطان محمد زکریا ولدسلطان
سید محمد موسی شوھر عفت آرا بیگم بنت
معزالدین بادشاہ ابن بہادر شاہ
ابن اورنگ زیب عالمگیر ۔

اُسکے بعد ان حکیموں اور طبیبوں کا ذکر ہے جن سے مصنف کو تبادلہ خیالات اور استفادہ کا موقع ملا ۔ نیز ان اطبا پر سخت تنقید بھی کی ہے جو طبی اصول اور یونانی طریقہ علاج سے بالکل نا واقف تھے اور کسی قانون کی پابندی کئے بغیر علاج کیا کرتے تھے ۔

اس کتاب کے دو قلمی نسخے مدراس کے سرکاری کتب خانے میں موجود ہیں ۔ (۱) پہلا نسخہ وہی ہے جو مطبوعہ شکل میں آپ کے پیش نظر ہے ۔ یہ نسخہ قدیم معلوم ہوتا ہے ۔ اس کے اوراق کرم خوردہ ہیں اور کل صفحات ۲۲۰ ہیں ۔ کتاب کے آخر میں مصنف کا جدید اردو دیوان بھی شامل ہے ۔ اس کی سب سے بڑی خصوصیت یہ ہے کہ غالباً مصنف کے کتب خانے کا نسخہ ہے ۔ اس کے سر ورق پر یہ عبارت لکھی ہوی ہے ۔

" نام این کتاب واقعات اظفری المتخلص
باظفری ' المعروف بہ میرزا کلاں ۔
المخاطب بہ میرزا علی بخت بہادر
سلمہ اللہ تعالی ۔ تصنیف حضور سلمہ اللہ
تعالی " ۔

کتاب کے آخر میں جو عبارت لکھی ہوی ہے اس سے تاریخ کا اختلاف ظاہر ہوتا ہے ۔ پہلی عبارت اس طرح ہے ۔

" کاتب الحروف سید محمد ولد سید نتھر ۔
ساکن بلدہ نتھر نگر عرف ترچناپلی بتاریخ
هفدهم شہر ربیع الاول سنہ ۱۲۲۷ هجری یک
هزار و دو صد و بیست و هفتم هجری نبوی
در بندر ترمل کھیڑی تحریر یافت "

بسم الله الرحمن الرحيم

واقعات اظفری

بعد حمد حضرت پروردگار و نعت و درود رسول مختار و (۱) صلوٰة و سلام بر آل اطهار و اصحاب کبار و مدح دعاے بےشمار بادشاه جهجاه حضرت شاه عالم بادشاه خلد الله ملکه و سلطانه و افاض علی العالمین بره و احسانه ـ چنین گوید سرگشته تیه تحیرے محمد ظهیرالدین مرزا علی بخت المعروف بمیرزائے کلاں المتخلص با ظفری گورگانی نواسه زادهٔ حضرت محمد معزالدین پادشاه ولد بهادر شاه ابن حضرت اورنگ زیب عالمگیر پادشاه غازی که بعد نه سال از بر آمدن خود از قلعه مبارک شاهجهاں آباد چوں وارد سواد مرشد آباد یعنی مقصود آباد بنگاله گشتم درماه ذی حجه سنه ۱۲۱۱ یک هزار و دو صد و یازده هجری در خاطر فاطرم چناں خطور کرد که شمهٔ از احوال تباهی سلطنت خاندان گورگانیه که از دست غلام قادر افغان ولد ضابطه خاں ابن نجیب خاں بخشی یوسف زئی بعمل آمد و برخے حقیقت بر آمدن خود از قید سلاطینی و بندے از تفرج و سیر چند دیار و امصار که بچه نوع بظهور رسیده و نقول چند عرایض وغیره بر نگارم ـ اما غرض ازیں نقول و عرایض اینکه طور و رویه عبارت منشی هرجائی معلوم باشد و اگر اطفال خوانند جائے انشا دارد و اگر احیانا کسے از اولاد و احفاد عاصی در بلاد مذکوره برسد ایں عرایض آشنائی و آداب و خدمت گذاری قدیم را بیاد دهد، و ایں کلمات را به واقعات اظفری مسمے نمودم ـ

---

(۱) ن ـ ابتدائے

(۲) مرزا علی بخت ولدسلطان محمد ولی ابن سلطان محمد عیسی ولدسلطان سید محمد موسی -

(۳) مرزا همایون بخت ولدسلطان محمد ابراهیم ولدسلطان محمد سید موسیٰ -

(۴) مرزا تاج الدین ولدسلطان محمد یوسف ابن سلطان محمد عیسی ولدسلطان محمد سید موسیٰ -

مذکورہ بالا شجرہ کا خط اصل کتاب کے خط سے بالکل مختلف ہے ممکن ہے یہ کسی دوسرے کا لکھا ہو -

اس کتاب کا اردو ترجمہ ہوچکا ہے - تاہم ترجمہ خواہ کتناہی عمدہ اور بہتر کیوں نہ ہو اس میں وہ خوبی اور لطافت باقی نہیں رہتی جو اصل کتاب کی عبارت میں پائی جاتی ہے - اسلئے مناسب یہی معلوم ہوا کہ اصل کتاب طبع کرکے منظر عام پر لائی جائے تاکہ قارئین کو مصنف کے محاسن کلام ' فصاحت و بلاغت اور طرز انشا کا صحیح اندازہ ہوسکے

آخر میں مصنف اور ان کے بعض اعزہ کے متعلق چند مزید حالات درج ہیں ' جو ایک قلمی نسخہ سے لئے گئے ہیں -

۷ - مئی سنہ ۱۹۵۷ م
مدراس

سید حمزہ حسین عمری

المشتهر به حضرت عرش منزل ابن محمد معزالدین جهاندار شاه پادشاه الملقب به حضرت عرش آرام گاه ولد محمد معظم بهادر شاه المخاطب به شاه عالم بادشاه اولی ابن حضرت اورنگ زیب عالمگیر بادشاه غازی

نسب نامه راقم تا حضرت اورنگ زیب عالم گیر بادشاه غازی

محمد ظهیرالدین میرزا علی بخت المعروف به میرزاے کلاں ابن محمدولی عرف منجهلے صاحب ولد سلطان (۱) محمد عیسی پسر کلاں نواب عفت آراء بیگم دختر کلاں محمد معزالدین پادشاه مذکور ولد بهادر شاه پادشاه ابن اورنگ زیب عالم گیر پادشاه غازی اعم ازاں که شاه عالم پادشاه حال پسر زاده محمد معزالدین پادشاه مذکور هستند وجد حقیقی ما یعنی سلطان محمد عیسی مسطور دختر زادۀ همون پادشاه موصوف اند ۔ تنبیه ۔

ذکر شمۀ از عنایات بادشاه جم جاه درباره غلام قادر نمک حرام روسیاه که قبل ازیں مبذول کرامت مشمول شده بود و باعث انتقام کشی ایں و خیم العاقبت دوراز عافیت

تفصیل ایں اجمال آنکه چوں شاه عالم پادشا در سنه دواز دهم از جلوس مبارک از اله آباد بجانب دارالخلافه شاه جهاں آباد عزم مراجعت فرمودند ۔ هم در راه بودند که نجیب خاں بخشی که صوبه دهلی بدو مفوض و دوازده سال دیا بتاً بر آں

(۱) ن ۔ سلطان

ذکر تباهی سلطنت شاه عالم پادشاه

فاعتبروا یا اولی الابصار ' و الحق هم چنین است آنچه نا گفتنی و نا نوشتنی برین خاندان عالی شان وارد گردید ـ چشمان دهلی دید آنچه دید بلائے بود ' اهل عبرت را متنبه شدنی و آفتی گذشت صاحب بصیرت را متزجر گشتنی که غلام قادر یوسف زئی افغان لوائے طغیان و خود رائی بر افراشته و حقوق این خاندان سموالمکان را نسیاً منسیا انگاشته بنائے نابینائی و بے حیائی افگنده و بنیاد مستقل قدیم ساخته را دو ویران ساخته و در مقام بے ادبی و بے پروا هی بر آمده در ایذائے آں پادشاه ذی عزوجاه اعنی شاه عالم پادشاه ولد حضرت عالم گیر ثانی پادشاه الملقب بحضرت عرش منزل ابن حضرت جهاندار شاه عرش آرامگاه محمد معزالدین پادشاه ابن حضرت بهادر شاه یعنی شاه عالم اولی ولد حضرت اورنگ زیب پادشاه عالم گیر اولی که جد امجد این بنده درگاه اند و اضرار منسوبان و متوسلان این دود مان فیض بنیان در آمده دست کوتاه خود را بکردار و افعال ناهنجار به مال و حال صغار و کبار دراز کرده حتی که چشمان آں بادشاه را از چشم خانه اش بر کند و از تخت سلطنتش بیفگند ـ تنبیه ـ درهم جدی شاه عالم بادشاه با راقم

نسب نامهٔ شاه عالم بادشاه تا حضرت اورنگ زیب عالم گیر بادشاه غازی

مرزا عبدالله علی گوهر المخاطب بشاه عالم ثانی پادشاه نام طفولیت آنجناب را لال میاں و میرزا بلدقی هم می گفتند ' ولد حضرت محمد عزیزالدین المعروف به عالم گیر ثانی پادشاه

مقهور مذکور باز تمردی ورزید ، و حضرت قدر قدرت باز به تنبیه و تادیب وے در غوث گڈھ برسرش رسیدند و رهیله هاے وخیم العاقبت باز هز یمت دیدند و فراری گردیدند ، و عیال و اطفال آں متمرد بدست اولیاے دولت قاهره اسیر و دستگیر گردیده و خان و مان شاں بغارت رسیده - دراں هنگامه غلام قادر نمک حرام هشت یا ده ساله باشد بنابر مصلحت ایں نمک حرام را همراه رکاب اقدس بر داشته آوردند و دیگر عیال و اطفالش را با حرمت تمام از قلعۀ غوث گڈھ بیروں کرده سرداندند که هرجا که خواهند بروند - حضرت چوں ایں نمک حرام را به چشم مبارک خویش ملاحظه نمودند نهایت شفقت فرمودند و به آرام و عاطفت تمام در شاه جهاں آباد آورده در قدسیه باغ گذاشتند و چوکی و پهره گماشتند و سه وقت خوانهاے اطعمه انواعے می فرستادند ، اکثر حضور طلب فرموده ترحم و عنایت بحال وے مبذول می داشتند و بر پشتش دست مبارک به شفقت می سودند و در تربیت نوشت و خواندنش تاکید بلیغے می نمودند حتی که فرزندش خواند ند - و به روشن الدوله مخاطب ساختند و وقتیکه درپاد والدیں خویش گریستے وعده خلاصیش می فرمودند چوں بنابر مصالح وقت بعض از امرانمی خواستند که خلاص شود و نزد پدر خود رسد ، حضرت قدر قدرت را از رهائی ایں نمک حرام مانع می آمدند ، و علاوه آں چوں پدر ایں نمک حرام آمده فوج بر امیرنگر و دیهات دیگر کشید و آں نواح را تاخت و تاراج گردانید ، براے انسداد آں افغاں ابوالقاسم خاں بهادر مجد الدوله عبدالحمید خاں بهادر مذکور با فوج رواں

ممالک قابض و متصرف بود در غوث گڈھ وطن خویش بمرگ طبیعی پدرود جہان فانی نمود ' حضرت قدر قدرت پسرش ضابطہ خاں را بجاے پدرش بخدمت بخشیگری سرفراز فرمودند و از طرف نامبردہ شیخ قاسم نامی با یک ہزار سوار و پیادہ و قلعہدار قلعہ مبارک بود کہ نظم و نسق آنجا می نمود ' لیکن چون بندگان اشرف اقدس اعلی ارادہ تمردی خان مذکور استماع نمودند از مادھو جیو پٹیل سیندھیہ مرھٹہ سازش نمودہ معرفت افواجش پیش از دخول خود قلعدار مسطور را بعد جنگ توپ و تفنگ از قلعۂ مبارک اخراج فرمودند ' چنانچہ دران ہنگامہ بہ اسد برج نامی کہ محل خاص پادشاہی ہمونجا است شکستے رسیدہ بود کہ حضرت بعد تشریف فرمائی مرمتش فرمودند ' و در چند سال بعد صرف مبلغ کثیر اوستادان چابک دست ریخت و شکست وے را درست نمودند ' اما چون حضرت قدر قدرت مع الخیریت در قلعۂ مبارک تشریف فرما گردیدند - ارادہ تمردی و عصیان ضابطہ خان مذکور زبانی منہیان و اخبار نویسان بوجوہ شتی شنیدند ' لہذا براے گوشمالش بطرف سکر تال کہ در نواح غوث گڈھ و پتھر گڈھ است بسر کردگی میرزا نجف خاں ذوالفقار الدولہ بہادر و عبدالاحد خاں مجد الدولہ بہادر مع افواج جنوبی نہضت فرمودند و در اندک فرصت ضابطہ خاں شکست یافتہ و تباہ شدہ فرار گردید و ہمہ اموال و اسباب او چیزے در نہب و غارت سپاہ جرار و برخی در سرکار دولت مدار والد رسیدہ بعدہ بوساطت و سفارش تکوجی ہولکر جنوبی وغیرہ از سرگناہ وے در گذشتند - و باز بخدمت موروثی و ممالک محولی او سرفراز فرمودند - پادشاہ دارا سپاہ باز بقلعہ مبارک مراجعت نمودند بعد چندے

خاں مقتول فرزندانش را بکشد - حضرت امتناع فرمودند و ارشاد نمودند که اگر پدر او چنین ها کرد این طفل بیگناه را چگونه به کشتن دهم، اگر انتقام منظور است به ضابطه خاں بیا و بیزید و اورا بکشید - لهذا چوں مرحمت و شفقت در ذات اشرف اقدس اعلی بدرجه اقصے است معرفت راز داران حضور طفل مذکور را مع اخراج و اسباب شایسته در وقت شب بسوے پدرش رها فرموده به والدینش رسانیده شد، و بعد چندے بطور یکه بار دیگر عفو تقصیراتش گردید و به مرتبه بخشیگری و به ملک موروثی خود رسید ذکر آں مناسب این محل ندیدم اختصار پسندیدم - و چوں پدرش به اجل طبیعی در گذشت و ایں نمک حرام بمقام پدر به نشست فرعون نهاد گردیده کلاه بر سر کج نهاد و بسفاهت و شرارت زبان کشاد و به آواز بلند می گفت که عنقریب در شاهجهاں آباد می رسم و انتقام خود را میکشم و نوعے که باشد نرد دغا می بازم و قلعه مبارک را در آب جمنا غرق می سازم، و ایں اخبار علی التواتر می رسید و زباں زد عام و خاص گردید که عنقریب غلام قادر می رسد و ته و بالا می کند، و آخر الامر در عرصه چند ماه آں نمک حرام با افواج خود بر دهلی لشکر کشید و تا شاه دره و اند هیاؤلی برسید و شاه دره نام مقامے از قلعه مبارک مشرق رویه و اند هیاولی دیهی شمال رویه، هر دو موضعے آں سوے دریاے جمنا واقع است و در قلعه مبارک گوله ها بارید، بارے دراں ایام دار و مدار شده جنگ موقوف و عازم وطن خویش گردید و دریں وقت راقم نیز در ماده اراده فساد ایں نمک حرام عرضي

گردید ، و بعد محاربات بسیار خان مسطور از دست افغان شکست یافته در پناه گڈه (۱) امیرنگر خزید و چند هفته به سبب فقدان علوفه و نان سپاهیان و مرکوبان نیم جان شده مع خان شجاعت نشان بیرون گڈھ بر آمده با افغانان بجنگ پیوستند باوجود قلت سپاه داد مردانگی دادند و بساکس مقتول و مجروح گشتند آخر الامر افغانان بے باک در قلب لشکر در آمده سر بہادر مذکور را بریده همراه خود برداشتند ولا شه اش را همان جا در پالکی وے گذاشتند ، چون این خبربه دهلی رسید مجد الدوله عبد الحد خان بهادر مذکور که وزیر دویم حضور پرنور بود بسیار خشمگین و مضطر گردید و درآن زمان حضرت قدر قدرت معروض وے را بسیار به اجابت مقرون می فرمودند - زیرا که خطابش فرزند خاص فرموده بودند ' چنانچه چند ابیات ریخته زبان در مهمانی و نذرانهٔ باغی از تصنیفات حضور پرنور در نوازش دوله مسطور راقم را یاد بودند ترقیم نمود - (ریخته) -

فرزند خاص ہے یہ اور ہیں غلام سارے
آباد رکھیو یارب فدوی کا گھر ہمارے

پھولا رہے ہمیشہ باغ مراد اس کا
ہرگز خزاں نہ پھٹکے اس باغ کے کنارے

سایہ میں پرورش ہو ظل اللہ کے یہ
ہے آفتاب جب تک انور فلک کے تارے

فی الفور بحضور التماس نمود که این پسر مقید ضابطه خان قاتل برادر غلام به غلام عنایت شود که عوض ابوالقاسم

(۱) ن - ارگ

فتنۂ عظمی حادث شود کہ یادگار عالمیاں باشد و ہم چنیں واقعہ گذشت کہ برزبان او گذشت ' رجعنا الی المقصود ۔

ذکر برآوردن غلام قادر مسطور محمد بیدار بخت ابن احمد شاہ پادشاہ ولد محمد شاہ فردوس آرام گاہ ولد جہاں شاہ ابن بہادر شاہ پادشاہ ولد حضرت عالمگیر اولی را و نشاندنش بر تخت سلطنت

بتاریخ بیست و نہم ذیقعدہ سنہ ۱۲۰۱ یکہزار و دو صد و یک ہجری محمد بیدار بخت عرف مرزا کوچک ابن احمد شاہ پادشاہ فردوس آرامگاہ را از قید سلاطینی بر آوردہ بر تخت سلطنت انداختہ و ملقب بہ جہاندار شاہ ثانی ساختہ ضرب سکہ اش ایں بود :- بیت :-

بہ زر سکہ زد وارث تاج و تخت
محمد جہاں شاہ بیدار بخت

الغرض ایں سلطنت چوں تماشا و بازیچہ طفلاں نمود کہ در دو روز چیزے نبود ۔

ذکر شمہ از شدائد ہولناک آں ہنگامہ

از آفات و بلیات ہنگامۂ مسطورہ اگر شطرے بیان کردہ شود گوش شنوندہ کر گردد ' و اگر قوت سامعہ یاری دہد و سامع از اہل درد باشد زہرہ اش بتر قد ' اما بالکل تجاہل ازاں از آئین بہمردی دور است و اغماض از و فور قصور مطابق ' " العاقل تکفیہ الاشارہ " چند مہالک را مجملا می نویسم کہ دال باشد

نوشته خفیه بدست عمه صاحبه خود بحضرت قدر قدرت فرستاد و بعد ملاحظه چنیں ارشاد شد که نمی دانم که بدیں یتیم یعنی غلام قادر باعث عداوت خاص و عام از بهر چیست و به عمه صاحبه فرمودند که به بچگان من خواهید گفت که شما هنوز بچگانید ایں امور را چه دانید و ایں غلام قادر طفلی خانه زاد نمک پرورده حضور است چه مقدور دارد که قدم گستاخانه پیش گذارد ' ایں همه افترائے خلق الله است که می باشند آں فرزندان خواطر خود را جمع دارند سبحان الله سالکان حقیقت آگاه راست گفته اند - بیت

چوں قضا آید طبیب ابله شود
واں دوا در راه خود گمره شود

بار دیگر چوں بعد یک سال رسید شنیدی که از دست او چه انقلا بے گردید

ذکر سیرت و صورت آں نمک حرام بدفر جام

شب و روز به مسکرات انواع خصوصاً به بنگ و بوزه و گانجه زیاده می پرداخت و گویند که ضمیمه آں علت اُبنه نیز داشت ' دریں هنگام عمرش به بیست سال رسیده و سبزه خط نودمیده جوانے بود نوخیز ' خوش رو و بدخو ستیزه جو مایل به پست قدی و اوسط در فربهی ولا غری ' فراخ چشم بلند بینی ' امانوک بینی اش باریک اند کے زاید فروسو مایل بود که از روے علم قیافه چنیں کس مفتن می باشد و در حالت طفولیت مجدالدوله مذکور که امیرے بود از اقسام علوم معمور پدر ایں را ازیں حال خبر داده بود که از دست ایں پسر شما در حالت جوانی

خورده خورد شده از گرد آتش بر آمده دور افتاد ، تا چہار گھڑی
هوا تاریک بود و گولہ ها و سنگ و خشت و گچ از هوا می بارید
و آواز آه و فریاد اهل آں بفلک می رسید و جز صوت شناسی
صورت یکدیگر را نمی دیدیم و از اصوات هم مستمال می گردیدم
و ایں آواز هولناک تا بہادر گڈھ که دوازده کروهے از دهلی دور است
رسیده بود که هر یک برخود می لرزید و می گفتند که آیا
ایں آسماں کجا بر زمین افتاد و نہیب و غارت گراں بوقت بے
حواسی و گریختن شاں از آیه " و اذالعشار عطلت " مخبر بوده
زیرا که از بسیارے احمال و اثقال اموال ثقیل شده بودند و از دست
غنیم سخت چنگال جاے جستن را می جستند و از باعث بر شکال عبور
دریا اشکال داشت ازاں ستوه و ملال بر حواس شاں راه یافته بود ،
و هر یک از احمال باقی زباں بعجز می کشاد و چیزے را در دریا
غرق کردند و چیزے را که مستعد حرق بوده ماندند دواے خانه
وکیلی خانه و خیام و کتاب خانه و مثلها آں را بسوختند و چیزے که
آندراتواں شکست مثل چینی خانه و آئینه خانه و سنگ سماق و یشب
و ماینها سبها را بشکستند و چیزے را به سبب عجلت انفرار درمیدان
قلعه چوں حبوب کشت حراث جابجا کاشتند و بگذاشتند و در
صدد قتل ما همه سلاطین بودند که حافظ حقیقی از باعث پرانیدن
بام باروت خانه که دراں آفت چند هزار رهیله سوخته و در بام ها
هلاک گشته حواس اعداے باقی را مختل ساخته و در دل شاں رعبے
سخت انداخت که بتاریخ دهم محرالحرام سنه الیه روز پریدن
بام باروت از راه دیلی چهتری سلیم گڈھ الملقب به نور گڈھ

بر جمیع احوال آں روزیکہ پادشاہ را در حالت دغا می گرفتند
از آیۂ کریمۂ ''یوم یفر المرء من اخیہ و صاحبتہ و بنیہ''
خبر میداد و حال ما اہل قلعہ بہ تفسیر آیۂ ''یوم یکون الناس
کالفراش المبثوث'' (۱) زبان می کشاد و پریدن باروت و گولہا
ازآتش دود دل مظلوماں کہ بتاریخ دہم محرم الحرام
سنہ ۱۲۰۲ یکہزار و دو صد و دو ہجری ہمسایہ محل راقم
دو گھڑی روز بر آمدہ واقع شد صدائے وے (۲) از صور اسرافیل
و آیہ '' القارعۃ ما القارعۃ '' ذکرے راندہ و تاریک شدن آں روز
از پریدن گولہ و باروت و در و دیوار آں بام کہ گرد و غبار او
ہوا را گرفتہ بود معنی ''اذالشمس کورت'' خواندہ و بہ تصادم
ہوائے آں پرش و لرزیدن زمیں و زمان آں مکان شرح
'' اذا زلزلت الارض'' پیدا و از افتادن کنگر ہائے قلعہ و ترقیدن
در و دیوار و افتادن بام ہائے استوار خواہش تاویل '' و تکون الجبال
کالعہن المنفوش'' ہو یدا بہ سبب بسیار قربت ازاں بام سکنہ
محل ما چند برادر و یک عمہ صاحبہ ما را سلمہم اللہ اشد کے
سروپا شکست و بجان سلامت ماندند و مختصر بیانش آنکہ
ہر خانہ نی یعنی چھپر کہ بود بند از بندش گسستہ کاہش
مانند پنبہ بر زدہ نداف بہر طرف افتاد و ہر تیغہ گلے کہ
بر اجناس خود از دو ماہ کردہ داشتہ بودیم بہ ترقید (۳) ' ہر
در یکہ زنجیر در حلقہ اش بود زنجیرش شکست و ہر دروازہ
کہ زنجیرش از حلقہ بیروں بودہ ہو دو مصراعش بہر دو طرف

---

(۱) ن - بام سرب (۲) ن - از تقدیراللہ
(۳) ن - قبل

رسانیدند ۔ و اموال غارتش چیزے بہ غنیمت افواج و باقی در سرکار پٹیل رفت حسب حالش بیت شاعرے بیاد گذشت ۔ بیت

دیدی کہ چہ کرد مردک خر
خود مظلمہ برد و دیگرے زر

و آں ملعون از غیرت قہرمان حقیقی در بلدۂ متھرا بہ سزاے کردار خود بہ انواع عذاب و عقاب معذب گشتہ مسافر دار البوار و هالک بوادی نار شدہ ' چنانچہ در درجے هر دو گوش و در دیگرے چشمانش کشیدہ و بینی معہ لب زیرینش بریدہ بطریق ارمغان و تہنیت مرهٹہ مذکور بحضور آں پادشاہ مجبور فرستادہ بود بحکم حضرت قدر قدرت بنظر ما همہ سلاطین گذشتہ چنانچہ راقم نیز دیدہ و شکرانہ حضرت احدیت بجا آوردہ و حال آنکہ تا آنگاہ ایں بندہ درگاہ هم معہ همہ برادران در قید سلاطینی بہ همیں قلعہ شاهجہاں آباد الملقب بہ قلعہ مبارک محبوس بودیم و از جانہا مایوس ایزد منان ازاں آفت افغان دیوسان مارا بنوعے محفوظ داشت و بہ حصن حصین حمایت خویش متحصن ساخت کہ از بیانش مردم نا واقف مطابق الانسان یقیس علی نفسہ حمل بر کذب و فضولی نمایند و بہ سفریت زبان (۱) کشایند و بر حاضران قلعۂ دهلی نیکو معلوم است و بہ روساے دور دست روزگار از پاے مردی منہیان تیز رفتار و وقایع نگاران اخبار گذار کتمان آں معدوم مطابق آں سانحہ بہ خاطر گذشت کہ دریں مقام ضبط گشت ۔

اظفری همت مرداں مدد اللہ است

---

(۱) ن - خواص زبان بصدق و ثنا

بگریختند - بعده پنڈارهاے مرهٹه یعنی غارتگران آں قوم در قلعه در آمده بر ماریختند - بقول چیزے که از دزدماند رمّال برد باقی را آنها بردند و بخوبی خوردند - عجب تر آنکه ازیں آفت نیز به محافظت و نصرت ناصر حقیقی مثل اول که ذکرش بعد ازیں می آید بهزار جدوکد و جرات محل مامصئون و مامون اند الحمد لله علی ذالک

ذکر اسیر شدن غلام قادر افغان و کشته گردیدن اں به عقوبات پایان

در عرصه شش ماه آں کم فرصت غازی از نصرت رشته انعقاد اجناد خویش به حماقت گسیخته و جمعیت خود از هم ریخته بر دست افواج پٹیل سیند هیه در پر گنه میرٹهه اسیر پنجه تقدیر گردیده و محمد بیدار بخت مرحوم مذکور و برادرانش و مرزا اکبر شاه بهادر و چند اخوان شاں مثل مرزا سلیماں شکوه و میرزا سکندر شکوه و میرزا احسن بخت و چند دیگر شهزادها مانند میرزا علی اختر ولد طالع اختر ابن محمد بلند اختر برادر حقیقی حضرت فردوس آرامگاه محمد شاه بادشاه مرحوم و خواهرزادگان پادشاه حال یعنی مرزا بهچو و مرزا مکهو ولد محمد عزت افزا عرف مرزا مد و ابن همایون بخت ابن محمد عظیم الشاں ولد بهادر شاه پادشاه را که آں ملعون قید کرده در پرگنه مسطوره برده بود مرهٹه ها هم ایشاں را باز در قلعه مبارک

بہر دو دست خود جبراً بہ سوے بالا برداشتہ بگلوے خویش منضم نمودند ۔ چنانچہ رخسارهاے من و آنجناب باهم بہ سودند ۔ آنگاه بر زبان فیض ترجمان فرمودند کہ خلاف معمول ارادہ این همہ تکلفات امروز چہ بود ؟ عرض نمودم کہ حالا جناب حضرت پادشاہ گشتند علایق رشتہ داری همہ بر کنار اکنون ماهمہ ها غلامان خانہ زاد شدیم بنوازند یا بکشند اختیار بدست مختار ؟ مارا چہ یارا کہ مثل سابق دم مساوات و همسری زنیم و بہ انباری قدم نہیم ۔ آنگاه تبسم نمودہ ارشاد فرمودند کہ واللہ من شمارا حالاهم همون فرزند جگر بند خود میدانم ؟ و انشاءاللہ تعالے همیشہ هم چنین خواهم دانست ؟ بعدہ آنجناب را در بنگلہ مکتب خانہ خویش بر مسند نشستگاہ خود گستردہ بود نشاندم ؟ دست عاصی را کشیدہ امر باجلاس فرمودند آداب بجا آوردہ بنشستم ؟ بعدہ این عاصی بر خاستہ کاغذ بیت مذکور ضرب سکہ نام نامی آنجناب را نذرانیدم(۱) این بیت ۔

بزد بقرص مہ مہر ضرب سلطانی
خدیو شاہ جہانگیر اکبر ثانی

مطالعہ فرمودند بسیار مسرور گردیدند ؟ باز آن کاغذ را واپس گرفتم فرمودند این چہ معنی کہ دادہ را باز می ستانید عرض نمودم چہ مجال اما بالفعل جاے ادب است حق تعالے جناب شاہ عالم را سلامت دارد و این بیت ضرب سکہ حضور نزد خود این خانہ زاد امانت است ؟ بروقت معهود آنرا بجناب ارسال خواهد نمود ؟ و حضرت نیز همین بیت را ضرب سکہ مبارک

---

(۱) ن ۔ گذرانیدم

و این سخن بے اشتباہ زیرا کہ متحقق راقم است کہ این عاصیان در ہنگام غلام قادر افغان و بربادی خاندان گور گانیہ فقط از ہمت کہ علامت رحمت الہٰی بود از ذلت اقا غنہ مصئون و مامون ماندیم اگر زیادہ این مجمل را مفصل نویسم بیم است کہ ابنائے روزگار علی طریق عادانھم فضولی دانند و از افسانہ خوانند۔

اظفری چیست ہمت / مرداں
مدد کردگار بے ہمتا است

کوہ کاہ است و خار پیشش گل
در مصوبات حافظ جانہا است

ذکر تشریف اوردن ولیعہد بہادر مرزا اکبر شاہ معہ دیگر برادران و بنی اعمام خویش در خانہ راقم

باید دانست کہ چون نمک حرام مردود در مزاج خبطے داشت در پرگنہ میرٹھ بیدار شاہ مسطور را از تخت سلطنت معزول نمودہ سیزدہ روز مرزا اکبر شاہ ولیعہد بہادر را نصب گردانید۔ چون این خبر بہ دہلی رسید موجب خوشنودی دوستداران ایشان گردید، راقم بیت ضرب سکہ بنام نامی ایشان تالیف نمودہ نزد خود داشتہ چون جناب ولیعہد بہادر مع الخیریت با پادشاہ زا دھا وسلاطین دیگر در قلعہ مبارک تشریف آوردند بعد دو سہ روز بعض اخوان و بنی اعمام و اعمام خویش خانہ راقم از قدوم میمنت لزوم خویش منور و معطر ساختند، و از الطاف شاہانہ بنواختند و دست عاصی فرا کشیدہ بطور سابق بگلو چسپانیدن خواستند خواستم کہ سرفرود آوردہ بقدمبوسی پر دازم، فی الفور سر مرا

نقدینہ گراں مایہ از مشت مبارک خویش بہ نہایت تفضلات در مشت من گذاشتند و از دست مبارک خویش مشت مرا بند فرمودہ از اخلاق شاہانہ بسیار خوشنود ساختند ، و بعد از وقوع آں حادثہ ایں بر آمدن حضرت از محل محلی اول بود کہ بر دیوڑھی ما تشریف آوردند ، پس بنا بر عادت خویش کہ حضرت اقدس ارفع اعلی بر اشعار راقم راغب تر بودند اکثر اشعار ارشاد حضور را عنایت نمودہ فرمایش جوابش می فرمودند ۔ راقم چند اشعار ترکی و فارسی و ریختہ مع قطعہ تاریخ مسطورۂ خود را از دست خویش بر دست اقدس گذرانیدم قطعہ تاریخ آں حادثہ اینست ۔

چوں من ذہب کریمہ کا مژدہ
اس سال ہوا نصیب یہ شاہ عالم

تھا فکر میں تاریخ کی بولا ہاتف
ہے ظفری تاریخ یہ عالم کا غم

و ایں یک سال کہ دریں تاریخ افزودہ شد بنا براں کہ آں سال بالکل باختتام رسیدہ بود و بعد چند روز عام نو شروع گشتہ رجعنا الی المقصد ۔

ذکر عہد حضرت قدر قدرت

با راقم چوں در عین شدت آفت افغاناں ازیں عاصی خدمت ہاے شایستہ بحضور پرنور بعمل آمدہ ، راقم معرفت ولیعہد بہادر و ہر دو میرزایان مسطور عرضی در وعدہ حصول مطلب خود از حضور دستخط کنانیدہ نزد خود داشتہ بودم دریں مادہ کہ اگر خدا فضل خویش عطا فرماید و باز امور سلطنت ہم بر ذات اقدس رجوع نماید می باید کہ ایں خانہ زاد را در صلہ ایں

خواهند فرمود ، ارشاد فرمودند که مسئول شما مقبول است بریں شرط نیز میرزا مغل و میرزا طغل وغیرہ دیگر پادشاهزادها را گواہ گرفتم و آداب بجا آوردم و سواے ایں دیگر اوقات بکرات و مرات ولی عہد بہادر مع برادران خود میرزا سلمان شکوہ و سکندر شکوہ بہادر کہ حالا در لکھنو اقامت دارند در خانہ عاصی تشریف شریف ارزانی فرمودہ اند و عنایات بیکراں نمودہ ـ

ذکر تشریف آوردن حضرت قدر قدرت مع تجمل سلطنت بر دیوڑھی راقم

راقم مطابق آں حال تاریخی در وزن رباعی اخرب کہ بطور قطعہ در زبان ریختہ گفتہ بود و بعد کشتہ شدن غلام قادر ملعون و رفع آں ہنگام چوں باز تخت سلطنت بر شاہ عالم قرار گرفت از فرط محبت و فرزند نوازی و توجہ خسروانہ کہ بہ راقم بیش از بیش داشتند با تجمل سلطنت مع تخت و چتر بروز عیدالفطر سنہ الیہ از راہ نوازش بر دیوڑھی ما رونق افزا شدند و بہ دلاسا و دلبری بایفاے عہود یکہ در عین شدت ہنگامۂ حضرت قدر قدرت معرفت پادشاهزادہ میرزا اکبر شاہ ولیعہد بہادر بوساطت شاہزادگان میرزا مغل و میرزا طغل سلمہما اللہ ولد محمد علاءالدولہ المعروف بہ میرزا باباے مرحوم بنی عم حقیقی پادشاہ درست کردہ داشتہ بودم امیدوار فرمودند و آں عہد و پیمان بار دیگر مجدد و موثق و موکد شد و چیزے

آوردہ ام ، مبادا کہ عقب من مرا بدغابازی منسوب نمایند و در حق من زبان ملامت کشایند ، احمد علی خاں با راقم عرض نمود کہ گستاخی معاف مگر جناب حضرت ازیں تقیدگاہ پرواز خواهند فرمود ، در جواب گفتم و اللہ بقسمیکہ خدا خواهد خواست ازیں جا خواهم برخاست پس سامعان ایں کلمات مرا برسبیل خشم انگاشتند از راہ خیر خواهی راقم بحضور والا عرض نداشتند آخرکار چوں مرکوز دلی من بظہور پیوست آنچہ بر زبان من گذشتہ بود پشیمانی آں بنام بردها لاحق گشت تنبیہ۔

ذکر چند اشخاص صاحب کمال و کرامات و استدراج کہ در قلعہ مبارک دیدم

اما باید دانست کہ چوں از عہد جد امجد ما یعنی حضرت معزالدین پادشاہ المعروف بحضرت جہاندارشاہ عرش آرامگاہ مسطور کہ رسم تقید ما همہ شہزادہ ها مجددا لاحق گشت از آنزماں تا حالت تحریر ایں نسخہ کہ قریب یکصد سال است همیں رسم جاری و بر نسل تیموریہ طاریست اما ذات باری تعالے را گواہ گرفتہ حقیقت می نویسم کہ والد ماجد و دو بزرگوار از اعمام ذوی الاحترام ما اکثر اوقات بل بہ کرات و مرات مارا می فرمودند کہ ما صدی سیزدهم را نخواهیم دید در همیں صدی دوازدهم کہ هستیم ازیں انزوا بہ زاویہ فنا کہ زیر زمیں است خواهیم خزید و شما خواطر خود را جمع دارید کہ بعد انتقال ما ازیں جہاں بے وفا هر آئینہ ازیں قید خلاص می شوید و بکام دلی می رسید ، و ما چوں و چہ ش می پرسیدیم کہ ایں صورت غیر ممکن چگونہ و بہ چہ تقریب وجود خواهد بست

خدمات از قید سلاطینی بر آورده در سلک امرا منخرط فرمایند ' و راقم نیز در خدمات حضور سرگرم بوده بچشم شراکت در سلطنت نه بیند و دامن از حد ادب بسوین عصیان و طغیان نه چیند الحال آن عهودرا اگر زیاده ازین بقید قلم آرام حصولش جز فضولی ندارم زیرا که

آن قدح بشکست و آن ساقی نماند

تنبیه - بعد معطل گردیدن از بصارت ظاهری نیز جناب حضرت قدر قدرت از اشارت دست مبارک خویش عرایض به دستخط خاص مزین می فرمایند چنانچه چند عرایض راقم نیز موجود دارد ' اما چون حضرت بر تخت سلطنت از سرنو قرار فرمودند و آن عهودرا به راقم و فا نه نمودند بلکه درین باب انکار صاف فرمودند ' قسم شرعی یاد نمودم که بدون ایفاے این عهد درین قید نخواهم بود ' از محل خود بیرون بر آمده در مسجد یکے متصل دلی دروازه قریب نو محله است که تا آن زمان حضرت قدر قدرت نیز در همون محل درمیان دیگر سلاطین که غلام قادر ملعون داشته بود سکونت داشتند ' در محل خاص خویش که محل پادشاهی باشد تشریف فرما نشده بودند ' نشسته و خدا را گواه گرفته معرفت احمد علی خان و کنور سنکرناته پسر راجه رام ناتهه بحضور پر نور پیغام نیاز ارتسام مبلغ داشتم و درین امر بنام برده ها تاکید نمودم که خبردار این پیغام را گوش گذار حضور باید ساخت والا روزے باشد که از من بحول وقوت الہٰی این جسارت سوزند و از غبن این پیغام شما را ندامت رو دهد ' و گفتم که من این وقت مرکوز دلی خود بطور مردان صادق بر زبان

دایما در ذکر حق مشغول بود
روز و شب وردش کلام‌الله شد

گر بخوانی جمله اش اسم شریف
با محمد آن ولی همراه شد

از جهان بے وفا چوں این بمرد
روز آدینه محرم ماه شد

یک هزار و دو صد از هجرت گذشت
کاں ولی را سوے جنت راه شد

جسم پاکش چوں فرو رفته بخاک
خلق را چوں یوسف اندر چاه شد

روح پاکش عالم بالا گرفت
بر سپهر هفتمیں چوں ماه شد

دوستاں را از فراق آں ولی
سوز دل اشک رواں پر آه شد

گرهمی پرسی مرازیں واقعه
بر دل من سخت غم جانکاه شد

لیک جز صبرے ندیدیم چارهٔ
چونکه هر یک را گذر زیں راه شد

بهر تاریخ وفات آں ولی
بنده را سوے خدا دلخواه شد

گفت هاتف سال تاریخ وفات
داخل جنت ولی الله شد

وله

اے آنکه تو بر جمال حق شیدائی
تاریخ وصال از رخت پیدا شد

می فرمودند علم این جزویات بر ذات عالم " السر و الخفیات " منحصر است و حقا که مطابق فرمودۂ آں بزرگاں مشاهده نمودیم که در صدی سیزدهم چوں دو سه سال باقی مانده اعمام عاصی بجوار رحمت ایزدی در پیوستند ' و چوں سنه ۱۲۰۰ یک هزار و دو صد هجری شروع شد بتاریخ بیست و هشتم محرم الحرام سنه ۱۲۰۰ در شب آدینه سه پاس از شب گذشته در هموں اذزوائے قید سلاطینی شاهجهاں آباد والد بزرگوار راقم نیز ازیں دار فانی بروضۂ نعیم جاودانی انتقال فرمودند ' نام نامی و اسم سامی آنجناب سلطان محمد ولی المعروف به مجهلے صاحب بوده غفرالله له ولوالدیه ابیات تاریخ وفات آنجناب از راقم کتاب ۔ ابیات ۔

گر تو تاریخ وفات آں ولی را طالبی
بر کن از تاریخ هر دو حرف علت اظفری

در محرم هم شب آدینه دنیا را گذاشت
روز جمعه شد بخواب انور مزار انوری

نیز محمد پناه نام بزرگے دریں واقعه چند ابیات گفته ۔ هوقوله

آں ولی حق زحق آگاه شد
پیش حق با عزت و با جاه شد

بسکه کامل بود در تقوی و دیں
با خدا و مصطفے آگاه شد

در شریعت در طریقت مستقیم
در حقیقت عارف بالله شد

در عبادت در ریاضت بے نظیر
در سخاوت فی سبیل الله شد

همه می تواند شد ' گفتم الحمد لله این نعمت غیر مترقب ' عنایت باید فرمود ' گفتند صله این بما چه خواهید داد - گفتم بفرمائید تبسم نموده گفتند ما تا آزمایش نمی مانیم دانستیم که شاید مدتے دراز باید گفتم پس در مقصد عاصی تعویقے می نماید ' گفتند نے بلکه شمازود بر می آئید ' گفتم شما ازیں هم پیشتر کوچ می فرمائید فرمودند بلے - گفتم اگر چنیں واقعه است بعد کامیابی خود بکدام طور بجناب ایشاں سلوک نموده آید - گفتند اینک دختر فقیر و منصف علی خاں نامی شوهرش موجود اند عوض ما بر ایشاں متوجه خواهند ماند آنچه توفیق باشد خواهند رسانید شنودم و قبول نمودم' پس اوشاں عمل اسمے را که برائے راقم منظور داشتند آموختند و فرمودند بطرزیکه نزاکت این عمل گفتم اگر بعمل می آرید بمطلب می رسید والا فلا اما این اسم جمالی است نه جلالی علی ای حال بشما ضررے نخواهد رسید ' بعد آموختن آں گفتم که این عمل را بمن هبه فرمودید - گفتند بشما رخصت داده ام سه بار التماس هبه نمودم هر سه مرتبه لفظ رخصت بر زبان راندند چوں خاموش ماندم - گفتند که اجازت نیست رخصت است آیا فهمیدید که در رخصت و اجازت چه قدر فرق است گفتم نے گفتند فقط بذات شما رخصت است بدیگراں نخواهند فهمانید اگر اجازت می دادم شما مختار می شدید پس راقم این کلمات را محمول بر فضولی پنداشتم چنانکه عادت گدایان عامی و فقرائے قشری است - اما بعد دو ماه اوشاں فوت فرمودند هوشیار شدم در دل پنداشتم که تحقیق شخص موصوف ولي کامل بود که پیش ازد و ماه بمرگ خویش مرا

و بعد سه سال و دو ماه بطوریکه بر آمدیم مشروحا درین موجز ضبط گردید ۔ نظیر این ' قبل از هفت سال از بر آمدن خود ما چند برادران نوجوان معرفت حکیم عنایت الله خان بمیان غلام چشتی که درویشے بود با کمال در تمنائے خلاصی خود عرض نمودیم که آیا در زندگی ما ازین قید سلاطینی خلاصی خواهد شد او شان معرفت حکیم مسطور جواب فرستادند که چنان معلوم می شود که بعد هفت سال بر دهلی و پادشاه این ملک آفتے عظیم و بلائے جسیم واقع گردد که ازبد و این سلطنت مثل آن آفت کسے ندیده باشد و دران حادثه بر که و مه زلزله ها افتد بلکه شرفات و جدر قلعه بلرزند و شاید که ساقط شوند ' و نظم و نسق این سلطنت تغیر و تبدیل پذیرد و ته و بالا گیرد ' بعد چین ها خلاصی یا بید و به مراد خود بر سید ' راقم تاریخ مژده مسطور بر پشت کتابے نوشته داشتم و چون بعد آفت این افغان رهائی ما بتقریب گریختن این هیچ مدان روے نمود ' مطابق تاریخ و حالات فرموده درویش موصوف بود ' اما قبل از و رود این حادثه ایام نا مسعود درویش مسطور پدرود جهان فانی نمود رحمة الله علیه ۔ نظیراین ' یا ددارم که بعد رحلت والد ماجد شاه عظیم درویشے مرتاض حقیر الجثه به تقریبے بر دیوڑهی ما رسیدند و بسیار بر عاصی ملتفت گردیدند در ایام ماه صیام روزے چون مرا تنها یافتند فرمودند که چیزے تحفه برائے شما آورده ام گفتم آنچه باشد و در آنچه فواید فرمودند هرچه خواهید از و بگیرید ۔ گفتم اهم مهمات عاصی از قید سلاطینی بر آمدن و بکام دلی رسیدن است ' گفتند این

کمل بوده ' جناب آں بزرگوار بسیار صفات حمیده و اخلاق پسندیده '
چنانکه در کتب آثار از اولیاے سلف نوشته دیده ام داشت لیکن
زبان خود را در حفظ مذمت ادنی و اعلی از احیا و موتی چناں
محاورت داده بودند که در مدت ملاقات هر چند ملاحظه نمودم
هرگز در مذمت و غیبت احدے زبان را نیا لودند و چوں در
مکالمت و تذکار عمر و زید ذکر عیب و قبحش پیش زبان آمدے
فی الحال سکوت ورزیده می فرمودند که فلانے چه خوب شخص
بوده یا چه خوب آدمی است و دیگر اوصاف داشتند که بسبب
اطناب نه نوشتم ' بعده چنیں صاحب کمالے بعد از در آمدن
خود الی یومنا هذا در جاے ندیدم و اگر احیاناً شنیدم بذوق
ماسبق بملاقاتش دو یدم جز بوے ریا و طلب دنیا نیافتم ' از حرکت
لغو خود نادم گردیدم رحمة الله علیه - نظیرایں ' وقتیکه در خط
و کتابت وتو کید عهود براجه جیپور در خفیه براے فرار خود
مشغول بودم همچنیں نجومے کامل را دیدم که در احشام سرکار
والا نوکر بود مهتاب راے نام داشت به تقریبے بر دیوڑهی ما
رسید سراسری پرسیدم که شنیده ام که شما نجوم را نیکو میدانید
بارے بگوئید که دریں ایام اختران طالع ما بر چه نهج اند او
ارتفاع طلوع آفتاب را از دستے بیهوده بر پارچه کاغذے از اسم
و سوال من زائچه طالع مرا نوشته دراں بدید و بخندید و متامل
گردید ' چوں پرسیدم که چه دریا فتید ' در جواب توقفے و رزید
ذاں بردم که شاید سستی طالع مرا ملاحظه نمود که زبان بجواب
نکشود ' گفتم ترا قسم دهرم خود است هر چه از روے نجوم
معلوم تو گردیده باشد بے کم و کاست بر زبان آری گفت چه

آگاہ نمود شاید اثر آں اسم اعظم نیز واقع باشد لیکن چوں عمل مذکور بہ آوردن عمل بسیار آسان است اما در تعیین اوقات تنگی و اشکالے دارد ۔ لہذا موقوف بود ۔ چوں ہنگامۂ رہیلہ برسر رسید و خبر منتشر گردید کہ شاہزادہاے متمول و کثیر العزت را غلام قادر خان مذکور ہمراہ پسران شاہ عالم پادشاہ خواہد برد ' محمد اکرام الدین عرف میرزا مغل و محمد عبدالمقتدر عرف میرزا طغل مسطورین کہ دریں امور چدین عاصی اعتقاد موفور داشتند بمن خفیہ نوشتند کہ اے یار غمگسار عملے کہ دارید دریں وقت مصیبت براے ما بکار برید کہ رہیلہ مارا ہمراہ دیگراں بیرون قلعہ نبرد ' پس راقم ہموں اسم اعظم را کہ اثرش دیدن و بہ امتحان رسیدن نیز منظور داشت شروع نمودم و بفضل الہٰی موثر افتادہ کہ رہیلہ دیگر شاہزادگان را برد و ایشاں را حرکت نداد و حال آنکہ ایں ہر دو صاحباں در کثیر العزتی معروف بودند چوں چنیں دیدم براے امضاے مقصد خویش سرگرم گردیدم پس ازاں چوں رہیلۂ مذکور غارت کردن سلاطین و محل پادشاہی و دیگر ساکنین قلعہ را شروع فرمود راقم براے مصئون و مامون ماندن حرمت عیال و جان اطفال و اسباب و مال خویش مرۃ اخری شروع نمودم ' از فضل ایزد متعال ہم دراں آفت از حرمت و جان عیال و اطفال معہ مال و منال سلامت ماندیم و تفصیل ایں مجمل باعث اطناب ایں موجز باشد غرض چوں مکرر اثر ایں عمل را در یافتم بعد رفع ایں ہنگامہ چوں براے بر آمدن خود شروع نمودم درمیان دو سہ چلہ ببرکت وسیلۂ ناخن اثر آں عمل ایں عقدۂ مشکل را نیز کشودم و بہ تدقیق دانستم کہ آں بزرگوار انسان صورت ملک سیرت از اولیاے

درمیان زن و مرد نقص کل افتاده شب و روز مجادله روے می داد ـ لهذا ما در و خاله زن نیز بحمایت دختر خویش بر خاستند و بعد چند ماه داماد خودرا خفیه زهر داده در یک شب دفع ساختند و عجب تر آنکه نمی دانیم که در همون شب از کدام سحر یا فریب یا زور عامر ذکبیر والدین و برادر و اعمام متوفی را مسخر و رام کرده تا مدفون شدن وے که همگی عرصه نیم روز گذشته باشد مطیع دختر خویش نمودند که طبیعت همه کس در استرضاے عروس بوده و همه در خوشی وے می ساختند ـ و بالکل به غم متوفی نه پرداختند ـ چون چند هفته چنیں ها دیدم تعجبا از والدۂ متوفی مرحوم پرسیدم که چگونه شما دفعتا غم پسر خود را فراموش نمودند وبا عروسے که شب و روز در مجادله و مخاصمه بودید چجرد فوت پسر جوان خود مطیع وے گردیدید و بخوشنودی میگذرانید و از ذکر پسر حرفے نمی رانید جواب داد قربانت شوم کسیکه پسرش مرده باشد بگرید یا غم کند مرا بپروردگار خود سوگند که پسر من هر شب با تجمل تمام در خانۂ خود می آید و در چهپر کهٹ مرصع با عروس می خوابد و اطعمه اقسام و میوجات انواع مهیا می شود ما می خوریم و خوش می باشیم ٬ غرض راقم بچشم خود بدید که سحر و تسخیروے بدرجۂ رسید که نواب انجب النساء بیگم عرف پتلی بیگم صاحبه پادشاه زادۂ رفیع‌الشان پسر خود بهادر شاه پادشاه به تعظیم وے بر خاسته با ادب سلام کردندے حتی که خوش خوش ایں منقولات سحر آیات بسمع حضرت قدر قدرت نیز رسید و جناب پادشاه متاثر گردید مطابق التماس آں وے را از

گویم اگر سه ستاره در طالع کسے در شرف باشد پادشاه می شود
پس دریں ایام دو نیم ستاره طالع جناب ایشاں در شرف است
از درجه وزارت ترقی نموده اند اگر دریں عرصه ارادهٔ سلطنت هم
میدارند بهم می رسد زیاده ازیں چه گویم - ندانم که دریں
قید ایں صورت چگونه صورت بند وجود گیرد چوں حرف سلطنت
دراں تقیدگاه بسیار مقدمه خطیر است وخوجه و پیاده هاے پادشاهی
که بر ما مرکل بودند نیز حاضر و در چشم ما ناظر ' بر خود به
ترسیدم و سخن بر گردانیدم و گفتم از ما چه مزاح می کنی بما
قیدیاں طبیعت از قبیل ایں امور چه ضرور مگر دیوانه شدهٔ که
چنیں مزخرفات میگوئی حق تعالے شاه عالم پادشاه را بر سرما
سلامت دارد که ایں سلطنت نیز ازآن ما باشد پس بیڑه
پان داده زود تر او را رخصت نمودم و مترصد افعال نیک بودم
آخرالامر همچناں واقع گردید که در عرصه دو ماه بر آمدن راقم
بوجود رسید و راجه هاے جیپور و جو دهپور تخت و چتر براے
من بساختند و بخدمت هاے شایسته بپرداختند - نظیر ایں ' در
زمانیکه والد ماجد و اعمام ذوی الاحترام مذکور ایں گمنام در
قید حیات مستعار مقید بودند زنے را دیدم علامه روزگار که
از علوم فارسی و قدرے عربی بهرهٔ ربود اما در علم تکسیر بے
نظیر بوده خط شکسته خوب نگاشتے خود را از سادات انگاشتے
اتفاقا از تزویر دلاله ها نکاح دخترش باپکے از بنی اعمام ما
اتفاق افتاده چوں بوجوه شتے خصوصاً از سوء مزاج والد ناکح
که خوشدامن عروس باشد و ایں عادت نسواں اکثر خطا نمی کند
که زن پسر خود همیشه در مخاصمت معاندت و عداوت میباشند

معتقد گردیدند شب دیگر صورت متوفی باز در خواب در آمده و شمشیر و دیگر اسلحهٔ گران قیمتی خود را از پسران خود بطلبید و گفت هر چه معرفت شاه یقین شما بنام من میدهند همین لحظه بمن رسیده دانید صباح آن مطابق رویا همه اسلحه مذکور نیز بدان مزور رسانیدند القصه به هر زور و فریب که دانست همه اسباب متوفی را از نقد و نسیه از وارثان متوفی بر گرفت ـ بعده مرزا طغل هر چه داشتند در فریب این مزور در باختند و خود را از دست او فقیر ساختند و او علی الدوام در هجو تمام مشایخ دهلی می بود بلکه نسبت بجناب مرتضوی علیه السلام کمال سفاهت و حقارت می نمود و در عقیده و ارادت خویش می افزود حتی که طبیعت میرزا مغل و طغل و فقیره بیگم و جیونا بیگم یعنی پسران و دختران متوفی را از اعتقاد بزرگواران دیگر که عبارت از خواجه میر درد و مولوی فخرالدین وغیرها باشد چنان خالی نمود که گوئی رتبهٔ هیچ کس در خاطر شان نبود علی هذا القیاس هر دو میرزایان مسطور که با راقم نسبت عمویت دارند همیشه در اسرار و امور نازک و اصلاح اشعار طبع زاد خویش و فهم علم ترکی وغیره رجوع بعاصی می نمودند دران ایام ناظر جام این سلوک نیز نامرعی گشته چون درین امر به هر دو صاحبان به پند و نصایح پرداختم و هوشیار و متنبه ساختن خواستم بآن مردود خبر رسید دشمن جانی من گشت و از ملاقات عاصی متوقف گردید و هر دو میرزایان متواتر

قلعه مبارک بیروں کشا نیدند و بمرادش رسانیدند - و ایں افسانه طوالتے دارد که ایں موجز گنجائش آں نیارد - نظیر ایں ' بعد فوت شاهزاده میرزا بابا علا والدوله والد ماجد میرزا مغل و طفل صاحب مسطور در عرصه یک هفته کم و زیاده شاه یقین نامی شخص غریب الوطن عزیمت خراں سحرداں که به سن کهولت رسیده بود به تقریبات در قلعه مبارک داخل گردید و بمکر و فریب و حیله و شعبده هاے چند بر دیوڑهی راقم و هر دو میرزا یان صدر برسید و کرامات خود که فی‌الحقیقت استدراج بود نمودن آغاز نمود ازاں جمله شعبده و کیدے از اکیاد او که بیاد آمد می شود که شبے هردو میرزایان مذکور پدر مرحوم خود را در خواب برهنه دیدند ازیں مزور مذکور تعبیر آں رویا در خواستند گفت بزرگوارے را چیزے از لباس متوفی بدهند ایشاں بعمل آوردند - باز در شب پدر خود را همچناں عریاں دیدند صبح ازاں مزور تعبیرش پرسیدند جواب داد بکسے که لباس متوفی دادید مستحق آں نبوده باشد اگر بدیگرے که از و بزرگتر و متورع باشد بدهند البته پدر خود را امشب در رویا ملبس یابند میرزایان معزالیهما برخی از لباس فاخرۀ متوفی پیش همون مشعبده مزور مسطور گذاشتند و گفتند که در نظر ما از صاحب بهتر بزرگوارے به نظر نمی آید ایں را قبول فرمایند بعد اذکار بسیار بر داشت و بخانه خویش گذاشت میرزایان مذکور همون شب متوفی را به همون لباس ملبس دیدند صبحے از شنیدن چنیں همه وارثان مرحوم خوشنود بدیں مزور بسیار

ازیں شہر دفع سازید ۔ و اگر ایں راز بر ملا می افتد بجان ما آفت می رسد ۔

فایدہ ' باید دانست کہ دراں ایام میرزا جوان بخت ولیعہد بہادر کہ شوہر جیونا بیگم مسطورہ بودند از قلعہ مبارک بے استرضاے پادشاہ گریختہ در لکھنو تشریف آوردہ و عیال و اطفال شاں ہم در قلعہ مبارک نزد پادشاہ محبوس بودند و جیونا بیگم براے ملاقات شوہر خود بیقرار بلکہ دیوانہ وار بودند و می خواستند کہ بہر طور مبلغ خطیر ہم اگر خرچ شود صرف نمودہ بشوہر خود بر سند لہذا مطابق مذہب زناں اکثر در طلب تعویذ و طومار بہ پیرزادہا متوجہ می ماندند پس ایں مزور حقیقت را دریافت و با بیگم مسطورہ بجواب سوال و اقرار نمودہ کہ شما را در لکھنو رسانیدن بوقت شب از دست موکلان غیبی ذمہ من است بدیں بہانہ قریب یک سال شعبدہاے انواع بہ ایشاں نیز نمود و براے رسانیدن در بلدہ مذکور بہ لیت و لعل بود بدیں تقریب مبلغ کثیر از سرکار بیگم بر کشید و متمول گردید ۔ آخریں استدراج وے آنست کہ روزے ایشاں را تعویذے داد و گفت کہ بعد عمل چنیں و چناں وقت نیم شب شما بالا پشت بام پلنگ خوابیدن خود معہ زیور مرصع و اسباب ضروری گراں بہا کہ براں بگنجد بنشینید و اصلا شہ نر سید ، تماشاے قدرت الٰہی کہ موکلان غیبی می آیند و معہ پلنگ شما را بہ منزل مقصود می رباینند ۔ چوں شب گردید بیگم مذکور بموجب فرمودہ مزور آمادہ گردید کہ پلنگ ناگاہ از زمین مقدار یک ذرعہ بالارفت و باز معلق گشت و بر زمین رسید بعدہ

مکتوبات دراز نوشتند و مرا بکرامات وے خبردار میکردند که امروز چنیں کرامت و امشب چناں معجزہ بہ مشاهده گذشت ما چگونه معتقد جناب شاه صاحب نشویم چنانچه روزے میرزا مغل از استدراج وے چنیں نوشتند که اے یار ما از کرامات شاه صاحب یکے دانست که هر تماشاے که می خواهم که به بینم شاه صاحب تعویذے نوشته می دهند و ما بموجب فهمایشده در شب بحجرۂ خلوت نشسته بعمل می آریم صدها مردم برنگ سفید و سیاه اما پست قد بنظر می آیند و تماشا می نمایند همچنیں شبے که می خواهیم مطابق آں بعمل می آریم استغفر الله منها - پس آں اعتقاد بدرجۂ رسید که چوں استدراج ازاں خبیث بکرات و مرات دیدند بے اختیار میرزا مغل مرید آں مرتد گردیدند - بریں سالے نگذشته بود که آں ارادت و عقیدت فجۃً بجانب نفاق پیوست و ایں دوستی بغتۃً منجر به دشمنی گشت و ناگاه مکتوبے دراز در زبان ترکی خفیه در کمال احتیاط بدست ناظر عنایت رسول خان مسطور بخاصی رسید که دران جهان جهان کلمه و عالم عالم شکایت و دغا و شعبده بازی آں مشعبد بے ایمان بوده و نوشته بودند که اے یار غم گسار اکنوں اثر و سحر آں مزوّر از ما زایل شد و معلوم نمودیم که آں مردود مال ما بناحق تلف نمود حالا اراده جاں نیز دارد - و الحال خواهر کلاں مارا که نواب قتلق سلطان بیگم عرف جیونا بیگم محل خاص مرزا جواں بخت ولیعهد بهادر اند صاحب دولت دیده فریفته هر روز مال ازشاں را بغارت می برد می باید که بطور یکه توانید ایں مرذی را

ذکرے راشم عجیب و غریب منقولات است - ازاں جملہ ایں است
کہ از طغاے جناب والدہ صاحبہ شنیدم کہ خواھر زادہ حقیقی
نواب تاج محل مذکورہ بودند بمن می گفتند کہ نواب تاج محل
مرحومہ خالہ ماگاھے تا طفل شیر خوارہ پسراں و خواھراں یا برادراں
در آغوش خود نکشیدہ اند می فرمودند کہ مرا از ذات ذکور
شرم می آید ھر چند صغیر باشد و گاھے از بد و بلاغت تا
حین وفات نبض و قارورۂ خود بہ طبیبے نہ نمودند ' چوں
مرض الموت طاری شد عہد احمد شاہ بادشاہ مذکور بودہ بحضور
جناب عالیہ عرض نمودند کہ دریں وقت بہ اطبا نبض
نمودن ضروری می نماید کہ علاج واقعی کردہ آید ؛ فرمودند کہ
اے نور چشم من تمام عمر چنیں گردیدہ کہ سواے پدرت
یعنی فردوس آرامگاہ دست احدے از ذکور بر دست من نرسیدہ
حالانکہ وقت واپسیں است خدا نکند کہ چنیں شود ھمیں
قدر فرمودند و جان بہ خازنان بہشت سپرد نمودند - ھم چنیں
عصمت و عفت جناب والدہ صاحبہ خود را بچشم خود ملاحظہ
نمودم کہ یا دندارم کہ پسران برادران حقیقی خود را گاھے
از محبت درکنار خود کشیدہ باشند و چوں زیادہ از چہار سالہ
شدند ازاں اطفال صورت خود را نیز پوشیدند و باز بالمشافہہ
ندیدند - اما ھر چند در اصل و نسل عاصی آباً و آماً قصورے
واقع نشدہ لیکن در تقوی و طہارت فتورے عظیم رفتہ مطابق
نص کلام مجید " اقربکم اتقاکم " از فقدان آں اوقات از
طرق کرامات و خرق عادات دور افتادیم و در ضلالت بروی
خویش کشادیم لاکن اکنوں ھم گاھے ایں حالات روے می دھد -

دیری دریں امید انتظاری کشید هیچ ندید - علی الصباح ایں ماجرا نوشته بمزور فرستادند که از شما بطوریکه فهمانیده بودم دراں قصورے رفته گفت چه مضایقه حالا بار دیگر بر خود محنت یک چله گرفته شمارا بمنزل موعود می رسانم - بعده رخصت سفرده روز گرفته به سمتے غایب گردید هر چند بیگم مردماں را در تلاش وے دوانید خایب و خاسر بر گردیدند و از و اثرے ندیدند اما اهل تکسر میگویند که چوں ایں مزور بدولت رسید در سر ایں علم که در کتب ایں فن ترک حیوانات وغیره نوشته اند قاصر گردید - چوں دید که دیگر از من هیچ نمی آید و پرده از روے کار می کشاید بگریخت و بگوشه خمول عافیت خزید - اگر حقیقت ایں مزور را بتمامی نوشتمے براے خود کتابے علحده مرتب گردیدے و بطول انجامیدے - غرض ازیں منقولات آنست که بعد از بر آمدن خود از قلعه مبارک هیچ کسے را بدیں کمالات چه در علم علوی و چه در سفلی بچشم خود باز ندیدم مگر بطریق افسانه ها بسیار شنیدم - نظیر ایں' اگرچه جناب حضرت والده ماجده ایں عاصی نیز از اولاد و احفاد و حضرت خواجه ابوالعلا و خواجه محمد ماه و خواجه نورالله نقشبندی اکبر آبادی رحمةالله علیهم که از اولیاے کمل بوده اند هستند و ذکر خرق عادت ایں حضرت در کتب متاخریں از مشهورات است دریں مرجز احتیاج ایراد آں نیست - وهم چنیں اکثر اوقات کلمات کرامات از آں حضرت و از دیگر مستورات عصمت قباب خصوصا از نواب تاج محل صاحبه محل عالیه محمد شاه فردوس آرامگاه که جد مادری والده راقم بوده اند علی التواتر سرزده و اگر از باب عصمت آں حضرت

نگفته ها بمن دید و گفت من نزدیک شما آمده ام حالا بیایم گفتم بیا اگر بیایم بمن چه سلوک خواهند کرد گفتم هر قدر که مقدور خواهد شد ـ گفت بسیار خوب می آیم درین گفتگو چشم من باز شد و بعد چند ماه بیرون بر آمدم و راجه ها مرا به سلطنت دعوت کردند و باز آن امر مبهم و مهمل ماند نداستم که چه شد و از من چه بد سلوکی بکار رفت که زود تر حال چنان منقلب شد ـ

نظیر این ' بتاریخ نهم شب دهم محرم الحرام که صباح آن باروت خانه قلعه مبارک سوخته گشت و ذکر آن بالا گذشت چون آن شب از آفات و انواع بلیات آن هنگامه بیدار بودیم و کمر بسته بحراست ناموس خبردار زیرا که آن شب غلام قادر معه فوج در تهیه گریختن بسر برده و بعد نیم شب از اندرون دروازه هاے قلعه مبارک از میخ هاے آهنی بند نموده از راه نیلی چهتری معه فوج و اسباب خود بیرون جست و قلعه از غنیم خالی گشت ' باز می بینم که بعد چهار گهڑی راے وے مبدل گردید و براے قتل ماهمه سلاطین معه فوج با رزوے قلعه مبارک عود نمود و از هاے هوے افغانان دیوسان قلعه می لرزید و هر یک از محبوسان برجان و حرمت خود می ترسید ' راقم را دران حالت یاس هجوم سپاه نعاس که مقدم نوم باشد بر سر می تازد ' و حواس ظاهری را در می بازد و معطل می سازد ' هم چنان کمر بسته بر بستر خواب می افتم و همین که غافل می شوم می بینم که کسے به چستی تمام گویا شمشیرے یا چابکے بر پشت من محکم زده و مرا المے محسوس گردیده '

چنانچہ اگر چند نقول از شاہ عالم پادشاہ و دیگر بزرگان و حالات خویش کہ حمل بر کرامات دارد دریں جانویسم موجب طوالت گردد ۔ لہذا چند رویاے خود دریں موجز ثبت افتاد و اللہ الہادی الی سبیل الرشاد ۔

رویاے راقم ٔ اندروں قلعہ مبارک بودم کہ قبل از بر آمدن خود پنج شش سال شبے در واقعہ دیدم کہ گویا از طرف مغرب دیوار قلعہ شق شد و من بر آمدم و جانب جنوب راهی شدم و بوقت شام بجاے رسیدم کہ در انجا درگاہ بزرگے و آں امکنہ بسیار عالی شان و با تجمل کارخانہ جات و گرد آں مرقد کٹہرها ئے نقرہ است بلند بطرز یکہ من براے گل گذاشتن بر آں مرقد کہ می خواهم دست من نمی رسد بارے بہ هزار حیلہ آں را بہ اقدام رسانیدم ۔ و چوں از قلعہ مبارک بر آمدم و بہ درگاہ حضرت خواجہ معین الدین چشتی قدس اللہ سرہ در اجمیر رسیدم مطابق رویاے مسطورہ بے کم و زیادہ حالات مذکورہ را بہ چشم سر خود بالمشافہہ دیدم

نظیر ایں ۔ قبل از سہ چہار ماہ از بر آمدن خود شبے در رویا دیدم کہ گویا وقت قریب شام است و دروازۂ ما موافق معمول بند شدہ و زنے مرا بنام من می خواند کہ شما را لچھمی کہ در هندی نام دولت است بر دروازہ ایستادہ می طلبد کسے دیگر گفت کہ آیا فقط میرزاے کلاں را لچھمی می خواند یا دیگراں را نیز شنیدم کہ لچھمی خود آواز داد کہ نزد میرزاے کلاں آمدہ ام و پس آنگاہ من از خانہ خود بر آمدہ نزد لچھمی رسیدم وے از بردن دروازہ از راہ شگاف

تشریف آوردند ' آن لوح را از نظر ایشان گذرانیدم لہذا در عین شدت هنگامہ آن نمک حرام کہ افغان مذکور چند سلاطین عظام را بعد هتک حرمت مال و اسباب خانۂ ایشان را تمام غارت نمودہ همہ برادران بہ راقم مصر شدند کہ باری قرعہ رمل باید زد کہ آخرالامر بر ما چہ واقعہ شدنی است بعد انکار من ازان کار کہ عالم الغیب و الاسرار ذات پروردگار است چون اصرار آنها بکار رفت و تکرار ازحد گذشت ناچار بخضوع و خشوع بسیار بہ جناب حضرت آفریدگار مسئلت حالت خود نمودہ قرعہ رمل را زدم دیدم کہ همہ اشکال رمل از خیریت و سلامت حال خبر می دهد در حیرت افتادم و متامل شدم و خواستم کہ حال ظاهری را اتباع و پیروی نمودہ موافق رنگ زمانہ زبان کشادیم و برسر خلاف آیم ' بینند گان متامل و سکوت مرا جانب بدفالی حمل بردند و بسوگند مغلظہ این امانت را چون سپردند موافق صور اشکال حال مارا بیان نمایند ' فی الحال متنبہ شدم و بدل گفتم آنچہ از غیب می فرمایند کہ بگو سوای آن گفتن راہ خیانت سپردن است ' بہ بشاشت تمام بانگ زدم کہ مژدہ باد مرهمہ شمارا کہ عاصی را از غیب چنین نمودند کہ اثر ضرر هیچ نوع اصلاً بما نہ خواهد رسید و هر کہ در پناہ ما خواهد خزید نیز خیریت خود خواهد دید و مطابق آن دیدیم و بشکرانہ منعم حقیقی شاکر گردیدم ' و این حالات را در دهلی عام و خاص می دانند و در محل جرأت بہ طریق ضرب المثل این منقولات را می خوانند۔

فی الحال از خواب بر جستم و نشستم و دانستم که تحقیق دشمنے بر من حربه انداخت و مرا مجروح ساخت ' زود بر پشت خود دست مالیدم هیچ اثرے از جراحت ندیدم ' گفتم لاحول ولاقوة الاباللہ ' و باز بر پہلوے دیگر تکیه زدم همین که غافل گردیدم آوازے شنیدم هولناک و می بینم که هوا تاریک گردید و سنگ و خشت از هوا می بارید و آواز آه و واویلاے یکدیگر سواے دیدن صورت بگوش هم می رسد ' باز دیگر موحش گردیده بیدار گشتم و باز بخواب نرفتم ' دیدم که وقت نماز با مداد است بهر کیف دو رکعت فرض گذارده زود تر براے حراست در دیوڑھی رفتم و منتظر لطیفه غیبی بودم که فجأة همون آواز هولناک و تاریکی هوا و باریدن سنگ و گوله و واویلاے ما مردم بطور مذکور بظهور پیوست و اکثر چنین رویاے صادق در قلعه مبارک عاصی را روے میداد و حالا مدت است که چنین ها اتفاق نیفتاد ۔

نظیر این ' چون این عاصی از علم رمل هم بهرة داشته و اکثر از احکام عاصی مطابق افتادے که ازان حیرت دست دادے ' چنانچه نام ماه دفع شدن شاه یقین مذکور قبل از چهار ماه نوشته بعین زایچه مسطور فرستاده بودم و قبل از دوماه گرفتاری غلام قادر ملعون نیز بر دست ما دهوجی پٹیل سند هیه مرهٹه و باز نمود سلطنت بر شاه عالم پادشاه معه قید ماه و تاریخ از قرعه رمل بر آورده بر لوحے نبشت بهمه برادران خود نموده بخانه خود گذاشته بودم ' و این مژده در خفیه نوشته بشاه عالم پادشاه مرسل داشته مطابق آن بعمل آمده ' و چون اکبر شاه ولیعهد بهادر معه برادران و مرزا مغل و مرزا طغل و بعض از اعمام خویش در خانه راقم

نقد و جنس در حمایت ما امانت گذاشتند غرض هر محل و خانه ادنی و اعلی که در جوار و حضور دیوڑی ما بوده از افضال حضرت بے همال از باعث جرأت این عاصیان محفوظ و مامون ماندہ ' خصوصا محل میرزا علی اختر ولد طالع اختر ابن محمد بلند اختر عرف اچھے میاں برادر حقیقی حضرت محمد شاہ فردوس آرامگاه مذکور که دیوار بدیوار مکان این گنهگار بود به هزار جد و کد جرأت و همت از غارت رهیله مضمون داشتیم و هم چنین خانه عنایت رسول خاں ناظر مذکور را نیز نگذاشتیم که بغارت رود و برباد گردد بعد هنگامه مسطوره همه نقد و جنس از نقیر و خطیر بمالکان آنها رسانیدم و از امانت سبکدوش گردیدم چنانچه بریں ماجرا حضرت قدر قدرت بسیار تاسف خوردند و حسرت و ندامت بردند که چرا چیزے از نقد و جواهر گرانمایه سرکار والا نزد ایشان امانت نگذاشتیم که امروز بکار آمدے و صرف حوایج شدے - رجعنا الی المقصد -

ذکر بر امدن راقم بطریق اخفا از قلعه مبارک و قید سلاطینی طرف جیپور و جودھپور و برخے از سر گذشت خود

لیکن بعد از مشاهده این حال چناں غیرت و ملال ازاں حبس دامنگیر گردید که جیب اصطبار تا دامن اضطرار بدرید بهر طور که توانستم بعد انقضاے یک سال و دو ماه ازاں واقعه جانکاه با رفقاے جانباز سازش نمودم که بالفعل نام آنها نوشتن صلاح وقت نیست ' زیرا که در دهلي املاک و روپت دارند مبادا

نظیر این، قبل از دو سال ازین حال غلام محمد خواجه سرای دیوڑھی ما که شخص متقی و فقیر دوست بوده، روزے بوقت صبح آمده پیش من عرض نمود که امشب واقعه عجیب و غریب به نظر آمده گفتم خیر باد گفت در واقعه دیدم که هنگامه و فتورے و شور شورے در دهلی بر پا و سلطنت برباد هر یک بحال خود گرفتار و درین حالت می بینم که دو علم بر پا شده است و منادی ندا می کند که علم اولین ازان میرزا علی بخت میرزائی کلاں است و دو یمی بنام میرزا جاں که یکے از برادران علاتی میرزا همایوں بخت باشد و گویا ندا می دهند و خلائق را خبردار می کنند که هر کسے بزیر این دو عالم خواهد خرید آفتے نخواهد دید، بمجرد این شنیدن دویدم و نزدیک رسیدم دیدم که زیر لوائے اولین جناب ایشاں یعنی راقم معه حشم و خدم ایستاده اند و تحت ثانی مرزا جاں مستور باتجمل پا فسرده و خلایق می رسند و در پناه این هر دو علم میخزند و ازان آفات می دهند چوں این واقعه ازان خواجه سرا که از ثقات بود شنیدم در حق خویش بشارت دریافته منبسط گردیدم و تعبیر آں خواب چنین گفتم که الله تعالے بر همه چیز قادر است مطابق واقعۂ شما فدویان همچناں خواهد نمود که دراں خیریت همه خلق الله خواهد بود پس ازاں چوں آں هنگامۂ قیامت نشان بر پا گردید این خواجه سرا اسباب چند هزار روپیه خود معه زر نقد بر اعتماد واقعه دیده خویش نزد عاصی امانت گذاشته و خود را نیز در پناه ما حاضر داشته و سوائے این اکثرے از متمولان قلعه مبارک اسباب

مطلع گردہ بریں پلہ آوردہ بودم کہ تا ہشت پاس ہر طور کہ تواندند گریختن مرا پوشیدہ دارند تا از عمل اعدا بیرون جستہ باشم باز بفضل الٰہی ہمہ چیز می تواند شد و الحق کہ اگر چند برادر درانفرار من معاونت و راز داری نمی نمودند بسا مشکل بود کہ ایں شاہد مقصود چہرہ حصول می نمود - تنبیہ حقیقت اتفاق ہمہ برادران با عاصی وجوہ شتی است کہ غایت الاقصی از اخلاق راقم راضی و مشکور می بودند و نوشت و خواند ہمہ برادران و اعمام در قبضہ اختیار من بود و جواب و سوال ادنے و اعلی آنچہ از حضور والا صادر می شد تعلق بمن داشت و میرزا ہمایون بخت وغیرہ را تعلیم علم ہم ہمیں عاصی می بود اگرچہ از بلادت ذہن فایدہ نبود و علاوہ آں چوں عاصی و میرزا جلال الدین مرزا ہمایون بخت دریک روز بحضرت سید اسرار اللہ قادری ادام اللہ تعالے ذاتہ و افاضہ علی المسلمین برکات صفاتہ و اوقاتہ واعظ جامع مسجد دست بیع شدیم جناب مرشدی راقم را بر مسند خلافت خود نشاندہ بزبان فیض ترجمان خود عاصی را خلیفہ خود خواندند و بہ برادران عاصی در تعظیم و توقیر راقم بیش از بیش سفارش فرمودند و ارشاد نمودند کہ ایں کس یعنی راقم را خلیفہ من دانستہ بجاے من دیدہ خلاف ایں نور زیدہ باشند و ہمہ ہا انگشت قبول بردیدہ جان گذاشتند ، بعدہ در ہموں مجلس مہر و نسل نامہ خود معہ سلسلہ پیری و مریدی بمن عنایت نمودہ اجازت مرید کردن ارشاد فرمودند ، اگرچہ تا حال ایں عاصی بدیں امر اقدام نکردم مطابق مصراع -

او خویشتن گم است کرا رہبری کند

که معاندان بر نام اوشان اطلاع یا فته خانه آنها را غارت کنند ' زیرا که بر نام چند کس که پے بردند مثل میرزا فاضل بیگ مرحوم خانسامان ما و حکیم عنایت الله خان و غیرهما خانه آنها را غارت کرده در قید و زندان انداخته بودند ' و چند حارسان دیوڑهی یعنی دربانان دروازه ما را بضرب درهٔ کوڑه یعنی چابک مجروح ساخته انشاء الله تعالے اگر طمانیت تام دست می دهد کتابے مفصل در اسامی رفقا و حقیقت ماجرا خواهم نوشت ' اما یک سقاے سرکار و دو پسر میردهه چوبدار را که بر دیوڑهی ما قفل می زدند نیز رشوتے داده برین راز آگاه گردانیدم و پتجاه گوجر معتمد خفیه نوکر داشته بطریق ڈاک چند نفر در منڈی آن و چند اشخاص و دو میانه و شا نزده کہا راز و پیشتر و همین قدر کہار وغیره در کڈی هر سرو و چند اشخاص در پتودی و دوازده برق انداز پوربیه و یک مادیان و چند راس اسپ و یک بہنگی پوشاک و یراق خاص محه چند خواص جان باز وغیره هم در دیوڑهی نشانده بودم ' و قبل ازین با راجه جیپور و جودهپور در خط و کتابت سازش واقعی حقیر داشته بودم زیرا که در طلب خود و اقدام خدمت کرده سر گرم تمام دریافت نمودم و برین راز برادر خورد حقیقی خود را که میرزا محمد جلال الدین بہادر اند عرف میرزا خورد دارند معه دو سه برادر دیگر از بنی اعمام خصوصا میرزا ابوالقاسم همایون بخت نیز بعد سوگندهاے مغلظه

تعین نمودند و لقبش درباری گردانیدند ' و صندلیان را حکم دخول محلات فرمودند و بخطاب محلی سرفراز نموده بدرجه اعلی رسانیدند '

رجعنا الی المقصد ـ

و عجب تر آنکه با ریدار زنے که از طرف محلدار بیگم نیابتا اندرون محلات سلاطین متعین است ' ما را در روز و شب چهار بار در حالیکه می بودیم آمده بچشم خود می دید و خبر اندرونی محل ما از نیک و بد چند بار بحضور والا می نوشت ویرا هم بیماری از چند هفته لاحق بود از درد کمر بر خاستن نمی توانست ' به زن مسطور نیز چشمان خود را نمودم چنین حالت دارم دو سه روز در حجره تاریک می نشینم کنیز خود را منع نمائی که از بیرون حجره هم مرا آواز ندهد و معمول دیوڑهی ما سلاطین آن که بوقت سه پاس روز گذشته دروازه بند می گشت و سه قفل از بیرون و اندرون بر دروازه می زدند و کلید هایش نزد ناظر کل که منظور علی خان نام داشت می رفت ـ

تنبیه ' یاد دارم که اول این راز را با حکیم عنایت الله خان مذکور پیش نهادم و خواستم که این امر نازک معرفت این حکیم سر انجام باید که مرد دانا است چون چند ماه مارا درلیست و لعل داشت از سیاق کلام وے پنداشتم که این حکیم است چنین کار خطرناک که بیم حرمت و هلاک دارد ازین صورت انصرام نه پذیرد ' روزے سخت گرفتم و بجد شده پرسیدم به شما سوگند نمک ما هست ' اگر می

رجعنا الی المقصد ۔ و باید دانست کہ قبل ازیں یکے اصلاح خط و موتراشی سر بحمل دنیا وردہ بودم تا روز انفرار بر تبدیل صورت و تغییر هئیت بکار آید پس چون ایں همہ درستی بطور خفیہ بهم رسید و روز وعدہ نزدیک گردید ' اتفاقیہ چشمان مرا رمد شدید لاحق شد مطابق " اذا اراد اللہ شیاً هئی اسبابہ "؛ بناقب ناظر دیوڑهی خود کہ عنایت رسول خان مذکور خواجہ سرا یعنی خواجہ بود هر روز شام بردہ برائے مجرا و دیدن ما بر دروازہ حاضر می شد ' چشمان خود را نمودم و بسیار بیقراری اظهار فرمودم و مضاعف خود را در تمارض انداختم و اظهار ساختم کہ شدت رمد بسیار است طاقت ضوء آفتاب ندارم دو سہ روز در حجرہ تاریک خواهم نشست برائے دیدن ما مکلف نخواهید شد ۔

فایدہ ' اگر چہ قبل ازیں در عهد همہ سلاطین دهلی خوجہ ها در محل خاص پادشاهی وغیرہ شب و روز از حکم حضور آمد و رفت داشتند لیکن چون کار قبایحہ ایشاں بسیار بظهور رسید و زنها خواستند و خانہ هائے خود را بہ منکوحات آراستند در عهد همیں پادشاہ جم جاہ اعنی شاہ عالم ثانی از دخول اندرون محلات ممنوع گردیدند اما در سلاطین دهلی آلان خدمت نظارت تعلق بخواجہ دارد و بس ' لیکن در خوجہ ها نیز ثقات سلاطین دو قسم دریافتہ اند ' آں را کہ قدرے آلہ رجولیت از بریدن باقی دیدند بادامی نامیدند ۔ و کسے را کہ بالکل از بیخ صاف یافتند عرفش صندلی گذاشتند ' و بادامیاں را بطریق دربان ها بر دروازہ ها

رجعنا الی المقصد

ذکر تاریخ و روز انفرار راقم با تبدیل هیئت و تغیر صورت

بتاریخ سیوم ربیع‌الاول سنه یکهزار و دو صدوسه هجری روز یکشنبه سه گهڑی شب گذشته از راه بدر رو آب یعنی موری دروازه سقاے راز دار مسطور لنگی کهر خود را براے تبدیل لباس من خفیه بدست میرزاے همایون بخت عرف میرن صاحب بمن فرستاد که بسیار رازدار و یار غمگسار و بنی عم من اند که خواهر حقیقی من بایشان منسوب اند و خواهر ایشان که دختر عم حقیقی ایشان باشد بمیرزا محمد جلال‌الدین مذکور برادر حقیقی راقم سلک از دواج دارد و علاوه آن راقم ایشان را تعلیم علم نیز کرده ' و یاد دارم که دران ایام سبق نسخه فواید المبتدی که تالیف من است بایشان می دادم ' برادر مذکور خفیه آن لنگی را حواله من کرده و گریان شده دست من بسوے خویش کشیدند و گفتند که بغلگیر باید شد زیرا که ملاقات آخرین است ' من دست خود را باز کشیدم و گفتم ازالله تعالے عهد کرده ام که درین هجرت در محبت شما عزیزان اشکے نریزم و بغلگیر نه شوم مانا که انشاءالله تعالے امید قوی است که با مراد ملاقات کنم و این وقت رفاقت است ضبط غم این مهجور پر ضرور تا راز داری از دست نرود و بر ملانه افتد ' بعده خود را در حجره کشیدم و یک عرضی در معذرت انفرار خویش و سفارش بے گناهی دیگر برادران نوشته و مهر خود ثبت نموده زیر تکیه خود گذاشتم ' و بهم برادران راز دار فهمانیدم که چون از گریختن من یک شبان روز بگذرد این عرضی

توانید این کار بعمل آرید والا در انتظار مدارید - حکیم زمانی متامل شده گفت که اگر تقصیر معاف شود عرض واقعی نمایم ، گفتم بخدا معاف فرمودم خدمت شما این وقت همین قدر بس است راه راستی را پیماشید و از طریقه گریزی بیرون آئید ، آنگاه حکیم مسطور ایستاده و دست ادب بسته عرض کرد که چنین کارها از دست حکماه آید آنگاه دست خود را بر بروت مالیدم و گفتم "من توکل علی الله فهوحسبه" انشاء الله تعالی این کار راهم از دست نادان خواهم گرفت وهم چنین واقعه گردید ، بر آنچه کمر همت بسته بودم بوساطت ساده لوحان از قوت بفعل رسید آرے گفته اند لاادری

به هر کارے که همت بسته گردد
اگر خارے بود گلدسته گردد

بنازم بر قدرت حکیمے که از چنین گریزی ما فی الضمیرش از زبان وے بیرون اندازد و از تردد ناتجربه کاران چند کار عظمی را همی سازد ، و مطابق این ساخته بخاطر گذشت که درین محل مرقوم گشت اظفری کارفرما اگر آدمی باشد از دست دواب کار خود را بمراد خویش می گیرد که هرگز نقصانے نه پذیرد و اگر عکس آن واقع است همگی کارهاے آماده و ضایع - قطعه -

اظفری هست کارفرما گر
آدمی کارش از دواب شود

ور بعکس است واے بر حالش
هرچه فرمایدش خراب شود

اگر کسے بشناسد نیز رشوت در ترکش کمر موجود باشد
شاید بدین حربه دشمن را کشیم و بدین لقمه چرب و گنده
سگ عوعو کننده را گلو فشرده باشیم ' بدین هیئت بر
دیوار محل خود از علاقه بام که بطرف برج شتر گلو است
جانب جنوب و در انجا مقیم ثہر و درگاه شہیدے مسمی
به حاجی الحرمین مشهور است شکستگی هم آن دیوار پنج شش
ذراع طول داشته باشد بر آمدم و آن روز پوربیه هاے
چوکی آن طرف در بلوه تنخواه خود بزیر جهرو که حضور والا
رفته بودند ' و چوکی خانه برج شتر گلو آن روز از چوکی داران
خالی مانده رفیقان جانباز که بر وعده گاه در کمین بودند
زیر دیوار چسپیدند ازانها خانه زادے جانباز محاذی پاے من سرو
پشت خود را فرش کرد ' عرض نمود که نصیب دشمنان چنان
نشود که در فرود آمدن بر سرت ضوبے رسد برین غلام خود را
باید انداخت ' گفتم من جسیم و تولاغر همین که خود را بر
تو انداختم قالب ترا از جان تهی ساختم ' پس امشب که شب شگون
نیک است میباید که اول دشمنے را بکشم نه که در قدم نخستین
چون تو رفیقے را خانه زاد مذکور چون درین امر مبالغه کرد '
خود را از بالاے دیوار بزیر افگندم بطوریکه چیزے از بار من پشتش
و باقی بر زمین آمد چند کس سقا وغیره نزدیک تیشخانه صفدر
جنگ زیر درخت اجاین در چار دیواری ویران در کمین حاضر بودند '
چون آنجا رسیدم سقاے مذکور یک مشک خالی بر دوش من افگند
و یک برشانه خویش گرفت ' و عرض نمود که صاحب عالم حالا
وقت جرات است قدم بے باکانه هم پاے غلامان باید برداشت

را بحضور والا خواهند فرستاد که از زیر بالین فلانے نوشته یافتم و مضمون عرضی مذکور آن بوده که "چون این عاصی در هنگامه غلام قادر نمک حرام خدمتگاری هاے شایسته که لایق فرزندان سعادتمند باشد بحضور پر نور بجا آورده و معرفت میرزا مغل و طغل عرضی مطلب خود بطریق اقرار نامه از حضور دستخط کنانیده داشتم ' چون حق تعالے باز نام سلطنت بذات اقدس قایم کنانید در ایفاے آن عهود هیچ تمام روے نمود لهذا دل عاصی شکسته و دامن عزم سفر بر کمر همت بسته اگر بمنزل مقصود میرسد عاصی راقسم خالق اکبر است که چشم شرکت در امور سلطنت نخواهد دید ' اکنون صله آن همین قدر می خواهم که ما بقی برادران عاصی را نخواهند رنجانید ' و این ها رابے تقصیر پنداشته جاگیر و در ماهه که جاریست مسدود نخواهند کنانید " بعد نوشتن چنین ها بر تمام روے خود افیون مالیدم تا سیاهیش سپیدی روے مرا بپوشد ' موسم سرما بشدت بود که گزند ماه دی اشجار را خشک کرده و آبهارا یخ بسته و پوشاکے که در برداشتم فرو کشیدم ' دستارے مانند لوندان بازاری که پیچ هایش بهر طرف که بر رو پریشان باشد بر سر بستم و ته پوشے و قباے دو تهی در بر پوشیدم و رضائی پشت ماهی زرد رنگ بر سر افگندم و لنگی بطور سقایان بر کمرزدم و پاپوش سخت و درشت سقا که شاید گاهے بچشم هم ندیده بودم بپاے خود کشیدم و برمیان خود همیان زر و در یک گوشه دستار چند اشرفی و در گوشه دیگر چند روپیه و در کمر رفقانیز اشرفی و روپیه ها آماده داشتم بخوف آنکه نصیب اعدا مرا

که حالا گوجران ڈاک و میانه ها همین جا حاضر می شدند و دیگر تهاکه ها دریں عرصه که غلطی شدن مردمان ڈاک و نیافتن آنها و در حالت یاس باز متردد شدن و باز یافتن که واقعه شد ' ایں قصه طولے دارد الغرض در جستجوے مردم ڈاک و بہم رسیدن اسباب از جاے بجاے موعود یک پاس شب گذشت ' بعده بسم الله گفته درمیانه ها نشستیم چوں اند کے دلجمعی شد و حواس درست گردید از شدت سرما بے طاقت شدیم ' قباے کهرے پنبه دار که همراه بود خواستیم که بپوشم یک آستین بر دست چپ کشیدم آستین دویم که تنگی کرد آں را گرفته از بالاے دوش آورده در بند گریبان سر آں را گره زدم ' فرصت پوشیدن آستین دویم و کشادن تا قلعه آنبیر میسر نشده ' بعده با گوجران چالاک از راه کهوف و جبال و جرو ویرانه ها دراں شب تاریک مسلح و مکمل با بنادق توره سیر بجلادت تمام راه ریواری پیش گرفتیم هم در سواری میانه رواں باشارات نماز عشا گذاردم و وظیفه ادا نمودم ' آنچه دراں شب از باد صحرا دریں شدت سرما مصیبت دیدیم شاید در طبقه زمهریر هم چنیں باشد ' بهر حال نماز صبح بر در گڈهی هرسر وظهر در ٹپودی و عصر قضا و مغرب و عشا در ریواڑی ادا نمودیم و از عمل مرهٹه ها مامون و مصئون بر آمده در عمل راجه سواے پرتاپ سنگه راحت فرمودیم و شکرانه حضرت احدیت بجا آوردیم چنانچه از دهلی تا پرگنه ریواڑی که مسافت سی و پنج کروه پخته است اول شام غریبی دراں موضع دیدیم ۔

بعده پیش و پس همراه رفقاے مذکور روانه شدیم تهر پر تاوے رفته باشیم که بسبب خرامش عجلت پسری میردهه دیوڑهی ما دانا به یکے از رفقا پرسید که این ها کیستند که بچنین سرعت می روند رفیق مذکور چالاکی نمود و دستش گرفته بسوے خود کشید و گفت که سقایان عیش محل در محلات آب پر کرده به خانه هاے خود میروند که گرسنه اند ' این سخن گفته چوبدار زاده مذکور را در حالت ملاعبت کشان بر راه کوچه دیگر انداخت و از ما دور ترساخت اتفاقا دران روز چول یعنی گردانک لاهوری دروازه که شکست یافته بود درست می شد گذاره هیچ کس ازان در نبود بنا برین ناچار راه دلی دروازه پیش گرفتیم و بے گزند از قلعه مبارک بیرون شدیم ' چون زیر جامع مسجد رسیدیم براے تلاش مردمان ڈاک نیم ساعت بلکه کم بر زینه پائینه اش نشستیم ' تبرکاً انند کے خاک پاک آن جاے را بر داشته زیب جبهه خود ساختیم و بدعاے رسیدن منزل مقصود بدرگاه قاضی الحاجات دست افراختیم ' بعده دوا دو کرده از غرفه اجمیری دروازه هم خود را بیرون افگندیم تا منڈی آهن بلکه چند تیرپرتاب ازان هم پیشتر پیاده رفتیم که تخمینا از قلعه مبارک تا آنجا یک و نیم کروه باشد ' چون در انجا خبر پاے خود گرفتیم هر دو پاپوش از خون پشت و عقب پاے من پر بود ' و پوست پاے از کرختگی پاپوش غیر مانوس بر کنده یافتیم ' پاپوس ها را از پا دور انداختم و گفتم حالا پاے رفتنم نماند ' مرا بردوش برند ' خانه زاد مسطور دستار خود را پاره پاره کرده بر هر دو پاے من پیچید و عرض کرد

می شود و تا دو پاس شب در دربار می ماند ، بعده درخلوت هوا محل رفته در رقص و سرود و عیش و طرب مشغول می باشد و نزدیک صبح خواب می کند و هوا محل نام محلے است که خاصی برائے خلوت و رقص و طرب و لهو و لعب آراسته ، الغرض بخشی مسطور بآئین شایسته بطور خاندان ما آداب مجرا بجا آورده و از طرف راجه نیز آداب به تقدیم رسانیده نذر و مهمانی بایسته پیشکش نموده بعده از زبان من ماجرائے بر آمدن محمد حسب و نسب استفسار کرده حقیقت را بعینه محمد قید تاریخ و روز و ساعت اظهار کردم و مطابق نوشته اخبار دهلی شنید وقت رخصتش محمد برادرش دوشاله مرحمت فرمودم رفته بمهاراجۀ دهراج سوائے پرتاپ سنگه که قوم کچهواه است ظاهر کرده راجه مسطور ما دهو بلاس نام محلے را که نصف ساخته راجه مادهو سنگه پرورش و نیمۀ باقی آراسته آنست برائے من آرایش داده درانجا فرود آورد ۔

ذکر ملازمت راجه جیپور با راقم و حقیقت و برخی از صفت آں بلده بهترین بلاد هندوستان

تاریخ سیزدهم شب چهاردهم ماه مسطور بوقت نصف شب به آئین همیں آمده ملازمت نمود بطور آداب خاندان ما بسلام گاه رفته مجرا کرد و نزدیک آمده یکصد و یک اشرفی نذر گذرانید ، باز بآداب گاه رفته آداب بجا آورده به اشارت نزدیک طلبیدم ، چوں دیدم که دیر استاده مانده و قصه هائے دراز رانده ، اشارت به نشستن نمودم نه نشست دراں امر مبالغه فرمودم بر شه

ذکر رسیدن در قلعه انبیر و همون روز اخبار دهلی رسیدن براجه جیپور در ماده گریختن من و متنبه شدنش از آمدن من

از ریواڑی روانه شده بخاطر جمع بتاریخ شهر صدر سنه الیه در قلعه آنبیر داخل گردیدیم ' عجب قلعه مستحکم بنظر آمده که با توپ و جزایر و سرب و باروت و گوله بے شمار همیشه آماده جنگ است ' اتفاقاً روزے که در قلعه انبیر داخل گردیدیم همون روز نوشته اخبار دهلی براجه جیپور رسید که یک شهزاده بنام و عرف فلان از اسباط حضرت عرش آرامگاه محمد معزالدین پادشاه از قید سلاطین قلعه مبارک شاهجهان آباد بتاریخ و روز فلان شهر صدر گریخته است این جا دروازه هاے قلعه تمام دو کانهاے شهر بند شده و در شهر منادی و در محله ها جستجو است که از هرجا بیابند بیارند ' اما تا حال تقرر نیافته که بکدام سمت رفته و شاه نظام الدین عرف شاه کوڑی ناظر دهلی خود سوار شده براے تجسس شان هر چهار طرف تاخت کرد و تا کڈی هر سرو دویده و دیده باز گردیده و سراغ بدست نرسیده ' پس دخول من به آنبیر و وصول این خبر به راجه باهم اتفاق افتاد ' راجه مسطور از نام نشان و حسب و نسب من واقف گشته بوقت دو پاس شب میٹها لال بخشی خویش را معه گنگا بشن برادرش نزد من فرستاده و این بخشی خدمت منشی گری هم دارد و معمول راجه آنجا است که تمام روزے (۱) می خوابد اخیر شب بیدار

(۱) ن - روز

آورده چند اشرفی نذر نموده بعده رخصت شده در محل خود رفت ' زین سپس بموجب التماس مهاراجه که بخشی میٹھالال همراه بود سیر آن محل نمودم ' عجب تیار و نوکار و عالم عالم تصاویر و نقاشی و آئینه بندی دراں مرکوز و منقش و فرش زمین بطور چو پر از سنگ سماق و مرمر و یشب و عقیق افگنده بودند ' و حوضے دیدم در وسط آن به تیاری تمام که دراں شب مأهتاب از حیاض جنت خبر میداد ' شهرے دیدم مصفا که در عین بارش هر گز گل ولای را دراں جا مدخل نیست ' و بازار چوپراز پرکار پیموده ' و عمارات عالیشان گچ کاری و سنگین جالی دار مساوی السور و متحد الحدود روح افزا مقطع تیار از هر چهار طرف آراسته از تماشائی کوئے و کوچه اش و روح را راحتے بهم رسید ' باز چناں شهرے مقطع و مصفا به نظر نیامده . تنبیه از اصفهانئی که جے پور را دیده بود در سواد لکهنو پرسیدم که آیا در ترکیب عمارات و صفائی اندازات شهر شما بهتر است یا جے پور ' گفت و الله بمراتب جے پور از اصفهان ما بهتر است و مصفاتر ' رجعنا الی المقصد

بعده علی الصباح دو راس اسپ و یک زنجیر فیل و چهار شتر و رتهه و خیمه و اسلحه و چند هزار روپیه نقد معه تیاری کوچ جودهپور سر انجام نموده بحضور فرستاد ' و خریطه که دراں خطے به والی جودهپور که قوم را ڈهور است . در ماده اطلاع خدمت گذاری و رسوخ ارادت خود بست ' بما از دستخط خویش در خط هندوی نوشته بود نیز نزد من فرستاد که این

نشیشی که من نشسته بودم هم بطریق استادگان آداب بجا آورده یک کفل خرد را بر ریشه آن شه نشیں جا داده و عرض[(۱)] کرد که مطابق " الما مور معذور " ایں قدر هم بے ادبی کردم و بسیار سماجت و انکسار بجا آورده راجه دیدم بعمر بست و پنج سال خوشتر و خوشخو ملبتس بلباس میرزایا نه و در تکلم بکلام خوش مقال بود که رنگ غم از دل سامع می زدود تا یک پاس کامل خلوت شده کلمات راز داری مانده ، دراں خلوت شش کس از امرا وغیره همراه مهاراج آمده بودند که آں همه ها دراں وقت عهده هاے مهاراج در دست داشتند تفصیل ایں آنکه در دست کنور بهیرو سنگه و کنور گیان جی مل ماموں زادهاے مهاراج اگال دان و دست بقچه پوشاک و بر دست کروڑجی خواص شمع دان مرصّع و در دست حکیم شوتیر که فرنگی بود سپر و شمشیر مهاراج بود ، و[(۲)] بخشی مٹیهالال و برادرش گنگاپشن بطور چوبداران مجرهاے مهاراجه به آواز معمولی خاندان ما بعمل آوردن و مهاراجه مرا برفتن جودهپور نزد مهاراجه راج راجیشری بیجی سنگه بهادر صلاح داده و عرض کرد که مهاراجه مسطور بزرگ ایں غلام است ر دریں خدمت بسیار سرگرم اند ما هر دو راجه که غلام حضور شده ایم متفق گشته بار اعظم خدمات حضور را بردوش هاے رسوخ ارادت خود بر میداریم قبول نمودم ، پس چند کشتی پوشاک واسلحه بحضور گذاشت ، ما طره دستار خویش از سر و دوشاله از بر فرود آورده به راجه عنایت نمودم باز آداب بجا

---

(۱) ن - زینه

(۲) ن - شوبیر

با جلاس او نمودم بخشی عرض کرد که غلام را نقابے بیاد رسیده اگر حکم شود عرضی کنم گفتم بسیار خوب گفت -

نقلے ' آورده اند که وقتے بادشاهے را در حالت احضار جمیع امرا انبساطے و نشاطے پدید آمد به وزیر گفت بارے بگو که حق تعالے در تو چه صفت دیده که امر وزارت تفویض نمود - وزیر گفت عالم پناها حق تعالے حوصلهٔ هریک را در علم قدیم خود دانسته موافق آں کارش می فرماید - چوں در غلام لیاقت نازک فکری و دقت رسی ممالک دید بدرجه وزارت رسانید - فرمود نیکو گفتی بعده از بخشی استفسار کرد وے عرض نمود که چوں کارکنان عالم علوی در نفس غلام علامت تهور و شجاعت را بغایت الاقصے دیدند بدیں کار پسندیدند - پس با کوتوال مخاطب گردید او معروض حضور گردانید که چوں بنده را در ورزش یقظ و بیداری و پا سداری و هوشیاری در یافتند بدیں خدمت مامور ساختند ' علی هذالقیاس از جمیع امرا احوال آنها پرسید و از هریکے پاسخے معقول شنید ' چوں وزیر پادشاه را دراں وقت با خود ها سرخوش دید باهم مشورت نموده بعرض رسانید که اگر جاں بخشی شود و تقصیر معاف گردد ما غلاماں نیز مرتکب گستاخی میشویم - بادشاه قسم یاد فرموده گفت معاف کردم هر چه در دل دارید بر زبان آرید ' وزیر گفت قربانت شوم عرض همه بندگاں اینست که پادشاه ازل و سلطان لم یزل در ذات حضرت کدام خصلت سزاوار ایں امر خطیر دید که مالک تخت سلطنت گردانید ' بادشاه را ایں سوال بے اختیار متبسم گردانید جواب داد که چوں مالک حقیقی

خریطه هم در رکاب همراه باشد ، وقتیکه مهاراجه راجیشر بهادر سعادت ملازمت حاصل خواهند نمود خریطه این غلام با و شان مرحمت خواهند فرمود و در خطوط خانگی هم علیحده اطلاع می نویسم ،

ذکر تخت سلطنت تیار کرده فرستادن راجه و آن را بصورت نالکی گردانیدن راقم

بعد آن در دو هفته تختے یعنی سریرے تیار کرده معه اقلام فرنگی که مخصوص بدان پادشاهان دستخط سرمه می فرمایند نیز بمن گذرانید ، چون صورت تخت دیدم فهمیدم که کماحقه این راجه لیاقت اقبال این بار عظیم ندارند اقبال این معنی نتیجه خبر خفت و ثمرهٔ بخیر از ندامت نخواهد بخشید ، مصراع

چرا کارے کند عاقل که باز آرد پشیمانی

همان وقت انکار کردم و گفتم نصیب اعدا شما مرا بیدار شاه و خود را غلام قادر افغان نسازند ، باوجود محاصره افواج مرهٹه هاے این لعبت بازی فائده ندارد ، اول بحوله وقوت الهٰی انفصال جنوبیان می‌کنم بعده هرچه صلاح وقت و اولے در حق ما و شما خواهد بود مشورت کرده بعمل می آریم ، پس در همان تخت دنگه سیومی ضم کنا نیده بصورت نالکی گردا نیدم و خبر خیریت و رسیدن خود در جیپور مع مبلغ مدد خرچ هنڈوی کرده مصحوب هرکاره سرکار طرف برادران خود در دهلی روانه فرمودم ـ تنبیه ـ بمجرد خبر شنیدن نا لکی گردانیدن تخت مهاراجه بخشی مذکور را نزد من فرستادند و خلوت خواستند ، چون خلوت فرمودم امر

قتل یا به بے عزتی شہربدر خواهند نمود و جاگیر و در ماهه همه موقوف گردیده است - بمجرد استماع این خبر وحشت اثر مرا اضطراری عظیم روے داده - و خوردن آب و طعام از یاد افتاده فی الحال دیگر مدد خرچ هندوی نموده و خطوط دلاسا نوشته روانه نمودم - مهاراجه برائے استمالہ ما بخشی خود را فرستاده و بخشی مذکور به تشفی خاطر من به تماثیل بسیار زبان کشاده عرض نمود که حضرت کار کلّی پیش نهاد همت والا نهمت دارند و تلافی چنین امورات بر وقت قابو گذارند - بعد کلمات دلاسا و دلداری بخشی رفته و گنگابشن برادرش آمده تمام شب به دلداری بسر برده و صبح بجهت رفع اندوه در رمنه مهاراج برده تماشاے آهوان ، مرا مشغول داشت و تا شام در خاطر داری من دقیقه فرو نگذاشت - هر دو نام برده قوم کا یتهه اند ، بغایت لطیفه گو و نهایت خوش تقریر بعده پیشتر روانه شدیم ، در هر منزل مهمانی و نذرانه بحضور می رسید - عامل سانبهر طریقه مهمانی و نذرانه بطور شایسته بعمل آورده -

صفت و سیر سانبهر

عجب رسمے دیدم که دران موضع نمک فروخته نمی شود و اگر بقال یکدام نمک فروشد پنجاه روپیه جرمانه ها دهد - مگر موافق حاجت خود هر کسے که خواهد از انبارهاے نمک که بیرون شهر مثال جبال و تلال افتاده است بر داشته ببرد - هیچ کس مانع نیست ، و سیر دریاے سانبهر که ازان نمک می خیزد نمودیم آبش شور و عجیب و غریب طیور خورد و کلاں انبوه انبوه به

مرا هیچ کاره یافت بریں تخت انداخت ' پس بخشی مذکور تا ایں جا سخن رسانیده بر خواست و دست بسته عرض نمود که تقصیر معاف هم چنیں ذات حضرت است که بجز تخت سلطنت چیز دیگر نمی زیبد ' مهاراجه عرض نمود مانند که اگر ایں کار را حضرت منظور ندارند دیگر بفرمایند که غلامان یکدام خدمت پیش آیند و بر چه امید جان و مال خود صرف نمایند ' گفتم گوارا ندارم که برای حظّ نفس خود اینقدر برادران و عزیزان را صریحا در پنجه دشمنان بمعرض تلف بگذارم ' مگر بعد انفصال جنوبیان مقداریکه مصلحت باشد بعمل آرم بعده هئیت مجموعی درست نموده و رفیقانے مذکور را بانعام نقد و خلاع و رکوب خوش نموده بتاریخ بست و هشتم شهر صفر بطرف جودهپور روانه شدیم ' منزل اول در باغ لون کرن نامی که از جے پور بمضافات یک و نیم کروه دور باشد فرمودیم و به جهت تیاری بعض ضروریات چند مقام درانجا نمودیم که دریں اثنا هر کاره ها ڈاک مهاراجه و هر کاره هاے سرکار ما معه خطوط رسید ' مبلغ هندوی از دهلی رسیدند و خبر رسانیدند که بمجرد استماع انفرار حضور بعد جستجوے و تفحص بے شمار شاه کوڑی ناظر دهلی بر دیوڑی برادران حضرت آمده نهایت تشدد بعمل آورده و وعده هاے شدید نموده و بر دروازهٔ صاحب زاده ها قفل انداخته و آب دانه بند ساخته است ' خدا داند که تا حال در کدام بلا گرفتار شده باشند ' و چنیں خبر است که چوں حضرت در جے پور بر تخت سلطنت جلوس خواهند فرمود ۔ در قلعه مبارک همه برادران حضور

که عمل راجه نجی سنگه را از دزد و راه زن پاک دیدیم حتی
که در صحرا مسافرین و متردّدین را در شب تاریک دیدیم
که در سر راه خفته اند و بقچه هاے مال خود را دور انداخته
و در خواب غفلت رفته - و سالکان آنجا همیشه در شب راه
می روند و اکثر رواج سواری شتر و چهکڑه یعنی عرابه است
که شتر و چهکڑه وغیره را بر لیکهه یعنی شاه راه انداخته
خفتاں می روند ' پس صاحب سواری را در رفتن شب جز
ازیں خطرے نیست که شاید مسافرے در راه خفته باشد
و سروپاے وے زیر پاے دواب و گردون عرابه نچسپیده
و مالیده شود - سوار بعقاب راجه گرفتار آید دریں اندیشه
خواب و آرام بر سوار حرام ' و خوابنده زمین بآرام تمام
و اگر از رعیتش کسے سپشے را بکشد و جاسوسے ببیند یازده روپیه
جرمانه گیرد ' مطلقا شکار و جانور کشی در عمل آں راجه ممنوع
است و کسانیکه گوشت خوارند در خفیه رفع حاجت خود می
نمایند زیرا که چند امراے خود بدیں گناه سر دربار کشته و
خود راجه از مدت بیست سال کم و زیاده گوشت بر خود و
توابع خویش حرام گردانیده ' در عبادت اصنام صبح و شام مشغول
است ' و از مدت سه سال بیرون قلعه در خیمه ها سکونت دارد '
زیراکه فرزندے که زاده معشوقه اش بوده چوں بدرود جہان فانی
نمود مادرش بترک لباس راه بیابان گرفت ' راجه اراده دنبالش
داشت ' امرا بمعاینه ایں حال غریق لجه تشویر شدند ' هر چند
خواستند که راجه را ازیں حرکت باز دارند میسر نشد ناچار
بگفت و گوے سخت و درشت زنش را بریں شرط راضی کردند

الوان مختلفہ برلب آں نشستہ می ماندند کہ بے اختیار چشم از تماشاے آں سیر نمی شد ۔ باز چنیں طیور آبی ہم بدیں خوبی ندیدیم ' اما قدغن راجہ ہا است کہ ہرگز کسے بہ شکار نہ پردازد و در شہر بالتسویہ عمل راجہ پرتاپ سنگھ و راجہ بجی سنگھ واقع است خراجش را با یکدیگر برابر تقسیم کردہ می گیرند ۔

صفت اجمیر

چوں بہ اجمیر رسیدم عمل مہاراجہ بجی سنگھ دیدم ' عاملش نیز مہمانی و نذرانہ گذرانیدہ ۔ سہ روز در انجا مقام کردیم ۔ زیارت مرقد منور حضرت خواجہ معین الدین چشتی قدس اللہ سرہ العزیز بوجہ احسن بجا آوردیم و نذر و نیاز دراں درگاہ گذاشتیم ۔ درگاہ باعز و جاہ مع کارخانجات انواع دیدم بعدہ از راہ پوکہر کہ تیرتھ ہنود است در میرتھہ رسیدیم عاملش نیز رسم مہمانی و نذرانہ بجا آوردہ

ذکر رسیدن جودھپور و سیر و صفت اں دیار نصفت دثار و میمنت شعار

ہم چنیں منازل طے کردہ بتاریخ سیزدہم ماہ ربیع الثانی سنہ الیہ داخل جودھپور گردیدم ' شہرے دیدم ہمہ سنگ لاخ بصحاری لق و دق و ریگستان بے پایاں وحشت انگیز ملالت آمیز نہ سایہ شجرے و نہ نام ثمرے ' بجاۓ آب ہمہ سراب و بمنزلہ بحار جملہ تالاب ' بمکان بلبل و باغ بر اشجار مغیلاں زغن وزاغ عجب تر آں کہ بریں ہجایا مدایحش غالب است ' زیرا

یک لخت کوهی را ترا شیده عمارت بر آورده ' و درمیان آن تصا و پر را تراشیده ساخته - غرض صنعت عجیب و غریب نکار برده اند گویا از نقش مانی و بهزاد خبر می دهند و آن هم معبد مهاراجه است ' و دران باغ یک درخت ادبه و کهرنی را دیدیم بسیار کهنه سال و عظیم الجثه ' و گویند این هردو درختان را بازیگران در وقت تماشاے شعبده بازی بطریق تماشا و تفریح نشانده بودند تا حال باقی مانده و الله اعلم بالصواب -

رجعنا الی المقصد - القصه بر تالاب سکهاوت دایره دولت بر پاشد ' از طرف راجه موصوف منشی چنپت راے بحضور رسیده مهمانی پر تکلف و تحفه جات آندیار و نذرانه نقد گذرانیده سماجت و انکسار اظهار نموده ' و خیام کلان که لایق سرکار باشد فرستاده بمنشی مسطور گوشوارۀ دوشاله عنایت کردیم ' بعد چند روز مهاراجه بخشی بهیم راج را معه خوب چند سنگهی و لال جیو مهته و منشی چنپت راے و بر که بهان وکیل راج راجندر سواے پرتاپ سنگه و حقدار خان وکیل ' اسمعیل بیگ همدانی را نزد ما فرستاده و عرض کرده که درباره دری را ته ناله تشریف فرما باید گردید ' پس بموجب عرض مهاراجه از بالاے تالاب برخاسته در باره دری مذکور مقابل مخایم مهاراجه فرود آمدیم و مقام نمودیم و سرداران مسطور را لایق مرتبه هر یک خلعت مرحمت فرمودیم -

ذکر ملازمت مهاراجه جودهپور و حقایق آن

بعد چند هفته بآئیین شایسته بطور مهاراجه سوای پرتاپ سنگه بهادر سعادت ملازمت حاصل نموده مثل گذرانیده مهاراجه جیپور

که بیرون شهر در قیام راجه سکونت داشته باشد ، بریں علت مهاراج بود و باش خود را بخیمه قرار داده در شب و روز دو بار برای عبادت اصنام در معابد قلعه می رفت ' در عملش گرگے بزے یا طفلے را نگرفته ' و کسیکه چیز خود را بجاے فراموش کرده یا از کمرش افتاده هیچکس نه برداشته ' بعد روزها همون جا مال خود را افتاده یافته ' چنانکه بر مردم سرکار چنیں تجربه گذشت ' غرض جز عمل راجه بکر ماجیت چنیں دهرم راجے را کسے نشنیده باشد ـ و بعد بجی سنگه نخواهد دید ـ در لکهنو بودیم که خبر فوتش شنودیم بسیار تاسف نمودیم ' الحال پنج شش سال است که بمرد و نبیره اش مالک راج شده است و ذکور آں بلده را اکثر مانند دیو سیاه ' و اناث چوں حوران جنت حسین و جوان دیدیم مگر عجوزه به نظر نرسیده ' و دراں شهر در موسم تابستان و برشگال هم گرمی نمی شود ـ بوقت نیم روز اند کے هوا گرم میگردد بعد یک دو ساعت باز هوا بسردی میگراید چنانکه همیشه در گرما هم درانجا سرمایے یک رضائی می باشد و دراں بلده همگی یک باغ منگرو است ' انارش بعینه در کلانی و مزه بیه انار ولایتی می ماند ' و بسیار ارزاں و درخت انبه هم دراں باغ معدودے چند است و بس ' اما ثمر انبه و گل سرخ فروخته نمی شود ـ آنچه حاصل میگردد بیه نذر بت خانه می رود ـ و دراں باغ که سیر نمودیم تصاویر اسپ و سوارها و بهوانی وغیره ها دیدیم ' بقد و قامت و کلانی و نقش و نگار مانند اصل بلکه بهتر از فردوس و را گبیبی زنده که

امروز و فردا رسیده که خبر آمدن من با و رسید ' اورا حسد درکار شد زیرا که روزے که داخل جیپور شده بودم افواج وے که از سطاهتش بیدل بودند هر ماه جوق جوق رساله دار ازانجا بر خواسته نزد من می رسیدند ' و عرایض روساے کلانش بلاناغه می آمد ' بمجرد استماع تہیه کوچ من از جودهپور طرف دو نسه به هر دو راجه عرایض نوشت که اگر شاهزادۂ مذکور را فوج داده در دو نسه می فرستند من بر خاسته بطرف مادهوجی سیندهیه پٹیل که پدر خوانده من است ملحق می شوم و با شما بجنگ می آویزم ' و اگر مرا برفاقت خود داشتن است چندے بدلداری تمام شاهزاده مذکور را در جودهپور نگاهدارند وهم چنین یک عرضی به تملق و لجاجت بمن نوشت ۔

نقل عرضی احتشام الدوله اسمعیل بیگ خاں بہادر فیروز جنگ برادرزاده محمد بیگ همدانی المخاطب به افتخار الدوله که در بلده جودهپور ماه رجب سنه الیه بما رسید این است

بموقف عرض فیض اندوزان انجمن مهرنشین حضرت پیر و مرشد دام اقباله و اجلاله سجدات عبودیت بجا آورده میرساند ' تفضل نامه کرامت فرما مبشر به تفضلات فراوان ورود سرفرازیها فرمود و سر بلند دارین گردانید ' و بر ارشادات فیض سمات مشروحاً استفاضت آگهی یافت ' فدوی را به وفور عبودیت و ارادات ارادۂ تقدیم خدمت و بندگیات جناب ذریعه سعادت متصور است ' و رونق مهمات حضور از جمله آرزو

خود هم گذرانده ، اما شتران و اسپان زیاده‌تر ازاں ارسال داشته ، بعده کلمات رازداری درمیان آمده ، راجه دیدم بسیار عظیم الشان بعمر شصت و دو ساله بلباس راٹهوراده بوده ، لیکن من زبان اوشان و اوشاں گفتار مارا مطلق نمی انگاشتند ، درمیان ما منشی چنپت رام ترجمان شد ، زیرا که راجه مسطور راٹهور بحط بود هرگز بوی زبان دیگرنده شمیده ، پس اقرار شد که در همیں ماه بیست هزار سوار و پسر بخشی غلام را همراه رکاب گرفته در دونسه که نام موضعی است مقابل فوج مرهٹه داخل شوند و بیست هزار سوار همانجا که ازاں راجه جیپور است نیز همراه رکاب حاضر باشند ، بالفعل بدیں چهل هزار سوار راٹهور و کچهواهه مقابله مرهٹه فرمایند ، بعد فتح هرچه مرضی مبارک شود غلاماں را قبول است ـ

ذکر دانه حسدی که اسمعیل بیگ احتشام الدوله برادر زاده محمد بیگ همدانی افتخار الدوله در کشت و کار ما کاشته و تمناے دلی مارا در دل داشته

پس حقداد خان مذکور وکیل اسمعیل بیگ مذکور از قبیل موکل خود نزد مهاراجه می ماند به الحاح و سماجت(۱) تمام یک شقه نامی موکل خود از من حاصل کرد مع خبر آمدن من طرف دو نسه باورسانید ، اسمعیل بیگ مسطور المخاطب به احتشام الدوله فیروز جنگ که حالا در اکبر آباد بقید مرهٹه گرفتار است ، دراں ایام در موضع پاٹن بمقابله مرهٹه از طرف هر دو راجه ها افتاده بود و مقدمه جنگ بر

(۱) ن - و لجاجت

تدارک آں حوالہ بہ تقریر است ' چوں تمشیت امورات معظمہ پیش نہاد همت والا نہمت است ' با قتضاے آں نظر بر ایں وجوهات نہ نمودہ توجہ بہ تدبیر امور منظورہ مبذول فرمایند ' انشاءاللہ تعالےتلافی آں هم بروقت از قوت بہ فعل خواهد رسید ' امید کہ بہ میمنت و فرخندگی و ورود مقدم فیض توام بجودهپور شدہ باشد اکنوں آنچہ نقشہ بموجب غرض مهاراجہ بجی سنگھ منظور مزاج مبارک شود ' فدوی را بشرف اطلاع آں معزز فرمایند کہ با قتضاے صداقت ارادت صولت وسطوت آنجناب منتهاے آرزو است زیادہ حد ادب -

نقل عرضی میٹھا لال مذکور بخشی والی جیپور

شقہ خاص تفصیل اختصاص کہ با قتضاے نوازش و بندہ پروری بہ سرفرازی خاکسار مرحمت شدہ بشرف ورود کرامت آمود آں سعادت دو جهانی حاصل نمود و جبہ نیاز بسجدات شکر و سپاس تفضلات بے قیاس نور آگین ساخت ' آنچہ ازواردات دارالخلافت و تشویش مزاج مقدس ازیں وجوهات کہ ارشاد فیض بنیاد صادر شدہ بود - ازانجا کہ ذات مقدس مورد انوار الهی است چوں بالفعل تدارک ایں مکروهات بوجهے متصور نیست ناچار کار از دست رفتہ را بمقدرات گذاشتن صلاح دولت ' انشاءاللہ تعالے بمیاں من اقبال والا بروقت تلافی ایں تشویشات خاطر خواہ از قوت بہ فعل خواهد آمد ' امید کہ بمقتضاے حوصلہ ممالک آراے غبار ملال ایں وجوهات از لوحہ ضمیر جهاں تاب رفع فرمودہ بذل توجهات بمشیت امورات معظم کہ پیش همت والا است فرمایند ' یقینکہ بہ میمنت و فرخندگی ساحت جودهپور بورود مقدم فیض توام اقدس نور آگین کردہ

برتر ' انشاء الله تعالی در وقف تمنای دولت خواهان و مرضیات حضور جلوه به ظهور خواهد گرفت - تا درستی نقش مدعا بنابر خبرگیری اخراجات سرکار و اسباب لازمه بخدمت مهاراجه صاحب راج راجیشر مهاراجه دهراج مهاراجه بجی سنگه جی قلمی نموده ' اوشان نوعے در بجا آوری خدمات حضور قصور نخواهند فرمود ' بوجوه مزاج مبارک بندگان دولت قرین جمیعت باشد و به هیچ گونه تردد بمزاج راه نداده ' همو نجا سایه هما پایه مستظل دارند و فدوی را خاکپاے بے ریا تصور فرمایند ' زیاده حد ادب ' نیر عظمت و اقبال ساطع و لامع باد ' دریں اثنا مجدداً هرکار ها معه خطوط خانگی رسیدند خصوصا خط میرزا محمد جلال الدین و میرزا همایون بخت که حالا در مندراج اند رسید ' دریں ماده که شاه عالم بادشاه و اهلکاران اینجا از باعث انفرار آں برادر جان مصلحت خویش دراں دیدند که مارا از قلعه مبارک مع قبایل بیروں کرده حویلی اسمٰعیل خاں فرود آورده اند - باید دید پیشتر چه می‌شود پس از خواندن ایں خطوط المضاعف مضطر شدم و مدد بخرچ دیگر به برادراں روانه نمودم و ذکر ایں تباهی به مهاراجه جیپور نیز نوشتم - بعد چند روز عرضی مهاراجه راج راجندر و بخشی میٹها لال نیز در اطلاع ایں تباهی و استمالت من مجدداً رسید -

نقل عرضی راج راجندر سری مهاراجه دهراج سوای پرتاپ سنگه بهادر والی جیپور

شقه خاص شرف صدوریافت ' پایه اعزاز امتیاز بنده بلا اشتباه برافراخت ' آنچه تشویش مزاج وهاج از واردات دارالخلافت که ارشاد شده بود شرف آگهی نمود ' اموریکه علاج آں از تردد بشری در گذرد

قطعه :- اظفری غیر انبیا و ملک
نبود جز بکسب اخذ امور
زانچه نادانی خود تو معذوری
ور نیا موزیت ز دانش دور

باوجود انکار رفقاے دیگر ازیں کار مرا بریں آوردند که ما قوم چیته را که اصل قوم افغان است قریب سی هزار در نواح اجمیر می باشند و مال راجه ها زده در کهوف آن مساکن دارند می برند و هیچ کس بر آنها تسلط' نمی یابد' بر کار حضور متفق کرده ایم' بمجرد رسیدن تا اجمیر آن افواج در رکاب حاضر می شوند و خود با ستعانت آنها ملک گیری می کنیم' حاجت براجه ها نیست' هر چند مهاراج اخراج سرکار بوجه احسن می رسانید ند و وعده هاے کلاں با قسام مغلظه و دلداری و نصایح معرفت امراے خود از حد زیاده می نمودند' چوں تقدیر چنیں رفته بود پند احدے سودے نه نمود۔

(۱)
چوں قضا آید حکیم ابله شود

نقل عرضی که شیخ رحمت الله نامی خان سامان محمد عارف خان عباسی پسر شاه نواز خان والی سنده که در جودهپور نزد مهاراجه می بود در علم و شعور وحید العصر بود - و از فصحاے معاصر خویش گوے سبقت ربوده بود در نصایح راقم نوشته

(۱) ن - طبیب

باشند ، اکنون آنچه دقشه جهروضه مهاراجه راج راجیشر مقدس شده باشد خاکسار را بشرف اعلام آن سرفراز فرمایند - شقه خاص که به سر فرازی مهاراجه راج راجندر که عنایت شده بود (۱) عرضی آن ابلاغ یافته به نظر انوار خواهد گذشت ' مهاراجه راج راجندر با قتضاے رسوخ ارادت سطوت آنجناب که انتظام خلافت است همه وجوه آرزو دارند ' قسمیکه از مهاراج راجیشر شکل تنظیم امورات مقرر فرموده ارشاد فرمایند ' بر طبق آن ازیں طرف در تقدیم خدمات لوازم اجتهاد بظهور خواهد رسید - آفتاب دولت اقبال تابان و درخشان باد -

ذکر اغواے نامدار خان افغان و منشی امروت شیطان و برخواستن من ازان مکان

پس نامدار خان افغانے و منشی امروت شیطانے که بانی تباهی من شده آن هردو دوستان نادان که بتر از دشمنان بودند دران ایام نافرجام که در مشورت من سر گرم بودند و من تازه از قید سلاطینی بر آمده نیک و بد زمانه نا دیده و سرد و گرم جهان نا چشیده بودم چنانچه در رساله مسمی بسا ندامت خود مطابق ایں آورده ام -

ساندحه ' اظفری سی سال از عمرت در قید سلاطینی گذشت ' بسا امور است که ترا گوش زد هم نگشت چه جاۓ دیدن و با متدان رسیدن از ملایک و انبیا نبودی که بغیر کسب امرخة باشی ' اگر نداني معذور و اگرنیاموزی از دانش دور '

(۱) ن - با جوبه

نطاق صداقت فدویت بر میان جاں بستہ حوصلہ ایں حقیر هیچ مداں هم از اول بریں بوده است که قضیه زمین بر سر زمین گفته اند بهر تدبیر ایں جارا نباید گذاشت و از سر معامله اینجا نباید گذشت ماند ، اوضاع اینجا که هر گاه ازیں مکاں همت و مرافت نباشد تضیع اوقات نباید کرد لیکن وقت همیں است که هرچه در خلوتکده بطون است به منصه شهود خواهد رسید ، مدت ایام بانتظار بر آمد کار اگر صلاح امنای دولت خدا داد باشد همیں جا باید گذرانید کامل دور دست دهم ۔

بخود نمی رسد آں شوخ تا بما چه رسد

اوضاع روسائے دکن از حضرت ولی نعمت مخفی نیست و تا هنگام دریں مقام مضرب خیام نصرت و اقبال است ، خرج مقررے عمله سرکار گردوں وقار از متصدیان راج راجیشر معرفت خاں موصوف خواهد رسید و بعد از تصفیه هر امر و اعتدال هوا هر گاه که مرضی جناب والا به انتهاض سمتے باشد هم چیزے نرفته است همیں عزم و همیں زعم و همیں استعداد که هست هست امرے که در رونق فرمائے ایں مرزبوم از قسم دیگر برهم زن خیال مشیران حضور باشد اصلا نیست ، در تفحص آں فدوی خوب رفته که غیر از انتظار چه باید کرد و چه شاید هیچ نیست باقی " امر کم مطاع و عبادکم مطیع " دیروز عرض عرضی انکسار و نیاز انتظار حکیم عنایت الله خاں بوده که چوں اوشاں بسر فرازی شقه خاص امتیاز دارند ۔ هم معرفت اوشاں به خاکپائے اشرف رساند والا چه مجال که ایں همه

بعرض اشرف همایون خدیو گیهان قبله عالم و عالمیان
مد الله ظلاله و خلد الله اقباله میرساند - شقه خاص الخاص
بسر فرازی خاکسار بے مقدار شرف و رود سعادت حلول فرمود -
فرق مباهات فدوی بلا اشتباه باوج سعادات (۱) بر افراخت - آداب
بنده نوازی و عجزه پروری به آئین فدویان صادق و غلامان راسخ
بجا آورده بدعاے ارتقاے مدارج سلطنت و ارتفاع ضوابط خلافت
که بعون الله تعالے در اسرع الاوان بر طبق تمناے هوا خواهان
دولت ابد مدت سریع الاجابت است مشغول احوالات هر گونه
ایجاز عواید عالی فهم حضور کرامت نشور محتجب نیست '
فدوی را چه یارا و کدام لیاقت که فوق احساس و ادراک آنها
تواند معروض داشت - فاما بحکم '' الامرفوق الادب '' فدوی
هم در سلک فدویان دیگر شرف انسلاک یافته معروض می دارد
که مرضی راج راجیشر مهاراجه دهراج مصروف بر انقیاد امر مطاع
و استرضاے مرضیات والا است ' و لیکن به روبکار وقت ملاحظه
هر هوا و به انتظار تصفیه (۲) هر خیال متامل هر بهبود او
فی الواقع انتظام امور سلطنت و اعدام معاندین خلافت جز
بتامل طولانی متعسر و اصلاح اطراف و جوانب غیر ایام متمادی
متعذر و عمله سرکار از دیر و درنگ متصدیان مهاراجه دهراج
مجوز عجلت نهضت و ازین مقام دامن افشان و خان ذی شان
حقداد خان که بخلوص ارادت و وشوق فدویت متحرک و متلاشی
صلاح اقامت اینجا شده که چند گاه همین جودهپور مخیم
سر اوقات عزوجاه گردد - براه بندگی و هوا خواهی رفته و

---

(۱) ن - سماوات (۲) ن : سره

که ماندن در جودهپور بهر صورت اولے است و بر خواستن ازینجا سخت بیجا ورائے حضور بر خلاف ایں جمهور شاید عقل ماهمه مع راجه ها یک لخت سلب گشته او عکس ایں چه مجال که نطق بدان مقال نماید و از سر ادب گذشته به پایه گستاخی آید۔ گفتم ایں قدر بے و قوف هستیم نیستم که کنه ایں کلمات را در نیابم و از نادانی بسوے خلاف شتابم اما شاید که کلام من از تقدیر باشد و تدابیر شما خلاف تقدیر و تدبیرے که خلاف تقدیر بود چگونه صورت پذیرد ، نمی دانم که در تقدیر من چه مکروهات است که بر خلاف مشورت شما فدویان رائے من اقتضامی کند ، و آنچه شما نمی خواهید طبع من می خواهد ، و پس ازاں چون تباه شدم بدکیم مسطور گفتم که دیدکه رائے من موافق تقدیرمی شود و تدابیر شماها مخالف آن بود

فائدة ، سند هیاں خودرا منسوب بحضرت عباس عم رسالت پناه صلی الله علیه وعلی آله می نمایند و آنهارا لٹی بکسر لام تشدید ثاء فوقانیه هندی ویاے معروف نیز گویند اکثر سیاه فام و قوی هیکل وزور آور باشند و مسلمان اند امادرمذهب خود بر ابدان خود استره راندن حرام می دانند حتی که موے لب و بغل و سر و غیره مطلق نگیرند و دارالسلطنت شاه نواز خاں لٹی عمر کوٹ نامی قلعة بود حالا از چندے درتصرف مهاراجه راجیشراست واو خود در ظل حمایت والی هرات اوقات خود رابسرمی برد ، و پسرش محمد عارف خاں عباسی در جودهپور نزد مهاراجه موصوف می باشه ۔ براقم بسیار ارادت فدویت دارد اما بنابر مصلحتے بملازمت نیامده ۔

دیر و تساهل رود ' ظل ظلیل اقبال عدو مال فرق پیرا ے فدویان دور و نزدیک باد انتهی ' عرضیه الغرض دراں وقت مصلحت چنیں افتاد که بطرف ولایت تیمور شاه ابن احمد شاه درانی کوچ کنیم که دراں ضلعها به همه روسا ے آں جوانب مراسلات و مکتوبات بخوبی شده بود مثل تیمور شاه والی هرات و شاه نواز خاں عباسی والی سنده معرفت پسرش محمد عارف خاں و بهاولخاں ناظم بهاول پور و محمد حسین خاں مالک بهٹیر (۱) خصوصا با عماد الملک غازالدین خاں وزیر معزول که در مهاران خلافت متصل داود پوتر ها مقام دارد و نیز اسباب بر داشتن آب بر شتر ها مهاراجه راجپشر همه تیار کرده فرستاده بودند که دراں راه یکجا تاسی کروه و بعد چند منازل در جا ے تا بیست کروه آب مطلقاً نبود ' چنانچه بداں صوب یک کوچ نمودیم بعده همیں هر دو انسان صورت شیطان سیرت چنیں مشورت دارند که کوچ طرف اجمیر اولی است - اگر چه از ور غلانیدن ایں هر دو نام برده مهاراجه ها مطلع شدند و خواستند که اینها را از سرکار ما برانند یا محبوس سازند - اما چوں متنبه شدم به پیغام سخت و درشت اوشاں را دریں امر مهموم داشتم و نگذاشتم که ایں اراده از قوت بفعل رسد و شر ایں هردو شیاطیں از لشکرما مندفع گردد آر ے " اذا جاءالقضا اعمی البصر "

تنبیه ' یاد دارم که دریں حیص و بیص روز ے حکیم حسین رضا خاں در خلوت بمن عرض کردند که بے ادبی معاف حضرت فرمایند که ماهر غلاماں معه دیگر عقلا که دولت خواه و فدویاں سرکار اند متفق اللفظ بر همیں مشورت اصرار دارند

(۱) ن - بهٹنیر

لخت لخت دل هاے دشمنان نژند
برسر ناوک و سنان یک لخت

سبز شد در دعا زبان نظام
فیض بخشے چو میوه دار درخت

نشان واجب الاذعان ورقم مبارک شیم بساعت مسعود عزورود فیض فرمود بر مدارج اعزاز و افتخار این ذرۀ بے مقدار افزود :- بیت

بوسیدم و بر مردمک دیده نهادم
پیچیدم و تعویذ دل غمزده کردم

آں سرمایه سرفرازی را طره آسا زیب فرق نیاز نموده در موقف ادب ایستاده به تقدیم آداب تسلیمات پر داخت و اناملِ رسوخ شوامل به نیل آں مشرف ساخته بزیارت خط طغرا نمط دیدۀ اعجاز را منورو بمطالعه عبارات متین ومضامین رنگین دل فدویت منزل را مسرور گردانید - چشم بد دور فی الحقیقت بایں قابلیت احدے از صاحبان قلعه مبارک مسموع نشدۀ محض استعداد جبلی است که بے تعلیم و تعلم این همه نثر سلیس فصیح و فارسی درست از خامه بلاغت شمامه مترشح می گردد و اشعار آبدار به نظم می رسد و غیرت و عزم بمرتبه که بچه کیفیت ازاں تقید گاه بیروں تشریف فرماشدند - مصرع
ایں کار از تو آید و مرداں چنیں کنند

او سبحانه تعالے شانهٗ قادر است که در بدل ایں محنت راحت خاطر خواه کرامت فرما بمنه و کمال کرمه ایں کمترین بندگان الهی والله ثم بالله که بمعائنه قابلیت و جرأت شیفته بندگی گردید ' لیکن افسوس که در ایام شباب و مقدور ایں ضعیف ایں نیّر اعظم از افق عزو جلال طلوع نه فرمود - تا جا نفشانی ها

القصه درین اثنا عرایض سرداران مذکور سوای والی هرات بمارسید لیکن بسبب آفت دزدی بساعرایض تلف شد مگر چند عرایض نواب عمادا لملک مسطور باقی مانده که ازانها آنچه مناسب این محل بود نقل آن بنگارش آمده -

نقل عرضی و اشعار وزیر الممالک آصف جاه نظام الملک بهادر سپه سالار یعنی عمادا لملک غازالدین خان المتخلص به نظام در ماه رجب سنه ۱۲۰۳ در جودهپور مع مهر و دستخط خاص وزیر موصوف

صاحب عالم و عالمیان مالک جهان و جهانیان طراز سریر سلطانی رونق دیهیم خاقانی خسرو عالی تبار خدیو والا مقدار اید الله تعالی بعد از تقدیم مراتب عبودیت و ترسیم مراسم عقیدت به سنن ارادت مندان و اطوار مستمندان دست ادب بسته و قامت بندگی خم ساخته بذروه عرض فیض معرض بار یافتگان پایه سریر خلافت مسیر و مقربان بسا سلطنت مناط اقدس اشرف ارفع می رساند - ابیات

ای خداوند تاج و صاحب تخت
تو علی بخت و باد یار تو بخت

حضرت کردگار بی همتا
بر تو آسان کناد مشکل سخت

بتو تشریف شاهی ارزانی
در عدم برده دشمنان تو رخت

اے شاہ اجابت سے قریں میری دعا ہو
شامل ترے تا دور زماں فضل خدا ہو

جس طرح ہے خورشید شعاؤں سے جہانگیر
اے شرق سے تا غرب ترا دست رسا ہو

قوس قزح و مہر جہانتاب کے مانند
عالم میں علانیہ ترا تیغ و لوا ہو

چوں سرو سر افراختہ گلشن میں جہاں کے
اے نخل ثمر پاش تجھے نشو و نما ہو

ہر شاہ فلک مرتبہ و ہر خسرو جم قدر
محتاج ترے درپہ سدا مثل گدا ہو

احکام ترے ہوویں رسا تا مہ و ماہی
تابع ترے فرمان کے یہ ارض و سما ہو

شربت سے ترے فیض کے سو کام ہو شیریں
ہر بندہ محتاج کا تو کام روا ہو

صیقل دہ دل سرمہ کش دیدۂ عشرت
اے رشک مہ و مہر ترا صبح و مسا ہو

تجھکو ہو بقا تا بہ ابد ملک جہاں میں
اور تیرے بد اندیش کے قسمت میں فنا ہو

ساغر ترے اقبال کا اب دور میں آوے
وہ کام ہو دور ایسے کہ سب دور ترا ہو

بلبل بھی اگر باغ میں ہو تیری ثنا خواں
تجھ سے زر گل پاکے دو با برگ و نوا ہو

تجھ بن جو کوئی لذت پہ بیٹھے تو ہے بیجا
تو براے کرے اس پہ تو یہ باب بجا ہو

تیری تو جبلت میں سراسر ہے بھلائی
تو خسرو عالم ہو تو عالم کا بھلا ہو

بظہور می رسانید ۔ راؤ ملہار راؤ و بالاجی راو و احمد خاں و حافظ رحمت خاں و راجہ مادھو سنگھ کہ بازو آں بندہ بودند نماندند ، و یکسر سرداران مرہٹہ کہ از آنہا امید رفاقت بود ، الحال خود مالک و اموال راجگان عالی شان ظاہرا آنچہ بخاطر خاتر می رسد از پارچہ کاغذ علحدہ جالی برائے جہاں آرائے میگردد ۔ برائے ترکی کہ حکم شدہ بود حالا ترکی تمام گشتہ بہ اتمام امر جلیل القدر رباعی فی البدیہہ معروض داشتہ ۔ ابیات

(۱)
تنگر سنے دنیا را سلطان قیلسوں
جاہ و عظمت میر سلیمان قیلسوں

دولت بیرسوں سنگا و احسان قیلسوں
عالم و اقو یاس کیمنے نمایاں قیلسوں

تا ابد الاباد نیرّ دولت و اقبال از مطلع عظمت و اجلال تاباں و درخشاں باد برب العباد و چوں در اشعار راقم تخلص غم خور بود لہذا وزیر مسطور بر پارچہ کاغذ علحدہ بہ تبدیل آں تخلص ایما نوشتہ ۔ بدیں الفاظ حضرت سلامت غم خوردن نصیب اعدا باد ، تخلصے کہ دلالت بر شان شہریاری کند برائے جناب مبارک اولیٰ و احسن است انتہی کلامہ ۔ پس بموجب معروضۂ وزیر موصوف تخلص خود را بہ اظفری مبدل کردم ۔

چند اشعار طبع زاد مشار الیہ در دعائیہ راقم کہ ملفوف عرایض رسید

حضرت سلامت چوں زبان ہندی پسند خاطر مبارک است در ہمیں زبان غزلے دعائیہ و غزلے در تظمین شعر طبع زاد آں سپہر بنیاد معروض داشت :- غزل دعائیہ

---

(۱) ن ۔ تینگری سیٹی

طوفان اشک بھی کہیں رکتا ہے دل کے بیچ
ممکن نہیں کہ کوزے میں دریا سماسکے

میرا ہی یہ تو ہے دل پر شور ورنہ یار
کوچے میں تیرے کون یہ دھومیں مچاسکے

خط سے ترے ہوا ہے سیہ روز عاشقاں
تقدیر کے لکھے کو کوئی کیا مٹاسکے

اس دھر میں بجز دل دیوانہ ضعیف
طاقت کسے جو بار محبت اٹھاسکے

عیار بے ہراس ہوا ہے وہ فتنہ گر
کس کی مجال ہے کہ دل اس سے بچاسکے

سر چنگ آسماں ستی اس دلفگار کو
فرصت نہیں ہے اتنی کہ سر کو کھجاسکے

ہے مار زہردار تری زلف تابدار
جو جان پر نہ کھیلے اسے کب کھلاسکے

چھپتی ہے شان شاہ علی بخت کب نظام
ڈبیوں میں کون مشک کے بو کو چھپاسکے

انتہی کلامہ ایں مصرعہ آخرین غزل و مصرعہ طوفان اشک از تصنیفات راقم است ۔

دیگر غزل فارسی از کلمات موہی الیہ

غزل فارسی نیز از مزخرفات خود بنظراصلاح مرقوم قلم عبودیت شیم گردیدہ بمطالعہ خاص در آید ۔

غزل :—

چناں کا شدر بہاراں می شود از گل چمن رنگیں
شد از رنگینی آں نو گل من انجمن رنگیں

وہ دولت و افر کہ نہو اس سے زیادہ
گنجینہ لاریب سے سو تجھکوں عطا ہو

ہو چتر ترے سر پہ کف لطف الٰہی
سایہ ترے دامن کا پہ از ظل ہما ہو

ہو ایک نظر تیری کلید دربستہ
در ناخن ابرو ہی ترا عقدہ کشا ہو

محجوب ہو دشمن کا ترے کو کب طالع
اور نیر اقبال ترا جلوہ نما ہو

قادر ہے سبھی چیز پہ خلاق دو عالم
گر عرض نظام اتنی وہ سن لیوے تو کیا ہو

غزل دیگر از تصنیفات مشارالیہ در تضمین دو مصرع از شعر طبع زاد راقم

بیت :- کب آفتاب تیرے تجمل کو پاسکے
یہ رو اسے کہاں کہ تیری آگے آسکے

اس کو تو میں نے رشتہ جاں سے کیا ہے بند
کیونکر ترا خیال مرے جی سے جاسکے

تیری گرہ جبیں ہی کی ہے اسکو مہرلب
قاصد مرا پیام تجھے کب سناسکے

سینے سے دل گیا ہے نکل اس پری کے ساتھ
لا اے صبا خبر تو ٹک اس کے جو لاسکے

مت توڑ میرے دل کو کہ آوے اگر خلیل
آساں نہیں کہ پھیر یہ کعبہ بناسکے

گو بے وفا ہوا ہے دلا وہ وفا سرشت
تو اپنے سے نبھا ہیو جب تک نبھا سکے

تم تو عبث ہو درپے تدبیر دوستاں
دل لگ گیا تو کون اسے پھر چھڑا سکے

شد از رنگینی رنگین کلامش طبع من رنگین
ازان سرمی زندایے اظفری از من سخن رنگین

شوم قربان رنگینی ادائے گلعذار من
که شد از زلف و رویت سنبل و گل یاسمن رنگین

نگارین دست و پایم پرسن قاتل که پنهودی
دهان از پان خد از غازه به گلگون پیرهن رنگین

ایضا من قولی :- ابیات -

نباشد کشتگانت را زخون شان کفن رنگین
مگر در حسرت لعل لبت اے گلبدن رنگین

چو یار من نگار من سهی سرو بهار من
زند چشمک بصحرا می شود زاغ و زغن رنگین

شود از کشته ها پشته ز پروانه بگرد شمع
ولے از خون عاشق شمع او ساز لگن رنگین

نسازید از مے و سرمه دو بالا بهر قتل ما
چه کم این نرگس فتانست اے اهل فتن رنگین

ز اشعار نظام اے اظفری کن کسب رنگینی
چو آن جانا نه رنگین است می باید شدن رنگین

رجعنا الی المقصد -

ذکر کوچ بطرف اودیپور و حقیقت عجیب و غریب گهاٹه که دران راه پیش آمده

آخرالامر بامید رفاقت قوم چیته که در راه اودیپور هم می افتد بغره رمضان سنه الیه همان طرف کوچ نمودیم ، چون مهاراجه ها برین راز مطلع شدند از طرف خود ها بدان قوم چیته وغیره نسبت به ما چنان اغوا کردند که هیچکس رفاقت ماندداد و یک فیل دران کوه ها از سبب گرما و سختی راه هلاک

نہ پنداری لباس خویش کرد آں گلبدن رنگیں
کہ از عکس تن اومی نماید پیرہن رنگیں

شہید تیغ را گر جامہ خوں آلود می باشد
شہید عشق را زیبد زخون دل کفن رنگیں

سوے لعل لبت اے ماہ گر چشم سہیل افتد
نہ بیند چشم کس ہر گز سہیل اندر یمن رنگیں

عجب رنگے نمایاں کردہ حسن و عشق در محفل
نگار شوخ من رنگیں و دل رنگیں و من رنگیں

لب گردیدہ ہر برگ شقایق فاش میگوید
کہ باشد کوہ تا محشر ز خون کوہکن رنگیں

کے از طراحی حسن تو ظالم جاں برد عاشق
نگہ دلکش دلال آفت ادا نازک سخن رنگیں

کف پاے نگارینش چہ منت از حنا گیرد
گل اندا مم کہ دارد از فروغ حسن تن رنگیں

بجوش سینہ خون دل زچشم من فرو ریزد
بہ آئینے کہ از مینا بر آید مے ز دن رنگیں

نظاما در دو عالم نیست چیزے بہ زیک رنگی
چو آں جادانہ رنگیں است می باید شدن رنگیں

انتہی کلامہ

در جواب ایں غزل مدہ تظمین یک مصرع آفریں
مشا رالیہ دو غزل راقم ہذا قولے ابیات شد ۔

شدا ز یمن قدوم نو بہارم انجمن رنگیں
زمین رنگین زمن رنگیں ہوا رنگین چمن رنگیں

عجب دارد بت من لوحش اللہ آمدن رنگیں
ارخم آفت ادا قاتل سخن جاں دہ ذہن رنگیں

تهدید تمام مسخر ساخته بود و بر دست خویش زخم تازه داشت دو صد کس را ازان قوم طلبداشته ور ته‌نه و عرابه ها از هم بند بند کشاده بر سر آن قوم بار کشانیده و همه خیام و اسباب سرکار نیز بر مفارق آنها گذاشته و جمله شتران بار بردار را نیز از بارخالی کرده و مردمان سرکار را بر پشت آنها جاے داده و باقی یک قریب چهل کس کم و زیاده از ضعفا و عجزا وشیوخ که خانه زاد قدیمی سرکار بودند و دران گهاٹه شدید که بسبب سنگستان در هر قدم پستی و بلندی بغایت داشت ' طاقت پاے رفتن تاب جنبش شتر نمی داشتند ' آنها را نیز بر چارپائی نشانده مانند نعش ها ساخته بر دوش همان قوم افگنده ' فیل دویم که گذرانیدهٔ مهاراجه راجیشر بود ناچار از بیم هلاکش بعامل مسطور سپرد نمودیم که در سرکار مهاراجه برساند ' و یاد دارم که دران روز من هم بر نالکی سوار بودم و کهاران سرکار را یارا نبود که دران راه زیر نالکی قدمے مربوط گذرانند ' همون قوم را زیر نالکی خود کشیدیم دیدم که عجب هموار قدم بودند و بسرعت راه می پیمودند ' و عامل مذکور نیز تا عبور گهاٹه همراه رکاب بود اما گهاٹه بسیار خضرت آمیز و فرحت انگیز به نظر آمده که به هر طرف انهار آب زلال از جبال جاری بود ' لیکن هیاکل بهیلها را چه بیان توان نمود که هر یک زیاده از صخرهٔ جنے می نمود ' و بدین صورت به اشکال تمام ازان کتل که تا پنج فرسخ بود عبور کردیم ' پس قوم مسطور که بمنزلت شتران بار بردار و مرکبان را هوار و کهاران خوش رفتار بودند بمحافظت تمام بلا خیانت همه اسباب و مردمان سرکار را در سرکار رسانیدند ' عامل مسطور را که خدمت

شده آنگاه معلوم نمودم که نامدار خاں نادان و امردت شیطان مارا تباه کردند ، چند بیت این قطعه فارسی و مطلع ریخته بحسب حال خود گفتم ، قطعه :-

اظفری دوستان نا داشت
بتر از دشمنت زیاں کردند

که ندادی تدارک ما فات
ضرر ایدون نه دشمناں کردند

مطلع ریخته لراقمه -

عشق تقصیر نہیں تیرے میں حاشا دیکھا
ہم نے گھر اپنا جلا آپ تماشا دیکھا

ناچار راہ اودیپور پیش گرفتیم که از انجا در دکھن نزد نواب نظام الدوله آصف جاه بہادر ویا بخانه امیر الهند والاجاه محمد علی خاں بہادر باید رفت که آں هم از خانه خود است ، بعد دو سه کوچ در قصبه پالی که آباد ساخته مہاراجه راجبیشر است رسیدیم ، عجب معموره کلاں پر رونق بود ، خصوصاً بر باولی پن گھٹ غریب به نظر آمده که نظیرش باز ندیدیم ، بعد در چند کوچ اول کتلے یعنی گھاٹی کوه سخت در راه افتاد شاید سواے طرق کشمیر و نیپال مثال وے نه بینند ، چنانچه گذاره رتھ و عرابه و فیل اصلا یافته نشد ، پس عامل راج راجیشر که دراں جا موجود بود و دراں نزدیکی قوم پٹھل(۱) را که دراں جبال و کھوف مساکن داشتند و قوافل را میزدند و به شب گردو نواحش دزدی میکردند بضرب تیغ بیدریغ قتل و قمع نموده باقی رابه

---

(۱) ن - بھیل

بر زبان عروس رفت ، از روے مذہب کل مواخذہ نباید ، زیرا که در میواڑ لفظ باپ جی عموماً بمعنی صاحب باشد چون برہمنان بید خوان بریں اصرار کردند راجه گفت اول خواجه سر ایان سرکار ماراچندے براے ترتیب نزدرانی بر گمارند تا تربیت نمایند که من بعد چنیں لفظ مکروہ بر زبان نرانند

نقطه - منشی چمن لعل فرستادۂ مہاراج بهیم سنگه بہادر قوم هاڈون که راجه چهترپتی آں بلدہ است بحضور آمدہ اظہار عذر کردہ که مہارانا بہادر بعد اداے آداب کور نشات و تسلیمات عرض نمودہ اند که رسم از بزرگان ایں غلام نیست که بحضور آمدہ بار یاب مجرا شوم ، علاوہ آں دریں ایام از بغاوت و عصیان سران سرکار خویش سخت محذورم و چہار اسپ با ساز نقرہ و چہار شتر و چند کشتی پوشاک و پنجاہ اشرفی بطریق نذرانه فرستادہ به منشی مذکور دوشاله مرحمت فرمودیم و کنور ظالم سنگه پسر کلان راج راجیشر که هم در اودیپور بخانۂ نا نا یعنی جد مادری خود می باشد ، چہارم حصه اش نذرانه مع عرضی مہرے خود فرستادہ ۔

نقل عرضی کنور ظالم سنگه مسطور که درماہ شوال سنه ۱۲۰۳ هجری رسید

نیر اقبال و خورشید شوکت و اجلال دائما بفضل قادر ذوالجلال تابان و درخشان باد ، بورود شقه موجب سرفرازیہا گردید و بدریافت حقیقت ازاں شرف آگہی بحصول انجامید ؛ باقی حقایق منشیان سرکار معلی اقتدار مفصل بعرض اشرف گزارش خواهند ساخت ، دولت و اقبال همواره روز افزون باد زیادہ حد ادب انتہی ؛

شایسته بجا آورده بود در جلدوے آں خلعتے فرا خور احوالش مرحمت فرمودیم و رخصت نمودیم ، بعد چند منزل در ناتهه دواره که تیر تهه هنود است رسیدیم و هشت روز مقام گزیدیم ۔

ذکر دخول اودیپور و سلوک والی اں و کنور ظالم سنگه پسر کلان راج راجیشر مذکور و رسیدن خبر شکست پاٹن و ذکر میرزا حسن بخت بهادر

بعده ازانجا در دو کوچ بتاریخ بست و دویم ماه مسطور در گهاٹه اودیپور رسیدیم که سه کروه پخته ازاں ایں طرف است دریں جا خیام بر پاشد و فرود آمدیم ، تمامی شهر و دیهاتش از دست مرهٹه ها خراب و امراے والی اش ازو بغی بودند و زنان اینجا شوهران خود را باپ جی میگویند ۔

نقل ۔ گویند چوں مهاراجه جے سنگه سوائی جد راج راجندر سوائی پرتاپ سنگه بهادر براے کد خدائی خود که با دختر را داے اودیپور تقرر یافته بود در اودیپور رفت و بطوریکه رسم هنود است عقد شاں بوقوع پیوست و عروس را بخانه خود آورده ، چوں شوهر پا بر پلنگ گذاشت عروس موافق رسم ملک خود بشوهر آواز داد که کهما باپ جی یعنی بسم الله زیراکه کهما دراں دیار بمعنی بسم الله است ، چوں راجه سواے جے سنگه بسبب صحبت دربار پادشاهاں دهلی میرزا راجه شده بود لاحول گفته و بهم بر آمده بیروں رفت و گفت که عروس را بخانه پدرش رسانند که چنیں لفظ نا معقول بر زباں آورده حالا بکار من نمی آید چوں بر همناں مهاراج را فهمانیدند که اکثر چنیں لفظ خطاء

ڈمار ازانجا برآمده در اجمیر رسیدند ' و من چون تحقیق نمودم از دست مرهٹه پٹیل گذارۃ ما ازان طرف تا حیدرآباد متعسر می نمود ' و ناالکی خود را بطریق امانت در مکان باولی کهاڈه اودیپور نزد مهارانا بهادر والی آن بلده گذاشتیم ' و تجمل ظاهری نشان و بان وغیره را موقوف نموده وهمون روز نامدار خان مذکور و امردت منشی شیطان مسطور را از سرکار خود بر طرف فرموده بتاریخ بست و دویم شوال سنه الیه بطرف اجمیر باز کوچ کردیم و دو کروهی چتور گڈه را بر بازو گذاشتیم ' بکمال استعجال سیر آن بلده را موقوف داشتم .

ذکر دزدی در سرکار راقم در بهیلواڑۃ که دار الضرب والی اودیپور است و رسیدن به شاه پوره و سلوک راجه اش

چون دربهیلواڑه رسیدیم دران شب در حالت غفلت بهیل همه پوشاک وغیره و اسلحه و از نقدو جنس و نسیه چنان بدزدی بردند که اصلا احدے را خبرے نشد ' چنانچه یک شمشیر خاص ما با مبلغ یک لک روپیه قیمت داشت نیز تقدیر الله بدست دزدان افتادست دزدان آنجا در کاریگری فن خود بے نظیراند و رسم آنجا اینست که اگر براے محافظت اسباب چوکی و پهره ٹهاکر آنجا بیاید دزدی نمی شود والا دزد بهرصورت کار خود راپیش می برد

تنبیه . میٹهالال بخشی مهاراج راجندر روزے سرگزشت خود پیش مانقل نمود که چون از تقریب شادی از دواج لشکر مهاراج درسواد آن و رود نمود ' مهاراج در تمام لشکر خصوصا بمحا فظان حضور خود تاکید بلیغ بکار برد که امشب بایقظ و بیداری بسر بر ند '

چون روزے سرسواری بامہاراجا ملاقات ایں نامدار خاں افغان احمق شدہ بود از راہ حماقت در تعظیم مہاراجاے مسطور افغان بے شعور قصورے نمودہ چوں چنیں استماع کردم ۔ شقہ در دلداری مہاراجا بمنشی اوشاں کہ چمن لعل نام دارد نوشتم ، منشی مسطور عرضی بحضور مرسل داشتہ نقلش نیز نوشتہ شد ۔

ہم درماہ شوال سنہ الیہ عرضی منشی چمن لعل مذکور بحضور رسید نقلش اینست

بشرف صدور عز ورود شقہ خاص الخاص فرق انکسار باوج افلاک رسید شکر و سپاس ایں عنایت عظمی و تفضلات کبری مقدور ناطقہ نہ او تقدس و تعالے سایہ ہماپایہ بر مفارق جہانیاں مستظل دارد ، درباب خان عالیشان نامدار خاں حکم بیضا توام شرف نفاذ یافت ، بجناب خداوند دولت و نعمت گذارش کرد در جواب فرمودند کہ از عالم سپاہ ہیچ گرانی منظور نباشد ، ابتدا و انجام ہمگی مراتب از بارگاہ والا است واجب بود بعرض رسانید ، عرضی راے چمن لعل بندہ سری مہاراجا انتہی عرضیہ ۔

ذکر شکست پاٹن و شمہ از احوال بادشاہ زادہ میرزا احسن بخت بہادر

القصہ دریں اثنا خبر شکست پاٹن بما رسید کہ اسمعیل بیگ مسطور از دیہ پاٹن بمقام گاہ خود شکست یافتہ تباہ شد و فوج جنوب از ہر طرف زور آورد ، بادشاہ زادہ میرزا احسن بخت بہادر پسر حضرت شاہ عالم پادشاہ سلمہ اللہ کہ بعد از بر خواستن من از جودھپور اوشاں ہم از قلعہ مبارک گریختہ نزد اسمعیل بیگ رسیدہ بودند و بطورقید نظربند می ماندند ، اوشاں نیز تباہ شدہ بہ قصد پیعہ

ذکر رسیدن بر دروازه اجمیر و بودن بادشاه زاده میرزا احسن بخت بهادر مسطور درقلعه اش وبر خے از کیفیت آں و آمدن من در جے‌پور بار دویم و سلوک والی اش نسبت بما

چوں بر دروازه اجمیر رسیدیم شنیدیم که میرزا احسن بخت بهادر درقلعه اجمیر تشریف دارند ' خواستم که ملاقات کنم زیرا که دررشته قرابت عم من اند و از وقت قلعه مبارک درمیان ما وشان ارتباط کمال بود ، برمن بسیار تلطف می فرمودند ؛ دریں اثنا را ڈهورے که عامل اجمیر بود عرضی اطلاع نوشته بدست نایب خود بحضور مافرستاد که پادشاه زاده میرزا احسن بخت بهادر بآں جناب کینه دارند ملاقات بایشاں صلاح دولت نیست ' پس من سه روز بر دروازه اجمیر مقام نموده دیگر احمال و اثقال را تخفیف داده خیام کلاں را هم ایستاده گذاشته و دوراس اسپ و دوقلاده شتر را از باعث زخمی شدن پشت همونجا رها کرده بطرف جے‌پور روانه شدیم ' در بر شگال تمام که عین ماه ساون و بهادوں بود علی التواتر دراں باراں کوچ می نمودیم که مبادا ایں راه نیز از هنگامه مرهٹه مسدود نشود ' دراں دوا دو همه شتران باربر داری پشت ز خمی شدند و درهر منزلے داروغه شترخانه بعرض می رسانید که یک دو شترتصدق شد ' بار آں شتر را در راه می افگندم تارسیدن جے‌پورشش شتر کم و زیاده پشت زخمی مانده بودند ' بدیں حالت بتاریخ دویم ذیحجه سنه الیه درباغ لون کرن ناکر که دوکرو هے دور از جے‌پور است فرود آمدیم ' اسمعیل بیگ مسطور و میرزا نجف علي پسر محمد بیگ همداني

باوجود این چوں از دوپاس شب قدرے بیشتر رفت بوڈے نگرۃ کہ گا ھے مثل آں نشمیدہ بودیم بہ بینی ھاےما رسید ھر چندخود را هشیار داشتیم نتوانستیم ' حتی کہ اندکے غافل شدیم و دزداں در آمدند و مال نفیسہ رابردند ۔ رجعالی المقصد

غرض رضینا بالقضا گفۃ پیشتر کوچ فرمودیم ' چوں بشاہپور رسیدیم راجہ آنجا بہیمرسنگھ نام داشت قودہ یعنی سمدھی راجہ جےپور است خود حاضرشدہ خدمت شایسۃ از نقدونسیہ بجاآورد حال آنکہھمہ ملکش تا بسالینۃ یک لک روپیہ ھرنمی رسد ' عرض کرد کہ در غلام زیادہ مقدور نیست در ماھہ یک ھزار روپیہ در باورچی خانہ میرسانم و دواب حضور ھمراہ دواب غلام علف و دانہ می خوردہ باشند ' چندے درغریبخانہ تشریف فرماباشند گفتم خدایت خیردھاد ' حالا نزدشما راجہ ھا دمی باشم سہ روز دراں جامقام داشتیم ' ھر سہ ۳ روز آں راجہ بحضور حاضرشدہ سماجت و الحاح می کرد ' وقت رخصتش یک کٹار کمرخود کہ بسیار تحفہ بود مرحمت نمودیم و رخصت فرمودیم '

ذکر کشنگڈہ وسلوک راجہ اش و تصویر من کشانیدن آں راجہ

پس از انجا کوچ کردہ بہ کشنگڈھ رسیدیم کہ اجمیر از انجا یک منزل است ' راجہ آنجا جمناجی نام دارد نذر و مہمانی فرستادہ از بسکہ ازقید مہاراجہ راجیشر حضورما خلاص شدہ ھمدراں ایام درشہر خود رسیدہ بود ' بنابریں بحضور نیامدہ مصور خود را فرستادہ تصویر مارا کشانیدہ نزد خود داشت ' یاد دارم کہ آں روز بدن من پوشاک سفید بودہ شنیدہ شد کہ ایں راجہ بسیار میرزا منش و صاحب اخلاق است '

در مزه آمدن مشکل است ' حالا مارا نزد نواب نظام الملک آصف جاه بهادر و یا بجانب نواب محمد علی خان بهادر والاجاه رفتن است ' از طرف شما قصورے نشده من راضی و خدامے من راضی باد ' پس من در صدد برخاستن بودم و راجه در استمام آن الحاح میکرد

ذکر آمدن پادشاه زاده میرزا احسن بخت بهادر در جےپور و سلوک راجه با و شان و شمهٔ از جواب و سوال و ارتباط و انفصال ما با و شان

دریں اثنا آخر محرم سنه ۱۲۰۴ یکهزار و دو صد و چهار هجری در عالم تباهی پادشاه زاده مسطور هم متعاقب من در جے پور رسیدند و بیرون احاطه فرود گاه من بر تالابے که دراں کشفها بسیار و متصل گیوڈی بت مذکور است فرود آمدند ' من برائے پرسیدن خبر خیریت و رسانیدن بندگی همون وقت منشی خود شیخ مکهورا فرستادم ' چون منشی مرا دید به تپاک خیریت من استفسار کردند و دعا گفته فرستادم ' به راجه خبر رسید ' رسم مهمانی بجا آورده اما خرچ نقد و خیمه وغیره هیچ پیشکش نکرد بلکه زبانی بخشی خود عرض کرده فرستاد که بار آنجناب از من بر نمی خیزد و حضرت شاه عالم پادشاه برین غلامان سخت نا مهربان اند ' از انجناب طمانیت نداریم بجاے دیگر تشریف باید برد ' پادشاه زاده مذکور طعنه من گفته فرستادند که میرزا علی بخت را که یکے از نواسه زادهاے پادشاه معزالدین عرش آرامگاه ایں قدر عزیز داشتند و در خانه خود نشاندند و من که پسر خود شاه عالم پادشاه که

مذکور نیز تباهی خورده زیر دیوار باغ فرود گاه من افتاده بودند بمن عرایض و پیغام تملقانه می فرستادند هیچ بجواب نه پرداختم دانستم که تیر از کمان جست باز آمدن مشکل است

ذکر کشته شدن محمد بیدار بخت یعنی میرزا بیدار شاه و میرزا هنیکا برادرش

همدران باغ از روی اخبار دهلی و خطوط خانگی معلوم شد که همدرین ماه سنه الیه محمد بیدار بخت مسطور و برادر ایشان محمود شاه عرف میرزا هنیکا ابن احمد شاه ولد حضرت محمد شاه فردوس آرامگاه در قید سلاطینی مقتول گشتند ' دیگر چند برادران ایشان همدران قلعه تا حال زنده اند ' پس چون راجه سوائی پرتاپ سنگه را از آمدن من خبر شد رائی گنگا بشن برادر بخشی میتهالال رانزد من فرستاده و رسم مهمانی و نذرانه بجا آورده ' بعد چند هفته اندرون جی پور طلبیده خیام سرکار خود راهم چنان ایستاده دران باغ گذاشتیم و هیچ نه برداشتیم ' پس ما را در تیش خانه رتن لال دیوان خود که متصل دیوڑهی گویند جی نام پتی است کلاں و دیوار بدیوار محل مهاراجه است فرود آوردند و دیگری خیام و فروش و پلنگ خاص و مهمانی و نقدی مصحوب میتها لال بخشی بحضور فرستاده ' بخشی از طرف مهاراج احوال دزدی و تباهی سفر استفسار کرده و عرض نموده که مهاراجه التماس نموده اند که این غلام و مهاراجه راجیشر بهادر در کدام خدمت قصور نموده بودند که حضرت عجلت فرموده این قدر تصدیعه کشیدند ' حالا هم هرچه مرضی مبارک باشد حاضرم ' در جواب گفتم مقدر چنین بود این کلمات را اعاده نموده مرا خجلت ندهند ' قلیه که از مزه رفت باز

(۱)
حضرت شاه عالم پادشاه سلمه الله تعالی بر پالکی سوار شدند چرماده این می باید داد زیرا که مجال ما پسران پادشاه نیست که بغیر عنایت و اجازت حضور بر پالکی سوار شویم ' برضاے تمام جواب فرستادم که قبول دارم و قتیکه ایشان پادشاه خواهند شد و من وزیر آنگاه چرماده این خوا هم گزرانید ، پس چون این همه تصفیه معرفت تمکین علی خان مسطور شده بود ' می خواستم که نزد او شان رفته ملاقات کنم که ناگاه هر کاره من خبر رسانید که من از یک خواص او شان شنیدم که ره بگوش خود شنیده که پادشاه زاده بهادر در حالت خلوت باتمکین علی خان می فرمودند که درسر میرزا علی بخت ذکیر سلطنت جا کرده است ' دو شمشیر در یک غلاف نمی باشد از او شان اندیشد دارم ' پس قول حکمارا کار بستم که گفته اند :- بیت

ازان کز تو ترسد بترس اے حکیم

با و شان ملاقات نکردم

ذکر ملاقات شاه ضیاء الدین مرید مولوی فخرالدین مرحوم

دریں معاودت دوبار ملاقات شاه ضیاء الدین مرید مولوی مذکور مرحوم قدس سره اتفاق افتاده ' برعاصی بسیار توجه فرمود و خلوت نمود ' نصایح سود منداته بشارتاً فرمودند ' حق تعالی بقوت بفعل آرد ' در و یشے دیدم مرتاض تمامشب بیدار میباشند ' مسجدی عالیشان مقابل بت خانه گووند ه تعمیر داده اند ، معه راجه همه اهل شهر در خدمت شان حاضر می شوند وا عتقاد بکمال دارند راجه هر چند بهر جاگیر و پر گنه التماس کرد قبول نه فرمودند

---

(۱) ن - ناکی

تا حال پدرم بر تخت سلطنت جا دارد و بمن این سلوک سست می کنید ' در جواب اوشان راجه گفته فرستاد که غلام همین قدر می دانند که آنجناب و میرزا علی بخت بهادر اولاد و احفاد همون پادشاه معزالدین اند ' از یک اصل این فروع بر آمده است ' اما جناب میرزا علی بخت بهادر اول در خانه ما تشریف آوردند اگر باشند بر سرما و اگر نباشند مختار ' و لیکن از ماندن آنجناب غلامان را و ساوس بسیار است ' پس چون این گفتگو بمیان آمد پادشاه زادهٔ مذکور معرفت خواجه سرا تمکین علی خان نائب ناظر و فضل علی خان خورد که تا حال این شخص در ولایت زمان شاه همراه او شان است بامن سازش و مرابطه پیدا کردند و پیغام فرستادند که می خواهم که ما و شما متفق شده درکار عمده مشورت کنیم و بر یک پلنگ بخسپیم و در یک رکابی طعام خوریم ' و ایشان مانند نظم و نسق سرکار خود در سرکار من نیز مختار باشند و درمیان کلام الله می گذاریم که با یکدیگر نرد دغا نبازیم ' از ساده دلی قبول کردم باز پیغام فرستادند که شما بر تخت سلطنت نشسته اید می ترسم که دماغ سلطنت بهم رسانیده باشید ' گفتم این بهتان است بلکه من آن تخت را بصورت نالکی گردانیده بران سوار شده ام ' میر شرف الدین و میر حبیب الله(۱) دو خواص ایشان که دران ایام درسرکار من نوکر بودند و حالا نزد ایشان موجود ، آنهاراقسم داده این معنی تحقیق فرمایند آنگاه خوش شده پیغام فرستادند که این هم ایشان زیادتی کردند که بی حکم

(۱) ن - محب الله

بعد از سه روز از رخصت راقم مہاراجہ چیزے راہ خرچ داده پادشاه زاده مذکور را رخصت کرد و خود ملازمت حاصل نه نمود ، و دریں امر حیله ها آورد ، ناچار اوشاں راه کابل گرفتند و بهزار دشواری و بے اسبابی که شرح آں نا مناسب است نزد تیمور شاه ابن احمد شاه ابدالی والی کابل و هرات رسیدند ، وے سلوک شایسته نموده ، بعد و فاتش تاحال نزد پسرش زمان شاه هستند و مع فوج شاه اراده آمدن هند دارند ،

ذکر بلده کرولی و دیهه مرڈهولی و دیهه سروڈهه که نزدیک هنڈون و بیانه است ، و آنجا در محاصره مرهٹه گرفتار شدن و باز رهائی یافتن راقم و ذکر بهرت پور عمل راجه رنجیت سنگه جاٹ و ذکر رام پور و بانس بریلی

مختصر آنکه هشت روز در بلده کرولی مقام کردم ، راجه مانک پال قوم جادواں والی آں بلده و کنور مونک پال پسرش که خسر (۱) و خسر پوره راج راجندر اند مهمانی و نذورات بجا آوردند ، چیزے گرفتم و چیزے باز دانسته واپس کردم و کوچ نمودم ، گهاٹ کرولی نیز در صعوبات گذر گویا نصف گهاٹه موصوفه دیدم در عبورش نیز بسے سختی کشیدم ، بعده هشت روز بسبب یورش دکهنی مرهٹه در اڈهولی دیهے خورد مقام کردم ، هرهشت روز مالکش مهمانی فرستاده درانجا عرضی کسائیں همت بهادر

---

(۱) ن - امولک

اوقات بر گوکل می گذرانند تعمیرات عالی دارند ، در شیرین زبانی و انکسار گوی بلاغت ربوده اند

ذکر برخاستن از جےپور و تصویر راقم کشانیدن راجه مسطور بطریق یادگار از روے اشتیاق بسیار و سلوک رخصتانه نمودن

امادر بر خاستن خود من اصرار و استبداد بکار برده از راجه رخصت خواستم که حالا اراده سیر دکهن درسر دارم ، پس مهاراج راجندر مصور خود را فرستاده از فرط اشتیاق براے یادگاری تصویر من کشانیده نزد خود داشت ، یاد دارم که آن وقت قباے بند رومی کمخاب سرخ جالدار در بردا شتم و خوطه بلبل چشم احمردر کمر پس فرداے آن چند هزار روپیه نقد و دیگر خیمه و شتران و چند راس اسپ و چند کشتی پوشاک و اسلحه و جوری مورچهل بطریق رخصتانه بمن فرستاد ، نقد و پوشاک و اسلحه و اسپ و مور چهل راگرفتم و باقی واپس کردم که دران ایام از هواے شترمرکی ستوه سخت بدلم راه یافته بود ، و بسبب اراده سفر بعید تخفیف احمال و اثقال اولے می نمود ، آنچه دران فرودگاه از قسم خیام و فروش وغیره موجود بود همدران جا فگندم و بتاریخ چهارم ربیع الاول سنه ۱۲۰۴ یکهزار و دو صد و چهار هجری از جےپور به طور خفیه کوچ کردم ، و تبدیل هئیت نموده نام خود میرزا عبد الله گذاشتم و طرفے که امنیت دیدم بهمون جانب خزیدم و درین مراحل که و اردات شد قصه اش بسیار دراز است ،

ذکر رفتن پادشاه زاده میرزا احسن بخت بهادر مسطور بطرف کابل

فی الحال خیمه هاے کلاں و فروش و اسباب ما یحتاج و نذرانه اخراج نقد و مهمانی فرستاده و هر هشت روز هردو وقت مع علف و دانه دواب و مهمانی پخته می رسانید ' روز نهم بوقت کوچ چند کشتی پوشاک و زر نقد دیگر فرستاده آنرا گرفتم ' و باقی همه اسباب و نذر کردهٔ وے را که فروش و خیام پلنگ وغیره بود همو نجا گذاشته در بانس بریلی رسیدم ' میرزا مهدی علی خاں عاملش با آئین شایسته همون وقت خود حاضر شده چند اشرفی نذر گذرانیده و در حویلی نو کا ر با تیاری فرود آورده و مهمانی پر تکلف پخته بوقت شب فرستاد ' بعده کوچ در عازم لکهنو گردیم ' همه شتران سرکار در عرصه شش ماه بمردند ' و چند شتر زنده بخشیدم و همه اسپ ها را به رفقاے خود عنایت نمودم و مرخص فرمودم ' مگر چهار راس اسپ خاصه و دو رتهه همراه رکاب داشته بودم

ذکر رسیدن در لکهنو و چند کلمه ازاں داستان کلاں

چوں دراں هنگام همه طرق از آفت جنوبیان مسدود بود ' از رام پور مسطور شقه بنواب وزیر و نائبش و مهاراجه جهاو لال فرستادم عرایض که در جواب آمدهٔ دراں نهایت دلداری و مواعید خدمت گذاری بود ' اما در وقت تالیف این موجز براے نقل عرایض مسطوره هر چند زیاده جستم کم یا فتم ' لهذا به طمانیت تمام در دو ماه چهار روز کم د رکمین ها نشسته و قابوجسته بتاریخ بست و نهم سلخ ربیع الثانی سنه الیه لاچار در لکهنو خزیدم آنچه دیدم از نا تجربه کاری خود دیدم مطابق قول شاعر

انوپ گر در سازش نواب علی بهادر مرهٹه مسلمان در جواب شقه ما نظر گذاشته از باعث اندیشه سیندهیه پٹیل نرفتم نقلش اینست

نقل عرضی مهاراجه انوپ گر همت بهادر در نواح کرولی سنه ۱۰۲۴ هجری

صاحب عالم و عالمیان سلامت بموقف عرضی بار یافتگان حضور فیض گنجور سلطانی می رساند ' شقه خاص ورود مسعود فرموده معزز ساخت ' مضامین فیض آگینش حرف بحرف نواب علی بهادر بگوش دل اصغا ساخته در تقدیم خدمات بجان حاضر است و بالفعل صلاح وقت چناں مقرر شد که متعاقب صوبه دارهم شامل می شود ' قسمی که رای جهاں آرای اقتضا خواهد کرده ' هر دو فدائیان باتفاق بمعرض قبول گوشه گزینان بساط فیض مناط خواهند رسانید ' الهیٰ آفتاب اقبال از مطلع جاه و جلال درخشنده باد ' بعده در سروٹهه دیهی رفتم ' درانجا در محاصره جنوبیاں گرفتار شدم ' باری مالک آں دیهه مارا در شب تاریک ازراه جرو غار و کهسار گذرانیده داخل بیانه گردیدیم ' بقول شاعر

رسیده بود بلای ولی بخیر گذشت

ازانجا بعد چند منزل در بهرت پور رسیده هشت روز نزد مهاراجه رنجیت سنگه بهادر قوم جاٹ پسر راجه سورج مل پوشیده ماندم ' بخوبی خدمت کرد و مراخفیه از دریای جمنا از گهاٹ متهرا در گذرانید ' چوں بعد چند کوچ پار دریای گنگ شدیم با خاطر جمع آمده هشت مقام در رام پور نمودیم ' نواب فیض الله خاں افغاں را از نام و نسب خود مطلع گردانیدم '

ذکر سفارش بنی اعمام خود که با نواب وزیر نمودم

هرگاه در لکهنو دیدم که از بعضے بنی اعمام را نواب وزیر اغماض نمودند ' چون در موسم هولی راقم راطلبیده شریک تماشاے رقص و سرود ساختند ، در اول مکالمت گفتم که از اخلاق و انصاف ایشان بعید است که چون اولاد تیموری نزد ایشان رسیدند از معاش محفوظ گشتند ' پس آلش چه جرم داشت که همت ایشان آنها را بے نوا گذاشت ؛ اگر چه هم چنین است اغماض از من باید نمود که مضرب خانه این ها من بوده ام و بدیهه این دوبیت خواندم ' بیت -

در مامنت رسیده چو اولا د تیموری
لطف تو کرد شان را بابرگ و بانوا

آلش چه جرم داشت که ماند ذلیل و خوار
از منصفی است دور که یک بام دو هوا

بمجرد شنیدن این کلمات تبسمے نمود ' گفتند که خلاف ماضی از حال در خدمت صاحب زادها مشغول خود هم بود ' و از همون ماه لایق حوصله هر یک معاشے مقرر کرده آکنده ما هوار می رسانیدند و بعد نواب وزیر علی خان پسر متبنی شان مقلد این امربود ' به التیام امر احیاے رسم پدر خود می نمود ' و چون نوبت به نواب سعادت علی خان بهادر که خطاب شان نیابدندارم پسر نواب شجاع الدوله بهادر مرحوم برادر بیمات نواب آصف الدوله بهادر موصوف رسید ؛ شنیدم که به چند و جوه معاش ایشان مسدود گردید ؛

بیت ـ آتش بد و دست خویش در خرمن خویش
چون خود زده ام چه نالم از دشمن خویش

کس دشمن من نیست منم دشمن خویش
اے واے من و دست من و دامن خویش

همان وقت مهاراجه جهاؤ لال آمده بآداب تمام آداب تسلیمات نواب وزیر بما رسانید طرف کوگهاٹ مارا فرود آورده مهمانی‌ها فرستاد ' کوی و کوچه و بازار و زمین و عمارات لکهنو را درگل و لای و ضیق مسالک و پستی و بلندی زمین و تعمیرات عکس جهپور یا فتم ' هر چند نواب وزیر تعمیرات بے نظیر طرح نموده اند ' اما افتاد آن بلده در اصل ناموزون افتاد ' لیکن آبادی اش بکمال رسیده و صاحب کمالان هر فن دران موجود گشته ' از گزند عین الکمالش خدا محفوظ دارد ' و بعد یکسال قبایل را نیز از شاهجهان آباد طلبیدم ' پس در دلداری نواب وزیر الممالک آصف الدوله بهادر و سرفراز الدوله ناظم الملک میرزا حسن رضا خان بهادر ظفر جنگ نایبش که خدمتگاری شایسته و سلوک بایسته بعمل آوردند در لکهنو هفت سال و دو ماه اتفاق سکونت گردیده ' اختلاط و صحبت درمیان ما و اوشان بدرجه اتم رسیده ' تا دو سال بریک توده تیر اندازی نمودیم که تفصیل آن برای خود کتابے است کلان ' چنانچه درفن تیر اندازی من و میرزا جلال الدین مسطور برادرم شاگرد نواب وزیر گردیدیم ' و حق آنست که دریں محاورت نواب موصوف و نایبش رابسیار پسندیدم اگر چه قبضهٔ شان اندکے نشسته دیدم ـ

نمودند و در سلام سبقت کردند ' جواب سلام باز دادم و بغلگیر شدیم صورت امر دیده منبسط گردید ' به اهلکاران خویش فرمودند که ذات ایشان چشم و چراغ خاندان ماست و حسن سیرت ایشان بافواه می شنیدیم برای همین مشتاق تر بودم ' الحمد لله که صورت نیز مطابق سیرت دیدم ' بعده دست مرا گرفته بر مسندنشاندند خواستند که خود دور ترنشینند ' بر خاستم و گفتم که و الله از من چنین نخواهد شد ' آنجناب نیز بر همین مسند متمکن باشند ' فرمودند اے صاحب هر چند جد می شوم اما ایشان نواسه زادهاے پادشاه معزالدین حضرت عرش آرام گاه اند و من از نسل تیمور یه نیستم ' ایشان فی الحقیقت صاحب زاده هستند ' بعده مهمانی با تکلف نمودند و روز بروز محبت در ترقی بود ' حتی درمیان‌ما مدار الدوله بهادر گوئی درجه عشق بهم رسید ' اگرچه گاهے ملاقات میگردید و اکثر مرا به نصایح پیش می آمدند و به تعظیم و جواب سلام امرا تاکید می کردند و من مطلق عادت نداشتم ' اما بعد چند سال این عادت راکسب کردم و چون او شان را آرزوے آموختن ترکی بود که اصل زبان ماست چندروز کتاب ترکی را از من خواندند و چون براے میرزا محمد علی خان پسر اکبر وا رشد نواب مدار الدوله باخوا هر محمد مظفر الدین عرف میرزا حسین بخش المخاطب به محمد بلند بخت عم راقم را به آرزو خوا ستند ' مناسب دیدم و در حضور خود آن دختر را با محمد علی خان مسطور نا مزد کرده از لکهنو بر خاستم و درهمو سال شنیدم که شادی کتخدائی شان بطور شایسته بعمل آمد ' الحمدلله علی ذالک و با پیددانست که میرزا حسن بخش مذکور را از طفولیت او

ذکر ملاقات نواب مدار الدوله بهادر با راقم

باید دانست که چون در لکهنو آمدم تا ششماه با نواب مدار الدوله بهادر ملاقات نه نمودم ، خطاب شان وکیل السلطنت مختار الملک مدار الدوله بهادر صمصام جنگ است ، و در رشته جد ما می شوند زیرا که برادر خورد علاتی جد حقیقی راقم و میرزا همایون بخت وغیره هستند ، ماشاء الله در تمام امرا و امیرزادگان دهلی و لکهنو درسیرت و صورت و وقوف علم و جبهه و لیاقت و درجت بالا و شان احدے نمی رسد ، چنانچه این مراتب درج مکتوبات و سیر و تواریخ متاخرین گردیده ، اگر کسے را آرزوے دیدن باشد سیرة المتاخرین که از تالیف شخص عظیم آباد است مطالعه نماید ، نواب آصف الدوله بمجرد دیدن او شان از مسند خود برمی خیزند تعظیم و تواضع نموده می نشانند و به لفظ نواب صاحب مخاطب می شوند ، و اگر چیزے نواب مدارا لدوله بنواب موصوف میدهند یامی فرستند بر خاسته آداب بجامی آرند و آداب بندگی گفته می فرستند ، و هم چنین درهمه مراتب به ادب پیش می آیند اگر باهم صفائی نیست و کینه هاے دیرینه انواع در دل دارند و نواب مدارا لدوله را شکسته می دارند اماتا حال جاگیر و پرگنه و و فیل ها و پالکی ها و شتران و اسپان و اسباب امراے همه موجود دارند و کثیرالا و لاد و منکوحات اند ، و پسر کلان شان میرزا محمد علی خان نام دارد اکبر و ارشد و برگزیده اولاد و با شعور و علم و وقوف وغیره موصوف است ، الغرض چون اشتیاق نواب مدارا لدوله را در باره دیدن خرد با فراط یا فتم و بکرات و مرات راقم را بملاقات در خواستند ، رفتم چون راقم را دیدند بر خاسته تعظیم

روزے در ہمیں حالت ملالت پادشاہ زادہ مسطور چیزے دانہ الائچی وغیرہ بدست نواب وزیر دادند ' نواب آداب تسلیمات بجا آوردہ گر فتند و شرط یاد فراموش نمودند ' پادشاہ زادہ مسطور فرمودند کہ نواب بہاے فراموشی فی الحال نواب ' وزیر جواب دادند کہ انشاء اللہ تعالے الحال تاعمر فراموش ' پس پادشاہ زادہ ایں جواب حرافت و ملالت آمیز وزیر شنیدہ از تصفیہ مابین مایوس گردیدہ بعد چند ماہ در بنارس تشریف بردند و ہموں جا در ماہے معینہ معرفت صاحبان عالی شان انگریز بہادر می رسید ' بعد چندے در ہموں بلدہ داعی اجل را لبیک گفتہ و دیعت حیات بہ خازنان قضا سپردند رحمۃ اللہ علیہ ایں پادشاہ زادہ بسیار حریف و ظریف و شوخ طبع و رنگیں مزاج بود و ریختہ شوخ گفتن و درفن موسیقی نیز ذایقہ داشت در ریختہ و غزل فارسی جہاندار تخلص می نمودند ' چند ابیات کہ در محل تحریرایں نسخہ یاد بود بطریق یاد گار نگارش یافت ؎

من کلمات میرزا جہاندار المتخلص جہاندار ابن شاہ عالم پادشاہ سلمہ اللہ ریختہ

ترے جیسے الفت کے پالے پڑے
ہمیں اپنے جینے کے لالے پڑے

وہاں تیری غیروں سے آنکھیں لڑیں
یہاں میری چھاتی پہ بھالے پڑے

پھرے ڈھونڈتے ہا برہنہ تجھے
یہاں تک کہ پاؤں میں چھالے پڑے

جہاندار کس لالہ روسے ملے
ترے سینے پر داغ کالے پڑے

بجاے فرزندان خود پرورده و تعلیم علم فارسی و ترکی و چیزے عربی نموده ام ' بسیار جوان خلیق و وجیهه و سعادت مند است و شادی کد خدائی تا مبرده هم در لکهنو بحضور خود با دختر قیام الدین خان خوش نویس بعمل آوردم که مردے بسابزرگ وعزت دار است ' خداے تعالے همه ایشان را از مکر و هات دور داشته با عزت و حرمت داراد و بهمه و کرمه ـ

چند الفاظ در گفتار حریفانه و ظریفانه نواب وزیر

باوجود اشتغال ملاهی و لعب واهی نواب آصف الدوله بهادر اکثر جواب بد یهه وقل و دل می آرند که مدعی ساکت ماند و دگر دم زدن نتواند ـ

نقل شنیده ام که چون پادشاه زاده میرزه جوان بخت جهاندار شاه و لیعهد مرحوم از قلعه مبارک فرارنموده ' در لکهنو نزد نواب وزیر رسیدند فیمابین بسیار موافقت شد و سلوک لکوک بعمل آمده و پنجاه هزار روپیه خرچ باورچی خانه پادشاه زادهٔ مذکور ماهواری از سعی و سفارش لارڈ هشتین بهادر از سرکار نواب وزیر معین گشت ' شبان روز پادشاه زاده و نواب وزیر با یکدیگر لهو و لعب انواع می باختند ' خصوصا اکثر بشرط یاد و فراموش می پر داختند و چون پادشاه زادهٔ مذکور بعد چند سال براے آوردن قبایل خود بے استرضاے نواب وزیر به دهلی آمدند و لواحق خود را برداشته باز به لکهنو مراجعت نمودند ' مزاج نواب مسطور ازپادشاه زادهٔ مذکور بسیار منحرف بود و از صحبت سابق خود را بر کنارمی کشیدند ' و اگر گا هے به تکلف ملاقی می گردیدند صورت انبساط نمی‌دیدند

نواب وزیر بہ یہہ جواب دادند کہ بلے بلے ہمیں قدر فرق باید داشت ' نزاکت و لطافت جواب ایں کہ حسن رضا خاں بہادر مذکور بسیار جسیم اند و آں خواجہ سرا نہایت لاغر ' چنانکہ اگر بسنجد مقدار یک ران بہادر مذکور خواجہ سرائے مسطور نخواہد بود و معنی جواب آنکہ ہر قدر کہ نایب من در صورت از تو عظمت دارد بہماں مقدار در درجہ نیز مزیت آرد ' و خواجہ سرائے مذکور نیز صاحب جاگیر و فیل و پالکی و بدرجۂ امارت رسیدہ بود -

نقل دیگر نظیر ایں - روزے در حالت تیر اندازی کہ راقم نیز دراں شغل شامل بود ' میر محمود نام حکیمے غیرت دار ہندوستان زا کہ بنواب شجاع الدولہ مرحوم نسبت مصاہرت و بالفعل در سلک حکما و اطبا انسلاک داشتے نیز در تیر اندازی شرکت می نمود ' چوں مرد پیر بود تیرش سست افتادے ' نواب وزیر تبسمے نمودند ' میر مسطور نازک مزاج بود ازروے خشم بنواب وزیر گفت کہ نواب صاحب چہ خندہ می فرمایند برائے نواب تیر اندازی می کنم والا سن من مقتضی آں نیست و می دانید کہ پادشاہان سلف خاص حکما را وزیر خود می ساختند و بس ' در مقابل چنیں سخن درشت بے شدن چیں بہ ابرو نواب وزیر جواب دادند کہ بلے می دانم آنہا لیاقت ایں درجت میداشتند ' بعدہ از میر مسطور رو گردانیدہ با نبساط تمام باز بہ تیر اندازی مشغول شدند ' فہم من فہم اما سرفراز الدولہ ازاں روز میر مسطور را از مجلس شغل تیر اندازی ممنوع نمودند و معاتب فرمودند '

غزل فارسی :—

فتاد مشکل دیگر ز عشق جان مرا
کسے نمی شنود شرح داستان مرا

فزوده ایم غرورت ز عرض بیتابی
بایں گناه برآرد کسے زبان مرا

دلم ز سینه بر آرید پیش او ببرید
ز نام ما برسانید ایں پیام مرا

غمش گداخت جهاندار ایں قدر که هما
قبول طعمه نکرد آه استخوان مرا

نقل دیگر نظیر ایں - آفریں علی خان خواجه سرای با نواب وزیر و نایبش کلمات ظرافت در اختلاط صحبت بسیار صرف کردے و دراں حالت بے تحاشا هر چه بر زبان آمدے گفتے - روزے در اثنای تیر اندازی که راقم دراں شغل شامل بود خواجه سرای مذکور منحنی و ضعیف القوی است و در تیر اندازی شرکت نموده و چوں تیرش از ناتوانی بسیار قصور کردے و تیر سرفراز الدوله میرزا حسن رضاخان بهادر ظفر جنگ نایب وزیر که ماشاء الله بغایت جوان قوی هیکل هستند پر کار آفریں و تحسیں نمودے ' لهذا نواب وزیر وغیره بررستی تیر خواجه سرای مذکور خنده می نمودند و بر چستی تیر بهادر مسطور به اختیار شاباشی می فرمودند - آفریں علی خاں تافته شده ظرافتا بنواب وزیر خطاب کرد که اے نواب آخر انصاف کن من هم غلام تو و ایں حسن رضا نیز غلام تو است ' چه معنی که مرا تحقیر می نمائی و ایں گاؤ را می ستائی ' ظاهرا فرق همیں قدر باشد که من بسیار لاغر و حسن رضا بسیار فربه است ؟

کتاب دہ مجلس می خواندد ، کسے از ندمائے نواب وزیر برسبیل حق مشتمل بر سفارش نام بردہ عرض کرد کہ جناب عالی این وقت می شنوند کہ شاہ حسین چہ الحان خوش دلکش میگوید و درین فن مہارتے دارد کہ شاید در ولایت ہم نظیرش کم باشد ، و حق تعالے چنین شخص ممتاز را از ولایت ہم در عہد جناب عالی درین جا رسانیدہ سامع مابندہ ہارا از طفیل آن جناب متلذذ بدین الحان گردانیدہ بمجرد شنیدن نواب وزیر جواب دادند کہ این علم شمارا را است و بندہ درین لا یعلم محض ظاہرا مزاج وزیر بنوع ازان کتاب خوان مکدر بود کہ چنین جواب نا التفاتی فرمود و لطافت جواب آن کہ نسبت آن سفارشے از طرف ما درش بمعنی منتہی می شد ، لہذا تعریضا این جواب بد و گفتند ، چون این کلمہ درشت نواب وزیر خوش خوش بگوش کتاب خوان مسطور رسید ناخوش گردید و براقم گفت کہ حالا اگر بہ زنجیر مرا بہ بنددند و در ہندوستان نمی باشم و ہم چنین کرد ، فی الواقع درین فن بر طور ولایت خویش شخص کامل بود در اول آمد سرود ہندوستان را ناکہ نشنودہ بود بخاطر نیاوردے و الحان ولایت را برسر سرود ہندیان ترجیح دادے و چون چندے سرود ہندیان را بشنید بسیار بسیار پسندید و قایل گردید کہ غنا اینست کہ اہل ہند می سرایند و بس ۔

در اخلاق آداب نواب وزیر نسبت باما

روزے نواب وزیر در عین بافتن ہوای راقم را در دولت خانہ کہ نام مکانے خاص از تعمیرات ایشان بود طلبیدند ؛

نقل دیگر نظیر ایں ' روزیکہ نواب وزیر از اسپ در افتادند ' من بعیادت اوشاں رفتم ' پار کومتے در مکان فوجدار خاں نشستہ بودند ' فی الحال مرا دیدہ بہ تعظیم من برخاستند ہر چند منع نمودم از تعظیم ممنوع نگشتند و پیش قدمی نمودہ دست مرا گرفتہ نشاندند ' و پہلوے من خود ہم نشستند در ساختن توپہا ذکرے از پادشاہزادہ میرزا سلیمان شکوہ بہادر بمیان آمدہ بود کہ دریں ولا دو سہ ضرب توپ اوشاں ہم در سرکار خود ساختہ نگاہداشتہ اند ' دریں اثنا ندیمے استہزاءً گفت کہ حالا میرزا سلیمان شکوہ بہادر ہم توپخانہ سرکار خود را تیار می فرمایند ' فی الحال نواب وزیر بسویش از خشمنا کی چشمکے زدند و بچشم تنبیہ نمودہ گفتند کہ خبردار بار دیگر چنیں ہا مگو نمی دانی کہ ایں ہم قصور ماست '

نقل دیگر نظیر ایں ۔ جرأت تخلص شاعرے جوانے نابینائے ریختہ گو در لکھنو ریختہ و ہجو بسیار گرم و شوخ تر میگوید ' شخصے بحضور نواب وزیر روزے بطریق تعریف و سفارش عرض کرد کہ جناب عالی شنیدہ باشند کہ دریں ولا جرأت نابینا را چہا مضامین تازہ و رنگین بہ نظر می آیند کہ دیگر شعرا را نظایر آں بگوشہ خاطر نمی گذرند ' بدیہہ جواب دادند کہ اورا سوائے مضامین شعر دیگر چہ چیز بہ نظر می آید ۔

نقل دیگر نظیر ایں ' در محرمے کہ من نیز دراں مجلس حاضر بودم شاہ حسین ولایت زا نامی کتاب خوانی از ولایت ایران تازہ وارد بود و مقامات موسیقی را بطور ولایت نیکو گفتے کہ نظیروے شاید از ولایت بہ ہندوستان نیامدہ باشد '

نظیر این ـ مجملا ذکر شادی کدخدائی وزیر علی خان بهادر پسر متبنی نواب وزیر با دختر شرف علی خان پسر خاله زاد نایب وزیر ، نظیر این در اداب نواب وزیر موصوف

هفت سال در لکهنو ماندم و هزار بار سواری وزیر موصوف دیدم ' اما هیچ گاه بر سروے مور چهل جنبانی یا چنور رانی نیافتم ' شنیده ام که از روزیکه پادشاهزاده ها در لکهنو رسیدند نواب وزیر گفتند که حالا مرا شرم می آید ' ازاں که روبروے این بزرگاں برسرم مور چهل جنبانند ' اکنوں مور چهل موقوف دارند ' اما در سواری بر عماری و حوضه هاے قریب بیست فیل کم و زیاده مور چهل ها همراه می رفتند و برفیلے که سوار می شدند مور چهلے نداشت ' حکم فرمود که خواصاں از رومال مگس رانی می نموده باشند ' بکرات در دولت خانه اش رفتم و باوے بخانه حسن رضا خاں بهادر مجالست ها نمودم ' اما هیچ گاهے روبروے ما بر مسندے نه نشست ' و چنور بردارے بمگس رانی بر سروے نرفت الا باد کشے ' مگر روزیکه از اسپ در افتادند و من بعیادت رفتم آنگاه در مکان نو تیار نا تمام که فرجندار خاں باز کوٹھی تیار می نموده دراں جا نواب وزیر برمسند نشسته بودند ' چوں من رسیدم تالب فرش استقبال نموده برمسند خود مرا نشاندند ' وهم بران مسند پهلوے من نشستند اتفاقا همون وقت پادشاه زاده میرزا سلیمان شکوه بهادر موصوف نیز رسیدند ' اوشاں را حتی الباب استقبال نمودند ' من همراه نواب وزیر برخاسته و رخصت شده بخانه خود آمدم ' شنیدم

چون رسیدم آداب سلام بجا آورده و استقبال من نموده دست
مرا گرفته پهلوے خود نشاندند ، چون دندان نواب وزیر آغاز
جوانی از باعث افراط مے خواری تمام افتاده بودند و دهن
قدرے کشاده میماند لهذا دیدم که در دهن گوے خورد مخمل
یا از چیز دیگر باشد در دهن داشته اند تا عبیر و گلال
اندرون دهن نرود ، دریں اثناء شرف علی خاں بهادر که برادر
خاله زاد سرفراز الدوله بودند قمقمهٔ پر از رنگ برپشت من
زدند ، نواب وزیر از چشم منع نمودند ، من با وزیر مخاطب
شدم که بهائی جان من یار شاطرم نه بار خاطر براے باختن
هولی آمده ام ، دریں امر امتناع نه فرمایند ، آداب و لحاظ را
در لهولعب خصوصاً در موسم هولی بر کنار گذارند ، در جواب
گفتند که هرگز چنیں نخواهد شد ، دریں جا در همه حال ادب
ضرور است ، پس من یک قمقمه از خوان بر داشته بر سینه
نواب وزیر زدم و گفتم حالا من سبقت کردم تا ایشان هم
با من بباززند ، تبسم نموده خاموش ماندند ، چون تکرار کردم
گفتند که مرا شرم می آید ، ایں امر از من هرگز شد نی
نیست ، بعد بایک دیگر هولی می باختند و من بتماشا مشغول
بودم ، و چون من چیزے از کلمات قلعه مبارک دهلی می راندم
همه ملاهی گذاشته و بسیار راغب شده استماع می گفتند که
در کلام صاحب آں قلعه مبارک لذتے خاص می یابم که دیگرے
ایں ذائقه فصاحت ندارد .

رضا خاں بہادر برادر ببہات دولۃ مسطور و حیدر علی خاں مذکور داماد نواب وزیر و مظفر حسین خاں برادر کلاں حیدر علی مذکور را دریں رسم دعوت نمودم ، شریک مجلس شدند ، رسم ضیافت پان و ہار وغیرہ بجا آوردم ، چوں ایں خبر بہ سرفراز الدولہ رسید مع عرضی چند ہزار روپیہ خرچ فرستادند —

نقل عرضی سرفراز الدولہ میرزا حسن رضا خاں بہادر ظفر جنگ نایب نواب وزیر الممالک کہ در تہنیت رسم شادیِ مکتب نور چشمی مذکور امدہ

حضرت صاحب عالم و عالمیاں مرشدزادۂ جاں و جہانیاں سلامت بعد قدمبوس بعرض ملازمان حضورمی رساند ، شقہ خاص کرامت اختصاص کہ ازراہ مرحمت تفضل شدہ بود و رود سعادت فرمود ، در رسم شادی بسم اللہ صاحبزادی بلند اقبال نواب سعیدۃ النسا بیگم صاحبہ مدظلہا حاضر شدن برادر بجاں برابر موسی رضاخاں بہادر و برخورداراں حیدر علی خاں و مظفر علی خاں وغیرہ موجب سعادت خود تصور نمود ، اگر خدا نخواستہ بر خلاف بعمل می آوردند دیگر اینہا را نزد ایں فدوی چہ روے می ماند ، الحمد للہ آنچہ تمناے دل عقیدت منزل بود بظہور رسید ، ایں معنی موجب سرفرازی و سرخروی ایں عقیدت نہاد گردید ، آداب تہنیت امیدوار تفضلات است کہ درجہ قبول یابد ، دریں ولا کہ نہضت رایات عالیات بنواح ممالک جنوبی تقررمی یا بد ، دریں مقدمہ عجلت فرمودن اصلح وانسب اولیاے دولت قاہرہ نیست ، براے مصارف ملازمان حضور والا ہنڈوی ارسال داشتہ و ما سواے آں فدوی

که اوشاں را برمسند خود نشانده متصل مسند خود نشستند ، غفرالله له ، اجمال این احوال آں که درین شادی زیاده تر از پنجاه لک روپیه بخرچ آمده ، چنانچه برای العین مشاهده کردم که در شب نوشهی و نور چراغاں و مشعل و آتش بازی بدرجه بود که تا دو کروه گوئی دریائے آتشیں موج می زد ، دیگر تیاری هارا بریں قیاس باید کرد ، فی طوره طعام بست و یک خوان بخانه ما نواب وزیر فرستاده ، چند هزار روپیه نقد تواضع کرده بودند و از دست خویش هارها گوٹه و کناری و گل در گلوے ما انداختند ، وهم چنیں بعد چند سال دختر متبنی نواب وزیر با حیدر علی خاں خواهر زاده حقیقی نایب وزیر که پسر لطف علی خاں مرحوم برادر کلاں حقیقی شرف علی خاں مسطور باشد کد خدا شد ، نصف آں اخراجات بعمل آمده باشد ، دریں شادی نیز راقم معه برادر حقیقی خود و میرزا الهی بخش پسرش ومیرزا محمد ظفرالدین عرف میرزا حسین بخش که بنی عم من است و بجاے فرزند بکنارش پرورده تربیت نموده‌ام شریک مجلس بودیم ؛ باز تواضع ما بآداب صدر بجا آوردند ،

ذکر رفتن سرفراز الدوله درکلکته و رسم شادی مکتب بسم الله دختر کلاں راقم

یعنی سعیدة النسا بیگم عرف بڑی بیگم بنت راقم ، چوں سرفراز الدوله میرزا حسن رضا خاں بهادر ظفر جنگ معه راجه ٹکیت راے دیوان نواب وزیر مطابق حکم آقاے خود براے ملاقات لارڈ والس بهادر بطرف کلکته رفتند ، عقب اوشاں رسم شادی بسم الله نور چشمی کلاں المسماة به سعیدة النسا بیگم بعمل آمده ، موسی

بقیه از عرضی معتهدی لاله سری کشن داس بحضور اشرف و معلی روشن خواهد گردید ، زیاده حد ادب -

سایه ات کم مباد از سرما

نقل عرضی راجه انوپ گر گساتین همت بهادر مسطور نیز نواح کالپی در لکهنو بتاریخ بستم ذیحجه سنه الیه معرفت راے ٹیکارام بهادر بخشی ما رسید

صاحب عالم و عالمیان سلامت ، زمین عقیدت بلب ادب بوسیده بموقف عرض بار یافتگان حضور فیض گنجور می رساند ، شقه والا و رود تفضلات فرمود ، فرق عبودیت باوج عزت رسادید ، درین ایام بحسب ضروری بعضے امور ملکی فدوی از معسکر نواب صاحب بعرصه چند فرسخ وارد است ، هرگاه مستفید ملازمت میگردد ، مذکور مندرجه را بآئین بهین ظاهر ساخته قسمیکه قرار خواهد یافت بعرض حاشیه نشینان بساط فیض مناط سلطانی خواهد رسانید ، و منشی کشند یال را نیز بعد برسات خواهد نوشت ، الهٰی آفتاب سلطنت درخشنده و تابنده باد -

تنبیه - باید دانست که هفت سال و کسرے در لکهنو ماندم ، اما ملاقات پادشاهزاده میرزا سلیمان شکوه بهادر بموانع هر چند در مکان اوشان اتفاق نیفتاد ، مگر دو بار که دفعه اول در امام باڑه نواب وزیر الممالک در عشره محرم الحرام آنهم بهزار خواهش و ایما و اشارات نواب وزیر که فقط بر سلام اکتفا کردم ، دیگر هیچ تکلم درمیان نیامده ، و دفعه دویم در راهے که کنارهٔ ندی گومتي است که روز عید اوشاي بر سواري فیل از نزد نواب

شرف علی خاں و لطف علی خاں بہادر برادران خود را وکیل حضور مقرر ساختہ است ' این معنی واضح راے جہاں آرام گردیدہ باشد و نواب مستطاب معلی القاب نواب وزیر الممالک بہادر دام اقبالہ نیز در بجا آوری احکام و فرمایشات حضور ذخیرہ اندوز سعادت ابدی شدہ باشند و غلام کہ از سوال و جواب کلکتہ فراغ یافتہ امید از جناب او تعالیٰ قویست کہ عنقریب سعادت ملازمت حاصل نمایند ' و قسمے کہ در خدمت گذاری بار یافتگان محفل قدسی حاضر می شود کہ خدمت و بندگی مہاراجہ ہاے جے پور و جودھپور از خاطر در یا مقاطر استاد ہاے بزم حضور لامع النور بالکل محو خواہد گردید ' ازیں معنی ہمہ صورت مزاج مقدس مطمئن باشد زیادہ حد ادب ' الہیٰ آفتاب سلطنت و جہانداری تابان باد ۔

نقل عرضی اعظم الامرا نصر الدولہ ناظم الملک مہین پور چین‌قلیچ خاں بہادر ظفرجنگ پسر نواب وزیر الممالک اعتماد الملک غازالدین خاں بہادر مسطور بتاریخ بیستم ذیحجہ سنہ ۱۲۰۷ ھ در لکھنو نزد ما رسید

حضرت قبلہ عالم و عالمیان خدیو جہاں و جہانیاں مدظلہ ' بعد آداب کور نشات فدویانہ کہ موجب ذریعہ سعادت است بعز اعرض بارگاہ بندگان اقدس و معلی می رساند ' شقہ خاص مشعر تفضلات اصدار سرفرازی یافت تارک عبودیت را بعرش عالی رسانید ۔ حق جل و علے بایں بندہ نوازی ہموارہ ظل انداز دارد ' و سابق دو سہ بار عرایض مرسل جناب داشتہ یقین کہ ازاں روشن رای بندگان حضور لامع النور شدہ باشد '

که قادر ذوالجلال و ملک المتعال ازیں خاندان علیا قدر دان ، این عاصی را باورثه جد و پدر نصیب فرماید که این فرزند نیز به پایهٔ امرائی قیام نموده در خدمت گذاری‌ها تا جان قصور ننماید ، زیرا که این عاصی از اسباط همیں خاندان عالی شان است و معلوم حضور است که قبل ازیں این عاصی تخلص خود غمخوار می نمود ، الحال از پنج سال به اظفری مبدل نمودم ، بنا بر اطلاع معروضداشت امید که بریں عرضی دستخط تفضل فرموده مفخر و مباهی فرمایند زیاده بجز آداب فرزندانه چند عرض نماید ، و فرزند راسخ الاعتقاد میرزا جلال الدین عرف میرزای خورد برادر خورد عینی عاصی نیز کور نشات فرزندانه بجا می آرند ، عرضی عاصی فرزند راسخ الاعتقاد میرزای کلاں المسمی بمیرزا علی بخت المتخلص به اظفری گور کانی انتهی کلامی ۔

نقل دستخط پادشاه زادهٔ مذکور معه مهر کوچک دستی

مابدولت آں فرزند راسخ الاعتقاد را از فرزندان خود میدانیم و از قلعه مبارک در خدمت و حسن ارادت ایشان قصوری ندیده ام و قسم کلام الله و جناب رسالت پناهی صلی الله علیه و آله و سلم است که اگر آں فرزند در غیبت و حضور در دولت خواهی حضور خواهند کوشید ، مابدولت نیز انشاء الله تعالی از نزدیک و دور بقلم و زبان و به بهبودی مراعات خواهم نمود سوگند مذکور درمیان است که حالا ازاں فرزند هیچ کدورت ندارم و آنچه عمداً و خطاء بود معاف فرمودم ، همه و جوه خاطر خود جمع دارند ۔

تشریف بدولت خانهٔ خود می بردند و راقم مع برادر حقیقی خود مرزا جلال‌الدین نیز بر فیل سوار هم نزد نواب موصوف می رفتم ، و درینجا چند کلمه بعد از ادائے آداب تسلیم و سلام از قبیل استفسار خیریت طرفین و یاد دهی انست و یک جهتی قلعه مبارک بوقوع آمده و بس ، لیکن روز یکه از قلعه اتفاق انفرار راقم بے استرضائے حضرت قدر قدرت بطرف جے پور و جودهپور و تیاری اسباب سلطنت از راجه ها نسبت براقم اتفاق افتاد ، باوجود انکار من از انکار این جناب ها از راقم سخت مکدر بودند ، لهذا قریب بر خواستن خود از لکهنو چون پادشاهزادهٔ مذکور را در حق خود مهربان یافتم تصفیه مابین اصلح پنداشتم و یک عرضی نوشته معذرت خواستم که عمداً و خطاءً آنچه از من باعث کدورت آں جناب شده باشد معاف فرمایند ـ

نقل عرضی راقم

این فرزند راسخ الاعتقاد از بد و فطرت و بلاغت ارادہ فدویت به آں جناب زیاده تر از فرزندان دیگر دارد ، الحمدلله که نیکو مر تسم خاطر فیض مآثر است که از وقت قلعه مبارک الی الآن بجز خدمت گذاری و اراده جانفشانی دیگر امرے از عاصی ملاحظه نه فرموده باشند ، بلکه در حالت رفتن جے پور و جودهپور باوجود سلوک شایسته راجه هائے آں صوب که تا سریر سلطنت ساخته برائے عاصی فرستاده بودند حرف بغی و عصیان از عاصی بسمع مبارک نرسیده باشد ، چنانچه شمهٔ ازاں به تمکین علی خاں نایب ناظر که حالا حاضر است بحضور عرض کرده باشد ، خمس الاوقات نماز گذارده در همین دعائے باشم

بحدے ستایند که ستوه آیند ، نمی دانند که دوستان را سخنم گویند که نفس ایشان ترقی پذیرد نه که تنزل گیرد ، مگر قطعه گلستان را نخوانده آید ،

قطعه ، از صحبت دوستان بر نجم
کا خلاق بدم حسن نمایند

عیبم نهر کمال بینند
خارم گل یاسمیں نمایند

کو دشمن شوخ چشم بیباک
تاعیب مرا بمن نمایند

و پس ازاں همیں ستایش ماده انقطاع صحبت گردید ، هرچند عذرها خواستم بجاے نرسید ،

دویم همچنیں سیدے طالب علمے به تبدیل هیئت در صورت مغلو کے امی براے اخذ علم ترکی نزد من می رسید و زبان مطلوبه را می فهمید ، چوں بعد چندے مطابق آنکه " مشک آنست که خود ببوید نه که عطار گوید " پرده از روے کار بر خواسته و سیادت فضلش در نظرما جلوه آراسته بتکریم و تجلیس مزیتے گردید ، از و نیز پاے صحبت در دامن هجرت کشید ،

قطعه :- اظفری مدح نفس خود چو شنود .
عاقل از دوست هم چوکم داند

زانکه بیم است چوں شود خیره
از تر قیش باز می ماند

تنبیه :- همچنیں شخصے که بر تقصیر خویشتن اقرار نمود مرا بسیار خوشتر نمود زیرا که دریں ولا ابناے روز گار اکثرے که بر تقصیرات واقع انکار و بر دروغ خود اصرار دارند ، و شخص

(۱)
فایده - دریں بلده که معموره کلاں و سواد اعظم و جهانے وسیع است دوکس رادیدم که در شکست نفس خویشتن بغایت بودند که گوئی مدح خویش عین مذمت و مذمت راستایش می پنداشتند ، چنانچه مختصرے از ذکر شاں در سانحات خود آورده ام و دریں جا نیز برائے فایده نوشته شد ،

اظفری اکثرے از عرفا در نهفتن هنر و نمودن عیب خویش مبالغه ها بکار برده اند و افشائے آنرا از عوایب عظیم پندارند و ستاینده را دشمن دارند ، زه وخه را دشنام شمارند ، چه می خواهند که بزاویۀ خمول خزند و ستوده احدے نشوند بلکه مدام ملوم عالمیاں باشند و حکمتے دریں آنست که نفس ایشاں در تحصیل حسنات شدت حاجت دارد و هرگاه کسے برقباحتے ملامت کند متزجر گردد و کناره کشد و بیم است که چوں کسے بر هنرے اطلاع یابد و اصف آں شود و شاید که نفس خیرگی نماید و خود را اکمل داند ، و از تحصیل دیگر باز ماند و در ترقی بسته بندد و روے در تنزل نهد و راقم دو کس را دربلده لکهنو بریں صفات دیدم ، از صحبت شاں بفواید رسیدم ، یکے میرزا کاظم سوداگرے ترک زا که جامع فن هابودند ، خصوصاً در ترکی چغتائی و حفظ دیوان نوائی و گدائی اشعار و لهجه عبارت آرائی گوئے بلاغت ربوده ، اکثر اوقات نزد راقم می رسید و جذب فواید می گردید ، روزے بر کلمات سحرآیات شاں بے اختیار لفظ تحسین و آفریں (۲) بر زبان من برفت که حق بر زبان شاید گذشت ، بهم بر آمده گفتند که تقصیر معاف بغیر ازیں در صاحب صفت بد نمی بینم که دوستاں را

---

(۱) ن - آدم خیز است (۲) ن - کرامات

ذکر مخلصی برادران راقم از قلعهٔ مبارک شاه جهان آباد

قبل ازین مذکور شد که راج راجندر سری مهاراجه دهراج سوائی پرتاپ سنگه بهادر والی جیپور و راج راجیشر سری مهاراج دهراج بجی سنگه بهادر فرمانروای جودهپور بآئین شایسته دست بسته بخدمت من حاضر آمدند و تکلیف مالا یطاق را مکلف گشتند ' اما عاصی ازان امر عظیم سر باز زدم و اقبال این معنی نه نمودم ' باوجود انکار من ازان کار والیان ای ناظمان دهلی ازوساوس بیهوده مصلحت خویش دران دیدند با دیگر اسباط حضرت عرش آرامگاه را در عداوت راقم باقواع رنجانیدند و چشم انصاف پوشیدند ' خصوصاً از میرزا جلال الدین بهادر عرف میرزائی خورد که برادر حقیقی عاصی اند سلمه الله ناظمان دهلی که مختار کار بودند نوع با ضرار و ایضاییش آمدند که داغیست نا به شدنی و جراحتی نا مندمل گشتنی ' انتظاریست که تا کی منتقم حقیقی انتقام کشد و مرهم عنایت برین جگر ریش نهد و بعد ایذائی بسیار و کربت بی شمار بعد سه ماه بعد از بر آمدن من همه ها را از قلعهٔ مبارک بیرون کردند و در حویلی اسمعیل خان داشتند ' و رسم حبس ازان مظلومان بر گرفتند ملایم این حال حکایتی آورده اند که روزی کرگسی بر دشت سمندران گرفتار آمد وی را خورد برد نمودند ' کرگسان در پی انتقام افتادند ' اتفاقاً روزی سمندر که کرم آتش دشت به چنگال کرگسان گرفتار شد مشورت گردید که به بد ترین عذاب و عقاب سمندر را بکشیم و به بلائی اکره رسانیم ' رای بران

موصوف مکهوںنامی قانون گو زادہ سکندرہ کہ از قصبات دهلی است در جودهپور آمده ملازم راقم شده ' چوں دراںدد کے حوصلہ منشی گری ملاحظہ نمودم ' بخدمت منشی گری سرفراز فرمودم ' چوں پادشاهزادۂ میرزا احسن بخت بہادر در جهپور وارد شد دراں ایام من نیز هم دراں جا وارد بودم ' او از من دغا کرد و با اوشاں در ساختہ از سند دستخط من خدمت منشی گری از پادشاهزادہ دستخط کنانیده همراه اوشاں در ولایت تیمور شاه والی هرات رفتہ چندے بفراغت تمام بود ' اسباب چند هزار روپیہ و چند راس اسپان تازی نژاد بهم رسانیده بعد دو سال وقتیکہ من در لکهنؤ وارد بودم فقیرواز گرسنہ و برهنہ دراں جا وارد شده و بسفارش سیدے پیش من حاضر گشتہ ' پرسیدم کہ اسباب چہ شد ' آنگاه بر پاے من افتاد و گفت تقصیر معاف شود ' واقعی بعرض رسانم گفتم معاف کردم ' راست گو گفت ایں همہ نتیجہ هماں نمک حرامی است کہ از حضور خود دغابازی باختم و با پادشاه زادۂ میرزا احسن بخت در ساختم گفتم راست تر گفتی ' نقارے کہ از تو در خاطر داشتم بیروں آوردم و گناهت بخشیدم خدایت نیز بہ بخشد ' بعدہ هر چند گفتم کہ چندے دیگر بامن باش ' گفت از حضور چناں شرمندگی دامن گیر است کہ روے سیاه خود را نمی توانم نمود ' اگر رخصت شود با اراده حج بیت الله میروم ' گفتم خدایت برساناد هرچند گفتم خرچ راهم نگرفت و سفر کرد ' شنیدم کہ زیارت حج حاصل کرده بخیر و عافیت بوطن اصلی خود شتافت ' غرض ازیں گفتار آنست کہ اگر ملازم آقاے خود را دغادهد عالم الغیب حقیقی کہ قهرماں حقیقی است در اندک فرصت بہ سزاے عملش می رساند و بیں بادشم گرداند '

پسر نواب وزیر شجاع الدوله مرحوم قرار داده و بامن عداوت بے سبب پیدا کرده است ' چنان اظهار میکند که من پسر شجاع الدوله مرحوم هستم و میرزا همایون بخت از خاندان عالیشان حضرت امیر تیمور گورگان نیستند و برین سخن اصرار دارد ' چنانچه از گفتار آن کاذب رؤساے این جوانب را ازطرف من مظنه بهم رسیده ' می باید که آن برادر جان محضرے بمواهیر روسا و قضات و غیره آنجا در اثبات نواسه زادگی ما در سلسله عالیه حضرت امیر تیمور صاحبقران و بطلان وزیر زادگی این کاذب بے ایمان درست کنانیده زود بمن بفرستند تا از باعث و مشاهده آن مظنه مسطوره از دل روساے این بلاد رفع و گفتار آن کاذب باطل گردد ' چنانچه راقم مطابق استدعاے ایشان دو قطع محضر بمواهیر پسران نواب شجاع الدوله وقضات و مفتی ها و دیگر رؤسا تیار کنانیده یک قطعه مصحوب هرکاره هاے سرکار برادر مسطور بطرف مندراج روانه نمودم و دویم همراه خود داشتم ' چون درین جاوارد گردیدم معلوم شد که محضرے که مصحوب آن هر کاره فرستاده بودم در راه تلف شد ' لهذا چون بار دیگر آن کاذب درین جارسید ' محضر دویم که همراه خود داشتم نزد عمدة الامرا فرستادم ' اوشان نقل این را گرفته در سرکار خود ضبط نمودند و اصل محضر باز پس فرستادند ' میرزا همایون بخت آن محضر را از من طلبیده نزد خود نگا هداشتند و بمن مسترد نساختند ' الحال آن محضر نزد اوشان موجود است '

ذکر کوچ راقم از لکهنو به اراده سیر ممالک دکهن و رسیدن در بنارس

قرار گرفت که از آتش سخت تر عذابی نخواهد بود بردند و بر آتش انداختند ، و حال آنکه عین مراد و آسودن سمندران افتادن است در آتش سوزان چنانکه گفته اند -

سمندر نداند عذاب الحریق

" اللهم احفظنا و لجمیع المومنین و المومنات و المسلمین و المسلمات من سجن الدنیا والدین برحمتک یاارحم الراحمین " - اگر خدا خواهد هم از دشمن راحت رساند و گرنه از دوست ایذا دهاند ، دریں ولا همه برادران عاصی ای بنی اعمام مع برادر حقیقی در لکهنو نزد نواب آصف الدوله بهادر هستند ، نواب وزیر فراخورا حوال و حوصله هریک خدمت می نمایند و در گوشهٔ عافیت می گذرانند اما برادر حقیقی من نایب وزیر نیز سلوک و تواضعات شایسته بعمل می آرند محرز و محظوظ اند ، دوپسر و دو دختر دارند ، نام پسر کلاں میرزا الهیٰ بخش و نام پسرخورد میرزا ایزد بخش است خدا ایشاں را علم و خرد و عزت دهاد و با اقبال و بعمر طبعی رساناد ، مگر میرزا همایون بخت بنی عم من مع پسر و محل خود در چیناپٹن مندراج نزد نواب امیر الهند والاجاه محمد علی خاں بهادر تشریف بردند ، نامبرده سلوک لکوک بعمل آورده بعد از و فاتش نواب عمدة الامرا امیر الهند والاجاه ثانی پسر اکبرش نیز سلوک شایسته نموده اند سلمه الله تعالی در ، صدد برخواستن از لکهنو بودم که در ماه جمادی الاول سنه ۱۲۰۱۰ هجری معتمداں چند و هرکاره سرکار مع خطوط مندراج فرستادهٔ میرزا همایون بخت مسطور بنام من رسیدند ، بدیں مضمون که دریں ولا شخص مجهول النسب دریں جا آمده خود رابنام میرزا جنگلی

فیض باغ راجه شتاب رای ماندیم ' عرضی رکن الدوله مدبر الملک مهاراجه اندرپت کشور دولت سنگه بهادر دلیر جنگ پسر مهاراجه کلیان سنگه بهادر تهور جنگ ابن شتاب رای صوبه عظیم آباد در شهر رمضان سنه الیه در همین باغ بنظر گذشت

نقلش - لوامع آیات شوکت و دا مداری ' سواطع رایات حشمت و بختیاری آن تازه نهال دوحه سلطنت و کامگاری ' گلبن نو شگفته حدیقه عظمت و شهریاری ' بهار گلشن شهامت و اجلال ' نوباده باغ سلطنت و اقبال ' سلالهٔ دودمان عالی شعبهٔ بحر مفاخر و معالی ' صدر آرای اورنگ ابهت زیب افزای سریر عظمت محیط عالم رفعت مرکز دایره عزت ' نخل بر و مندبوستان سروری ثمره شجرهٔ ناموری در بسط بساط کامگاری و نشرماثرنامداری از افق تائید دوام طالع و لامع باد ' نشان والا شان دراسعد اوان واحسن زمان پرتو ورود افگنده محرز ساخت ' حتی الامکان ارادت مندی بجاآوردن خدمت حضور سعادت خود می دانند ' قبله و کعبه گاهی انتظام الملک ممتاز الدوله مهاراجه کلیان سنگه بهادر تهور جنگ به کلکته تشریف دارند ' در انجاکه توسل سرکار فیض آثار مدارالمهام سپه سالار کمپنی انگریز بهادر دام ظلهم واقبالهم اظهر درین صورت بی استمزاج صاحبان سمو المکان اقتدام هیچ امر نمی تواند کرد لهذا از دولت حضور مقصرواز چند ماه که تکسل طبع دارد در باب حصول اجازت این معنی هم متعذر است ' و نهضت رایات عالیات از سواد لکهنو باین حدود قرین صلاح بود ' و پیشتر صاحبان برادران حضور که بچشم معاینه کرده تشریف برده‌اند بسمع مبارک رسانیده باشد ' الهی نهال دولت و اقبال و تیرجاه و جلال علی الدوام مثمر به ثمر عالم پروری و ضیابخش

راقم را از مدت ارادہ سیر دکہن و ملاقات بعض اعزہ و دیدن نواب نظام الدولہ آصف جاہ بہادر و نواب امیر الهند والاجاہ عمدۃ الامرا بہادر مرکوز دلی بود ' الحال بتاریخ چہارم رجب المرجب یوم سہ شنبہ چہار گھڑی روز بر آمدہ سنہ ۱۲۱۱ ھجری یک ہزار دوصد و یازدہ ھجری در تخفیف اھمال و اثقال مبالغہ بکار بردہ در بنارس رسیدم شہرے دیدم خورد پر رونق بہ آبادی بے شمار ؛ بر کرانۂ دریاے گنگ واقع است وخیلے دلچسپ و مرغوب ' و از سکنۂ آنجا ہر یک بحال خود محظوظ ' بست و دو روز براے تحقیق احوال راہ آنجا ماندیم ' ارادہ آں بود کہ ازراہ ریوان مکند پور خود را براہ دکن اندازم ' از خواستہ کردگار چناں گردید کہ از باعث کشتہ شدن نایک سپہ سالار نواب علی بہادر مرہٹہ دراں حدود غدر تمام روے نمود و شوارع مسدود گشتہ ' لہذا بطرف مشرق راہی شدیم

ذکر بلدہ سرانو (۱)

در منزل چہارم از بنارس سمت مشرق معمورہ دیدم مسمی بہ سرانو ' بسیار آباد ودر ان روضۂ علاول خاں مشہور است عجب آنکہ اگر از زبان انجا روضۂ مذکور راپرسند کہ کجا است ' بمجرد شنیدن نام آں روضہ گویندہ را دشنام مادر و خواہر بلا محابا می دہند ' حتی کہ اگر از جایش پر سیدہ شود مزاح و مطایبہ می دانند و از شرمندگی خمدیدہ روے خودرا میگر دانند ونشان روضہ نمی دہند

ذکر رسیدن عظیم اباد

ناچار از تقدیر اللہ مطابق " القید الماء اشد من قید الحدید" از بنارس برآمدہ دو ماہ ھفت روز کم در عظیم آباد پٹنہ در

(۱) ن — سہرا نو

بقول در بردارد به تماشائیان قوم خود می باشد ' و هر یک دربر و دست خود می گیرد و بدن می داشد ' و اگر گردندہ از خوف گردش هوا بتر سد گاهے میبرد و البته چهرۂ تماشائیان را افشان می زند ' بعد چند لحظه آں را فرا می آرند و دیگرے را بجایش نصب می کنند ' دراں میله زن و مرد می روند و نام آں را چرخ پوجا نامند ' در اثناے سواری بعد تماشاے آں در کشتی سوار شدیم ' و دواب راحله و مراکب وغیره را از راه خشکی بایں صوب روانه کردیم ' اما در عظیم آبادهم که چند دواب راحله تلف شده ' دیگر تخفیف بار بعمل آمده و کهاران سواری وغیره از بیم ششیدن سوار گشتن جهاز هم گریختند ' فقط سواری اسپ موجود مانده -

ذکر در امدن به مرشد اباد

بعد بست وسه روز از راه دریاے شیریں از دریاے گنگ بر آمده در بنگاله جاریست طوفان هاے هولناک دیده بتاریخ چهارم ذی قعده سنه الیه در سواد و مقصود آباد بنگاله رسیدیم که نام دویمی مرشد آباد دارد -

زکر کاذب مجهول النسبے که خود را بنام شاه زاده قرار داده در عظیم اباد مشهور ساخته و با روساے اینجا نرد دغا باخته

روز ورود ایں سواد که وقت شام بود تماشاے عجیب روے نمود که شخص مجهول النسب امی محض که بجاے شین معجمه همه مهمله خوانده بدنام کننده ذکر نامی چند بنام من خود را بر عرصه روز گار آورده بود ' هموں وقت وے را کشاں کشاں بحضور خود طلبیدم و دیدم و بسزا رسانیدم ' دواز ده روز در فرود گاه خود

جهان و جهانیان باد الی یوم التناد انتهی - عریضه راجه مجلس راگے نایب راجه کلیان سنگه مذکور خدمت بآئین شایسته بجاآورده و نایبش دراں ایام در کلکته بود و دیگر خدویان این خاندان عالیشان نیز خدمات نمایاں بظهور رسانیدند -

ذکر ضیافت کریم قلی خاں المخاطب به ضیاء الدوله فرزند خان بهادر تهور جنگ ابن نواب منیر الدوله مرحوم و تماشاے خرچ پوجای هنود و در کشتی سوارشدن ازین بلده

ضیاءالدوله کریم قلی خاں بهادر پسر اوسط نواب منیر الدوله مرحوم سلوک شایسته نموده بکرات و مرات نزد ما آمده و مارا نیز در خانه خود برده رسم ضیافت بهمه مراتب بعمل آورده و بجد شده در ماه رمضان المبارک رفتن نداده ' بلدهٔ دیدیم بسیار کلاں بارونقے که دریں حالت خرابی از رونق دهلی بزبان حال ناطق بود ' و از دیدنش دل مسافر می آسود ' با فضال ایزد بیهمال صیام ماه مبارک رمضان همدراں بلده ادا نموده بتاریخ دوازدهم شوال سنه الیه عید هنود بود و رسمے در مذهب خود قرار داده اند که آں روز مقدار دو نیزه بلند مانند ستون نے هارا بسته ایستاده می کنند ' ورسن هاے غلیظ و دراز درسر آں می بندند ' و در سر دیگر رسن خار آهنی کلاں مربوط می نمایند ' و آں خار را شخصے از برهمنان آں قوم در پوست پشت خود می خلانند ' چنانکه خار از طرف دویم پوست بیروں بر آورده مضبوط میکنند ' بعده وے را بحکمت چفت که پیچک هم گویند دیگراں می گردانند ' چنانکه گردنده بر هوا چرخ می زند و چیزے از قسم میوهٔ تر و

ادب نموده و خاصه با این خاندان قدسی نشان اباً وجداً نسبت بندگی و توسل دارد ، و اکنون از چندے در رفقاے آں عزیز دلها منسلک است ابلاغ نموده و اشتیاق راقم را هیجان در آورد ، ولاکن ازانجا که دراں حالت به سبب بعضے جهات که ایراد آں دریں مقام ضرورتے ندارد عازم جهانگیر نگر بود ، در حصول ملاقات از روے آرزوے همدیگر روے نه نمود مگر آنچه باید شاید به امارت و ایالت مرتبت ناصر الملک بهادر در ترغیب ارادت و تعلیم اخلاص نسبت براقم به آئین شایسته تفهیم نمود و رفت ، چنانچه بعد روانگیش آں همگی مراتب یگاں یگاں بعمل آورده حافظ حقیقی آں یار غمگسار صداقت شعار را هرجا که هست با رفعت و شوکت دارد تا حالت تحریر ایں حقیقت که تاریخ بست و پنجم محرم الحرام روز جمعه سنه ۱۲۱۲ یکهزار و دو صد و دوازده هجری است در رنگ محل غلام حسین خاں عرض بیگے محله کلهڑیا لب دریا به اراده سیر ممالک جنوب پا برکاب نشسته ایم ، باید که پیشتر از مکمن بطون به منصهٔ ظهور چه رسد و آب و هواے بنگاله بغایت مسقط اشتها و مرض آورد ، مرطوب است و گرمی تابستاں هم به شدت نمی شود وبے موسم نیز اکثر باراں می آید ، به راقم ایں آب و هوا بسیار ضرر دارد ، خصوصا در شکم از تولد ریاح فسادها رونهاد که همیشه در صدد علاج بودم ، به تخصیص سونٹھ و سیاه مرچ را مدا و مت نمودم ، اما ارزانی غله و میوه جات بسیار ، و انگور نایاب و خر بزه بے مزه ، لیکن انبه اقسام بکلانی تمام و ارزانی مالا کلام پیدا می شود ، خصوصا قسمے ازانبه کهرساپات نام است

محبوس داشتیم ' چوں با ستعفاے جرایم الحاح نمود عفو تقصیرش فرمودہ و مچلکا گرفتہ گذاشتیم و شہر بدرش نمودم کہ گفتہ اند .

مصرع — در عفو لذتیست کہ در انتقام نیست

ذکر بنگالہ و شطرے صفت شہرو روساے آں بلدہ

ایالت و امارت مرتبت حشمت و شوکت منزلت نواب عضد الدولہ ناصرالملک سید بہر علی خاں بہادر دلیر جنگ کہ ریاسات و حکومت ایں بلدہ و ابستہ بذات مجمع الصفات اوست ' مدارج خدمت گذاری چہ ارسال پیشکش و چہ از اظہار ارادت و اخلاص بآئین شایستہ و نہج بایستہ بجا آوردہ و مع ہذا شمس سپہر ایالت و اقبال بدر آسمان امارت و اجلال ' شمس الدولہ امیرالملک سید احمد علی خاں بہادر ذوالفقار جنگ نوۂ نواب جسارت جنگ کہ از چندے سبب دامادی با نواب مبارک الدولہ مغفور مبرور دارد ' نواب نصرت جنگ برادر گرامیش امروز بفرمانروائی جہانگیر نگر ڈھاکا مختار و امرونواھی است دو سال پیش ازیں راقم باستماع فتوت و سطوت آں جوہر نفیس مصحوب سید صفوی رضا علی خاں مرحوم مشتمل بر اشتیاق غایبا نہ نشان آرزو بیان فرستادم ' در ہنگام ورود راقم شخص موصوف پیام ارادت التیام در کمال اظہار تمنا شیفتگی بزبان قابل العنایت و الاحسان متخلص بہ طپش مشہور بہ میرزا جان کہ جوانے است بہ نہایت آرمیدہ و سنجیدہ ' مغل زاے بخاری الاصل از تلامذہ حضرت خواجہ میر درد قدس اللہ سرہ و از مشاہیر سخنوران دہلی و عمرے در حضوری سلاطین و امرا تہذیب

و بمراد دلی برساناد ، از خوانش نواب رستم علی خاں نواب بہادر و نواب محمد حسن خاں نواب میرزا بہادر و خواجہ الهی بخش خاں بہادر و محمد حسین خاں بہادر پسر ارشدش خواجہ محمد بخش خاں بہادر و خواجہ علی اکبر خاں بہادر پسران نواب میرزاے مسطور هریکے بہ تہذیب اخلاق مہذب و بصفات جرات و شجاعت و دہمت متصف اند ، و هواے بردوان نسبت بہمہ بنگالہ بسیار معتدل و براقم موافق افتاد ، شہرے دیدم سرسبز کثیر الزراعت بہ ارزانی غلہ جات و میوہ جات و اشجار نارجیل وفوفل چہالیہ بہ فراوانی .و ثمرش بہ ارزانی و تعمیر این در مقبرہ و وضع تالابش کہ بہ گچ و سنگش استحکام تمام دادہ اند در همہ بردوان بے نظیر افتادہ و درین بلدہ کمتر از اهل شاهجہاں آباد یافتہ می شود ، و مرد و زنش اکثر کریہ الصورت و بدبو اما خوش دندان و در ازمو هستند ، و گویند کہ اولاد یزید ابن معاویہ ولد ابوسفیان درین شہر موجود است و بدین فخر می کنند ، و جز بہم قوم دختر خود را در جاے دیگر نمی دهند زیادہ دماغ یارا نداد ، وهو الهادی الی سبیل الرشاد ، اکنون بارادہ کوچ بیشتر پا بررکاب نشستہ ایم ؟ باید دید قسمت کجا می برد بقول شاعرے ـ

بیت ـ برات رزق بہ هرجا کہ کردہ اند رقم
ضرورت است نہادن دراں دیار قدم

ذکر پنڈوا نام قصبہ و بندر هوگلی و ذکر اخلاق حاجی محسن سلمہ اللہ تعالے

بتاریخ بست و پنجم شہرصدر از بردوان کوچ کردہ روزسیوم در پنڈوا نام قصبہ رسیدیم کہ کاغذ آنجاپچوبی مشہور است ، و پا

که از مرسله نواب ناصر الملک خوردیم ، واقعی لذت و خوشبوئی
وبی ریشگی کمال دارد ، و کیله یعنی موزهم که قسمی را مرت
بانی گویند در مزه بی نظیر است ، و گویند که گوله و
سنگتره درین جا بی بدل می شود ، و زنان این بلده بسیار بی
باک و شوخ طبع و چالاک به شوهران خود غالب و به شهوت
پرستی طالب اند -

ذکر کوچ کردن از مرشد اباد طرف بردوان وصفت ان بلده

بعده بتاریخ بست و پنجم ماه صفر روز شنبه سنه الیه
به ساعت سعید مختار منجمین پنج گهڑی روز برآمده بطرف
بردوان کوچ نمودیم ، بعد از منزل موضع کٹوا تا هژده کروه
آفت آب دیدیم که تاکمر بر زمین ها ایستاده بود ، از حسرت
کمال بعد تلف اسباب بسیار بروز هفتم تاریخ دویم ربیع الاول
سنه الیه در بردوان داخل شده در مقبره خواجه انور شهید
برادر بخشی الممالک صمصام الدوله محمد اشرف خان نواب
خان دوران بهادر منصور جنگ شهید مرحوم فرود آمدیم ، نواب
ناصر الدوله محمد اشرف خان بهادر ابن نواب محمد اشرف خان
خاندوران بهادر مرحوم ولد نواب صمصام الدوله مغفور
مسطور بخدمت و ضیافت های شایسته هر روزه پیش آمده ، نواب
موصوف را باخلاق درویشانه و آداب امرایانه یافتم ، باوجود
این نا مساعدت زمانه طرز امرائی را از دست نداده اند ، عجیب
مرد متوکلی درویش صفتی امرائی منشی سخاوت پیشه نیک اندیشه
دیدم ، از صفاتش بسیار راضی گردیدیم خدایش عاقبت او بخیر

بیت - الجسم بدار حبکم مطرو حوا
والقلب سیف هجرکم مذبو حوا

العین بشدت البکا مجرو حوا
یاقوم علی الغریب نوحوا نوحوا

بمجرد خواندن این رباعی آب در چشم گردانیدند ' پرسیدم حاجی صاحب آیا جناب ایشان هم در شباب پاکسے عشقے بہم رسانیده باشد ' خندیده در جواب فرمودند که تمام جوانی بنده چنان در اشغال تحصیل علوم و فنون دیگر بگذشت که فرصت خوردن طعام و آب نداشتم ' و مشق فاعل خویش را فراغتی و بیکاری می خواهد که بدان پر دازد چنانکه آمده " العشق لایعرض الاالفراغ " درین جااین ساخته بخاطر گذشت

ساخته - اظفری آنانکه آداب دان اند دانند که چون مهمان در خانه میزبانے فرا آید لب فرمایش نگشاید ' هرچه صاحب خانه پیش گزارد برهمان چشم دارد نظر برین تارکان دنیا هرگاه رو با نزوا آرند خود را مهمان و آن را میزبان پندارند ' هر چه بے طلب رسانند همون را حصهٔ خویش دانند و جهد و تلاش که مقدمه سوال است آن را حرام گویند و بدان راهه پویند '

قطعه ' اظفری های بمیزبان هرگز
نکشائی لب ارادت خریش

قسمت خویشتن همون پندار
بیطلب هر چه آورندت پیش

پنجشش روز درین بندر طبیعت عاصی از باعث زکام که باحمی شدید بود بسیار ناساز گشته فقط از تدبیر نامبرده شافی حقیقی

کاغذ کشمیری پہلومی زند ' در خانہ سید عطاء الرحمٰن متولی روضہ شاہ صفی شہیدی فرود آمدیم ' رسم مہمانی بجاآوردہ از انجا بعد دو روز بیست نہم شہر صدر در بندر ہو گلی رسیدیم ' در خانہ حاجی محسن فرود آمدیم ' مردے دیدیم در لباس درویشاں ' ہمہ داں چلبل ہزار داستاں و صناع و ذکی وذی فطرت و حکمت و صاحب اخلاق و فتوت وبا جوہر مروت در مملکت ہند گفتنی از سطوے زمانہ است ' درسہ حرکت قلم تراش قلم را می سازد ـ و شاگرد رشید شاہ مسکین است ' قرآن نوشتۂ خط او ہزار روپیہ را ہدیہ میشود ولیس ساختہ اش بقیمت یک اشرفی می ارزد و بندوقی پیچ دار چناں راست می کند کہ بغیر باروت و آتش تیرش تختہ در رامی شکند در روزے سہ ۳ دفعہ اطعمہ ضیافت می فرستاد کہ انواع طعام در لذت والوان از ایجاد اوست ' خصوصاً چند اطعمہ و ادوم را موجد شدہ است کہ واقعی لذت بے نظیر دارد ' و اسم بامسمی یافتہ کہ محسن عالمے ' و در لباس درویشی پادشاہ وقت است از صحبتش فواید دارین بہم می رسد سلمہ اللہ تعالے ! تعمیرات عالی دارد امام بارۂ اش طرح نویافتہ ' بسیار دل پسند شخص موصوف از نام تنسوقات کہ سنت نبوی است چند صد روپیہ نقد و ظروف نقرہ وتہا نہاے پوشاک و دستہ ہاے کاغذ پنکھاوبسیار تحفہ واقلام واسطہ وغیرہ بحضور فرستادہ در ہمہ بندر ہو گلی با خلاق انسانی شخصے دیدیم و بس ' اگرچہ بظاہر دریں جامردم مسلمین اکثر ہستند فائدہ - چوں اشعار مرا دیدند پسند پدند وبرداشتہ ایں رباعی را کہ از تالیفات قیس مجنوں است خواندند ـ

و از نصف برسات یعنی موسم بارش تا آخر سرما هوایش بر اعتدال می نماید ' و در گرما نسبت به ابدان غربا بسیار کم ضرر می رساند ' دریں جا هم از خانه زادان ما که هندوستان زا بودند رسم نذورات ادا نمودند ' بتاریخ هفتم ماه جمادی الاول سنه الیه روز یکشنبه بطرف کٹک کوچ فرمودیم و نذر بر مسبب حقیقی نمودیم ' ان الله علی کل شی قدیر و بالا جابته جدیر -

ذکر طرق و قصبهٔ میدنی پور و دخول بلده کٹک

در راه از عمال و تهانه داران هر پرگنه ودیهه رسم ضیافت و نذورات و همراهی ڈاک رهبر در هر منزل بعمل آمده در اثنائے راه میدنی پور شهرے خورد و نیکو دیدیم ' شیر آنجا در مزه بے نظیر است و ازیں جا عمل صوبه اوڑیسه شروع و بنگاله ختم گردیده ' برائے ترطیب دماغ و تفریح قلب میسر سرود و رقص نسوان طایفه بنگاله دیدیم و شنیدیم نیکو میسر آیند ' روز دخول در عمل جنوبیاں بر کهونٹه چوکیدارانش بخیال تجار بعلت محصول خطأ سدراهما شدند ' چوں سر زنش واقعی نمودم و آنها متنبه گشتند عذر خواستند و بگذاشتند ' قضیه فاحش شده نوبت به اسلحه رسیده بود اما بخیر گذشت ' دریں واردات سانحه بقید قلم آورده -

سانحه ' اظفری در طبعیت کسانے که جرات جبلی را گذاشته اند محتاج کسب و امتحان نداشته اند ' نمی بینی که بچگان ماهی را شنا که آموخته و پروانه بے باکا نه بزورکدام کس سوخته ' اگر مدعی گوید که هرگاه فنون سپاه گری ندانند چگونه مقابله کردن توانند سلمنا اما ازیں حال خالی نخواهد بود که خود بر دست

شفا عنایت فرمود ، دریں موضع نه مقام اتفاق افتاد ، بتاریخ هشتم روز شنبه شهر ربیع الثانی سنه الیه بطرف کلکته کوچ نمودم

ذکر چهڑا و خبر فوت آصف الدوله بهادر

از بندر هوگلی چهڑا نام موضعے نیم کروه است ، بسیار عمارات پخته و رنگین و خوشنما دارد ، بسبب کسل طبیعت خانه عمدة التجار حاجی کربلاے فرود آمده سه ۳ مقام نمودم ، مهمانی پخته با تکلف فرستاده و خود بحضور حاضر شده رسم نذرانه ادا نموده هم دریں جا زبانی نام برده معلوم شد که بتاریخ بست و هشتم ربیع الاول سنه ۱۲۱۲ یکهزار و دو صد و دوازده هجری وزیر الممالک نواب آصف الدوله بهادر والی لکهنو به اجل طبیعی از مرض استسقا در گذشت از سماعت ایں خبر خاطر را ملالے رو نموده ، عجب رئیس لاابالی مزاجے بوده که بفرصت یک نفس از ملاهی خود نمی پرداخت ، و بخویش و بیگانه کار مهلکت اصلاحی ساخت ، اگرچه درمدح و خدمت عقلا و پیرا صورت لا نفی خوانده اند امادر یغ که آنهم نماشده —

ذکر بلده کلکته و حقیقت آں

بتاریخ چهاردهم ربیع الثانی سنه الیه در کلکته داخل گردید بسیار کلاں به آبادی و عمارات بے شمار ، ایں هم شهر عدال است و آبادیش نیز بکمال رسیده امکنه صاحبان عالیشان انگریز بهادر بصورت مرقع می نماید و از دیدنش دل را مسرت می افزاید ، "سبحان الله تؤتی الملک من تشاء و تنزع الملک ممن تشاء رب اغفرلنا ذنوبنا و اعطانا رجاءنا انت التواب و انت الوهاب الیک المرجع و الیک المآب" ، به سبب طغیانی آبهاے طرق و شوارع بیست و دو مقام اتفاق افتاده ، دریں بلده سرما بسیار کم می شود

ضیافت خام باتکلف مع مبلغ نقد و خط را هداری بدستور معمول بهر راجه ناگهه پور تیار کرده بحضور پیشکش نمود ' و کیول رام منشی راجه مسطور که خطوط انواع می نویسد وبزرگانش ازخانه زاد گان مابودند نیز حاضر شده قطعات و وصلیات خطوط خویش به نظر گذرانیده بسیار پسند نمودیم ' بخطاب سحر قلم و راے ممتاز فرمودیم و دیگر خد ویان نیز حاضرشده ملازمت نمودند ' خصوصاً شیخ کمال محمد که از طرف والی ناگهه پور مالک کهاٹ ندی چلکا و قصبه مانک پٹن و مالود است مع پسر خود فتح محمد حاضرشده شرف ملازمت حاصل نمرده نذرانه مبلغ نقد و ضیافت نذر کرده ' بسیار مرد صالح و معتمد به نظر آمده بخطاب خانی و بهادری سرفراز نمودم ' و هواے این شهر و آبش خوب یافتم ' و اشتها باعتدال و سوادش بخرابی مایل است و هیچ چیز نیکو و غذاے لطیف و پوشاک خوب و میوه نادر غیراز انبه اصلاً دیگر جاپیدا نمی شود ' همه جنس خراب و خاک و سنگر یزه آمیخته فروخته می شود ' این همه صفات این بلاد از باعث سوء عملی و خرابی مرهٹه است ' نمی دانم که چگونه در مملکت این جنوبیان نام آبادی می ماند ' در عمر خود چنین دیدیم که همین عمل جنوبیان برملک ماگردید چه خرابی است که بدان روز سیاه نرسیدیم ' غرض آنکه این خرابی هندوستان از نتیجه مقدم جنوبیان است اللهم احفظنا من نحوسة مقدمهم ؛ اما ار زانی غله وبرنج و ماش و کلتهی قسمے دانه خوردن اسپان وغیره بسیار واند کے مونگ و گندم است ' و زورپشه اینجا خواب و آرام برمردم حرام کرده ' گویند درموسم تابستان و باران از ظلم نیش پشهاین بلده

دشمن کشته می شود ، پس عین تهور همین باشد که خود را عمدا بکشتن دهد ، خدا بهتر می داند از روزیکه خرد بخش ازل مارا ذایقه عقل چشانیده بگوش هوش ماهمین صدا رسانیده که قتل وقتال عادت رجال است و جبانت بمردان نقصان کمال ، نظر هم برین چون چند هنگامه جانبازی در قید سلا طینی برما گرم شده بجرات جان را از آفت نه دزدیدیم و اصلاً نترسیدیم ، و بعد از بر آمدن از قلعه مبارک چند مهالک دیدیم هم بمیدان جرات دویدیم هرگز بگوشه عافیت نه خزیدیم ، دانستیم که کشتن و کشته شدن از شان ماست و ترسیدن از مرگ سخت بیجا ،

قطعه

اظفری عادت رجال اینست
کشتن و خویش کشته گردیدن

آنکه از کنج عافیت بخزید
همچو نسوان توانش فهمیدن

این گهاټه بسیار قلب و گذر گاه تنگ مقدار گذاره یک آدم و هر دو طرف صحاری پرخاربی شمار دارد چنانچه روی و دست رونده را می خراشد , درین طرق نیز آفات گل ولای و آب بسیار دیدیم لیکن بحمایت حافظ حقیقی بیک ماه کامل بتاریخ هفتم جمادی الثانی سنه الیه روز دو شنبه در بلده کڈگ رسیدیم و بدرگاه قدم شریف فرود آمدیم وزیارتش حاصل کردیم ، اما در جیپور (۱) که قصبه قریب کڈگ است نیز اسپی کمیت خوب تلف شد ـ

ذکر بلده کڈگ

اینجا درین ولا عزل و نصب عمال است و هر یک بحال خود در اختلال , لیکن دمودرراے پسر دیوان صوبه معزول رسم نذرونیاز و

(۱) ن - جاجپور

(۱)
احمدنگر مقامے یک اسپ سبزہ کلان خاص را کہ بنہ سبب ضرب رسیدن پہلویش ناکارہ شدہ بود ہموں جا گذاشتیم ، بتاریخ بست و نہم سلخ شہر مذکور بر اٹھارہ نالہ چوکی گھاٹ جگناتھہ کہ ٹھا کردوارہ و زیارت گاہ کلان ہنود است رسیدیم ، تماشاے عجیب دیدیم کہ ہزار ہا ہنود راہ مسافت بعید طے نمودہ و از خان و مان خود تباہ گشتہ بصورت گدا گردیدہ برہنہ و گر سنہ براے زیارت جگناتھہ می آیند ، چوں بریں چوکی می رسند حارسان ایں جا بلا محابا بضرب چوب بید وغیرہ اینہا را پا مال می کنند ، و ہر چہ زاد و لباس آنہا می یابند می ربایند ، حتی کہ بر سر دستار ، و در پا پاافزار و در کمر خرچ یک روزہ ہم نمی گذارند ، و زیادہ بریں طلب می کنند و چوں نمی دہند آنہا را در زنداں کہ ہم دراں چوکی گاہ است قید می کنند و براے خوردن و نوشیدن ہیچ نمی دہند ہر روز بوقت سہ پہری چو بہا می زنند کہ دیگر مال نشان دہند ، در پنج شش روز اگر کسے چیزے دیگر داد یا وعدہ کرد می گذارند و اگر مرد در دریا می اندازند ، و اگر زندہ ماند بعد قید چند روزہ پروانگی زیارتش می دہند ، باوجود ایں شدا ید اعتقاد شاں بدرجہ ایست کہ باز در سر سوداے ہمیں ہوس می زنند ، و بدیں معبد سر خویش می خزند ، اما آں وقت قریب بست کس ہنود بالباس وزاد از ملازمان ما بودند بفضل الہی مع قوم ہنود مسطور ازیں گھاٹ ہم گذشتہ اندرون پوری جگناتھہ داخل شدیم ، اگر چہ حارسانش

(۱) ن — احمدپور

مردم‌را اصلا در شب خواب نمی برد ، مگر در روز اندکے فرصت می شود ، و سرما دریں شهر هم بسیار کم است ، وزبان ایں قوم نیز کم فهمیده می شود ،

مصرع — نیستند آدم غلاف اند

و چوں دواب بار برداری پشت زخمی شده بودند بنا بریں هژده مقام اتفاق افتاده ، ازیں بلده چند صد کروه بیابا نها پر از درخت کماری یعنی کیوڑه با فراط به نظر آمده ، خصوصا از مالبود تا گنجام از برگ آں خانه ها مانند کاه می سازند و از ساق و شاخش ستون و هیمه می کنند ، و ثمرش که در قحط سالی می خورند اکثرے را می کشد ، و آں بوقت پختگی بسیار سرخ و خوشنما بهتر از اننناس می نماید ، و گلش را هیچکس نمی پرسد نه عرقش می کشد ونه بشمیدن می برند ، تا اینجا دگر بسیار دیدیم بعده کم بنظر آمده ، اما آواز کرفش که هندش چهپکلی نامند تا عظیم آباد مطلق مسموع نگشته بود ، از مرشد آباد تا پدا پور صدایش چهل قدم از دور شنیده می شود ، در مچهلی بندر هم مسموع شود ، اما از عظیم آباد تا بلده کٹک در هر منزل چند ملازم هر پیشه باوجود امداد در ماهه هاے پیشگی انفرار را برقرار اختیار می کردند بلکه چندے دزدیده می گریختند تا آں بلده از ملازمان قدیم همراه نماندند ، مگر معدودے چند که از چند پشت خانه زادان ما بودند جزاهم الله خیرا ۔

ذکر پوری جگنا تهه

بعده تیاری بار برداری کرده بتاریخ بست و پنجم شهر صدر بطرف پوری جگناتهه معبد هنود کوچ فرمودیم ، نزدیک جگناتهه در

نیز شور ' چنانچہ در بعض اطراف آں جوے ھم پہنائے چھاردہ کروہ است و آھوان بے شمار دریں قاع بسیط میگردند ' و دیو و جنات اکثر بر کرانہ اش مسکن دارند ' و گاھے بہ شب در راہ بر مردم می دوند و می کشند ' اما از آتش و شمشیر می ترسند ' غرض چند منازل ھم بریں طور گذشت کہ فاصلہ میان دریاے شور و چلکا مقدار یک دو تیر پرتاپ بیش نبود ' گاہ ایں آبادیہا را تلاطم دریاے شور می برد و گاھے امواج چلکا بسیلاب خراب می سازد و باز آباد می گردد " تبارک اللہ احسن الخالقین " بدیہہ ایں بیت ریختہ بخاطر گذشت ۔ لمولفہ '

بیت ۔ دھاری ھے سمندر ایک طرف ایک طرف چلکا ھے
جو اس دو پاٹ میں ثابت چلے مضبوط دلکا ھے

بتاریخ پنجم شہر صدر بر چاہ شیریں کہ نام منزلیست درمیان ھموں دو دریاے مسطور عمل شیخ مذکور فرود آمدیم ' درانجا ھم ضیافت پیشکش آمدہ ' اما کاہ مطلق بہم نرسیدہ مع اسپ ھا ھمہ دواب سرکار اوراق خشک اشجار وغیرہ آں روز بجاے کاہ خوردند بتاریخ ششم شہر صدر در مالود کہ خانہ شیخ مسطور است رسیدیم پسرش واعظ محمد حاضرشدہ در مکانے نیکو فرود آوردہ رسم نذرانہ نقد وغیرہ پیشکش نمودہ تادو روز ضیافت فرستادہ و مکرر حاضر شدہ ' جوانے صالح ملاحظہ نمودم وے را نیز بخطاب خانی سرفراز فرمودم ۔

ذکر بلدہ گنجام

بعدہ در دو کوچ بتاریخ نہم شہر صدر بگنجام داخل شدیم ' و در دھرم شالہ ھندوے فرود آمدیم تا اینجا نیز کم و زیادہ آفت

هفت و هشت کردند اما هیچ پیش نرفت ، برائے خاطر ملازمان حضور دو مقام نمودم ، هنوز آں سرکار بلا خرچ دام و درم درشن جگناتهه خاطر خواه نموده مراد خود حاصل کردند ، عجب تر آنکه دریں جا اگر مسلماں و هندو در یک رکابی باهم طعام خورند هندواں باک ندارند ، چنانچه من هندوی را از فضله نواله خویش خود خورانیدم و او بے کراهیت خورده و در یک رکابی با خدمتگار خود هندوئے را خورانیدم و بچشم خود ملاحظه نمودم ؛ پوری جگناتهه بر کرانه دریائے شور واقع است ، سیر امواجش نمودم ، تلاطم ایں دریائے محیط بدرجهٔ دیدیم که چوں اسپ سواری من نزدیک کرانه رسید و آبش نمودار شد از طپانچه زنی و صدائے مهیب آں دریا اسپ من برمیبد ، گوش شنونده کرمی گردید ، بدیهه بیتے بخاطرم رسیده - بیت

قلزم که تاب زلف ترا یاد می کند
بیحد بخویش ناله و فریاد می کند

بعده بتاریخ سیوم شهر رجب المرجب در مانک پٹن عمل محمد خاں بهادر رسیدیم ، مصطفے خاں نائبش که گهاٹ چلکا نام جوگی موجود بود ، بخدمت حاضر شده در باغ و مکان نیکو فرود آورد ، تا دو روز ضیافت پیشکش نموده ، بعده بتاریخ پنجم شهر صدر خاں مسطور خود همراه رکاب شده بر گهاٹ آمده همه دواب و بار برداری ما بخیر و عافیت عبور کنانیده دریں فیافی ریگستان وحشتے غریب به نظر آمده که بر بازوے زور و شور دریائے شور و بر دیگرے امواج چلکا جوی کلاں که ایں هم از قلزم بر آمده است ، و آبش

تاکمر در گل غرق بودم و دمبدم فرومی شدم ' آنگاه همان ملازمان بے حواس گشتند که چساں تواں بر آورد زیرا که نزدیک رونده فرو می رفت ' گفتم یکے دست دیگرے را بگیرد و همچنیں به تسلسل تاکناره سلامت قایم شوند ' و دست دیگر را بطرف نجات گاه کشند ' بعده من بردوش دو کس نشستم و بر آمدم و بدیں حکمت حق تعالے ازاں آفت هم نجات داده خود را بر ساحل سلامت نهاده ' الحمد لله علی کل حال آں روز در منصور کوٹ فرود آمدیم و صدقات به اهل استحقاق دادیم ' علی الصباح به سبب کثرت گل ولائی راه کناره دریاے شور گذاشته در برم پوره رسیدیم قصبه دیدیم بسیار پر رونق و آباد ' بعده در کوچ هشتم از پوره مسطوره راه فراموش کرده از کتل هاے کوه در دیه پالشن نامی افتادیم ' هر چند دو راهبر ڈاک همراه داشتیم اما اصلا زبان تلنگی را ما و لفظ هندی را آنها نمی فهمیدند ' حوایج گفتار باشارات ادا می شد ' زمینداران دیهه سخت مفسدبوده از ملازمان سرکار بخیال تجار هفت و هشت نموده که نوبت بخونریزی رسد ' آخر بملا زمان حضور تهدید نموده که امشب از شماخواهم فهمید ' خبردار با شند و آں روز مطلقا زبان یکد دیگر را نمی فهمیدند ' معامله دادوستد سودا بر اشارات گذشته ' و یاد دارم که دریں واردات در انگشت دست راست من دانۂ باشدت و جع حمی شدید بهم رسیده بود چنانچه حوایج بدست چپ اورا می نمودم به استقلال تمام همه‌شب به یقظ و خبرداری بصبح رسانیدیم و مع الخیر پیشتر روانه گردیدیم ' دریں واردات ایں سانحه القاکشت '

سانحه :ـ در عالم ناسوت انسان سخت غافل است ازیں که در دم دیگرش شدنی چیست وپس پشت وے کیست ' اگر در شدنی

آب دیدیم که بر زمین ها ایستاده بود ' شهریست خورد بے رونق مملو به ذهب و فضه پر از مردم سیاه فام دریں جا زبانے دیگر دارند که اصلاً در فہم نمی آید ' و ازیں بلده ملک تلنگانه شروع گشته ' ناظم ایں جا که از طرف حاکم وقت بود خط راهداری موافق معمول کرده داده ' دریں جا اتفاق دو مقام افتاد ' بتاریخ دوازدهم شہر صدر بطرف سیکا کل کوچ نمودیم ' در روز نهضت نخستین دو آفت ناگهانی بر جان عاصی رسیده بود ' اما حافظ حقیقی رد نمود ' یکے آنکه آں روز در اثنائے راه یکبارگی درد بے بشدت مانند پیچش در شکم محسوس شد ' هرچند متحمل شدم نتوانستم ' و در چشمانم تاریکی تاری شد ' از بے طاقتی سر برقاش زین گذاشتم ' چوں نوبت به غشی رسید بر خدام صدا زدم که مرا از اسپ فرا آرید ' چوں فرود آوردند چند لحظه بران حالت ماندم ' زیں سپس یک دست بلغم آمیز اجابت شد ' و وجع اندکے تخفیف یافته سوار شده راهی گشتم ' دویمی ان که چوں چند تیر پرتاپ پیشتر رفتم در ریگستان کناره دریائے شور آب بسته مانند چند کروه پیش آمده ' ناچار دران می رفتم ' حتی که آب مسطور به اختتام رسید ' اندکے گل ولائی دیم خشک بر کناره اش به نظر آمده تصور نمودیم که شاید خشک باشد خطاً بهمو جانب خزیدیم و اسپ خود را دران گل انداختیم ' پیش سوارے چند خدام که پیاده می رفتند تا سینه دران گل فروشدند ' من آں را نسبت به میاه سلف وخلا بهاے بر شگال ما قبل بخاطر نیاورده بے با کانه اسپ را دران افگندم ' انداختن اسپ همان و تا کمر غرق شدن اسپ دران زیک ترهمان اما من بفضل الهی همچنان برپشت اسپ قایم ماندم و

قبول نمودم ' حاکم آنجا نیز موافق معمول خط را هداری و همراهی ڈاک همراه نموده این جا یک منزل چهکڑه مع گاوان ناقص شده بود به فقیرے خیرات نمودم ' بتاریخ بست و ششم شهر صدر کوچ فرمودیم ' بست و هشتم شهر مذکور در ایچانگر داخل گردیدیم -

ذکر ایچانگر

عجب تر آنکه در ایچانگر چون رسیدیم بر کناره تالاب کونهیری نام خیمه فرمودیم ' دیدیم که آبش همه سرخ مانند خون است ' هر چند از صوبه اوڑیسه خاک زمین همه سرخ مثال خون و گل ارمنی یعنی گیرو می نماید که خانه ها را برائے خوشنمائی بداں کاه گل میکنند اما آبهایش سفید است ' دریں آب معلوم نیست که وجه سرخی چیست لیکن مزه آب شیریں است ' و همه مردم و دواب می نوشند مضرتے ندارد ' و غناے رجال ایں جا شنودیم نیکو می رانید بر طور سرود کلا نوت هاے متقدمین و طنبورۀ اچهروتی نیز نیکو نواختند ' اگر رام راج والی ایں بلده زنده بودے البته ما را پیشتر رفتن ندادے ' زیرا که از لکهنو شقه جات ما معرفت محتشم جنگ پسر اوسط ظفر الدوله مبارز الملک ابراهیم خاں و دهونسۀ مرحوم آمده و او عرضی در طلب ما مع خرچ راه پیشکش کردن خواستے که کشته شد ' دریغ اسۀ که قدرداں مردم هندوستان زا بوده ' و برادرش که سیتارام راج نام دارد ' بالفعل در مندراج چون اتفاقاً دریں ولا گذارۀ ما شد پسرش ده یازده ساله که راج بابو نارایں راج بهادر نام دارد و بجایش نشسته سفیت بیهوشی

اضطرار واندیشه اش گیرد همتش قصورے نپذیرد ، مع هذا قدم پیشتر گذارد و مقصد خویش را نصب العین دارد ، چنانچه شاعرے گفته

قدم عشق پیشتر بهتر

اما چوں بلاے پیش آید و وے پاے خود را بعقب رباید علامت جبانت دانند و مردان هیزش خوانند - قطعه

اظفری سخت غافل انساں است
مضطرب شد چو دید شدت را

عیب نبود چنیں زغفلت لیک
ور بنازد حواس و همت را

بعد ازیں در دو کوچ بتاریخ بست و سیوم شهر مذکور روز جمعه در سیکا کول داخل گردیدیم ، قصبه دیدیم بسیار کلاں بارونق و آماده هر چیز ، اتفاقا دراں روز عیدهنود بوده که گاؤها را بکل و جل آراسته و یوغ هارا بر جیاد آنها گذاشته مانند جفت قلبه رانی شخصے را براں سوار کنانند و گاؤ هارا می رمانند ، چوں ایستنده بیفتد می خندند و ذکور و اناث حلیه ها و البسه نیکو پوشیده براے سیر دیدن میله حاضر می شوند و بوقت شام گاوے خوبصورت از گل نقاشی ساخته باکل و جل آراسته مانند رتهه از نے ها چیزے بسته گا و مسطور را براں سوار می کنانند و گردسرش مروحه طاوسے میرانند ، و کهاران بردوش گرفته مع مشعلهاے بسیار به تعظیم تمام آں را از جاے بجاے آهسته آهسته می گردانند ، و انبوهے در رکاب آں پیاده می رود بوقت دخول سرسواری ایں تماشا دیدیم دراں قصبه اتفاق سه مقام افتاده ، یکے از روساے انگریز بهادر خبر بخود یک اسپ سبزه بطریق نذرانه پیش کش فرستاده

درخت تاڑ مانند کاہ می سازند ، اگرچہ درخت تاڑ و خرمائے هندی از عظیم آباد بکثرت است و ازین اشجار ایستاده شیرها یعنی عرقش بحکمتے حاصل کرده می فروشند و می نوشند ، چون شراب سکر می آرد ، بعد سہ مقام بتاریخ بست و دویم شہر صدر روز جمعہ پیشتر کوچ نمودیم ۔

ذکر کهن پنڈی بهیمارم

بعد پنج کوچ در کهن پنڈی بهیمارم داخل گردیدیم ، دودیہہ کلاں باهم متصل دیدیم بسیار آباد در انجا در آشور خانۂ فرود آمدیم ، اتفاقاً آں روز میلۂ هنود بود کہ دریںجا جاتره می گویند ، روبروے فرود گاه ما انعقاد یافتہ بود ، ورقص و سرود نسوان تلنگستان کہ ملاحظہ نمودیم مطابق " اکل جدید لذۃ " بسیار پسند فرمردیم ، زیرا کہ حرکات نازک ادا می نمردند مگر همکی پردۂ آهنگ را می سرودند ، و الحان آں پرده از گلوے شاں نیکو ادا می یافت ، غرض آنکہ راگنی سورٹھہ در جودهپور از ذکور و اناث را ٹهور و پرده آهنگ در ملک تلنگانہ از نسوان اینجا بغایت دلربا شنودیم ،

ذکر دخول مچهلی پٹن

بتاریخ سی ام سلخ شعبان المعظم سنہ الیہ هجری در مچهلی بندر پٹن بوقت شب در باغ قطب الملک مبارک الدولہ حسن علی خاں بہادر مبارک جنگ نواب بندر مذکور بختۂ فرود آمدیم ، بہ نیم شب ضیافت ماحضر بحضور فرستاد ، بعد چند روز خود نیز حاضر شده ، بسیار صاحب اخلاق با مزاج

و بر دست جده مادری خود بنگار ایّا و دیگر اهلکاران خود گرفتار است ' باوجود این بے مقدوری و مجبوری خدمت از ضیافت و پیشکش زر نقد بجا آورده درین بلده اتفاق دوازده مقام افتاده ' ناظم آنجا موجود نبود ' نائبش خط را هداری موافق معمول تیار کرده فرستاد ' بتاریخ یازدهم شهر شعبان المعظم سنه الیه از انجا طرف مچهلی بندر کوچ بعمل آمده ' ازانجا مرض حکه و حرب بر ما و دیگر ملازمان سرکار سخت عارض شد ' آبادی این سواد بخرابی مایل است و راجش خراب '

ذکر پدا پور

بعده در نه کوچ از طرف جبال بتاریخ شوزدهم شهر صدر سنه الیه در پدا پور داخل شدیم ' راجه بمراج بهادر والی اش باوجود بے مقدوری و مجبوری هم چند پیشکش راجه ایجانگر زر نقد بوقت نیم شب مصحوب ملازمان و مصاحبان خود محمد قاسم و نذر علی بیگ بحضور فرستاده و عذرے مقدوری معروضداشت و برای انفصال معامله ضروری خود همون شب کوچ کرده بجای رفته از ایجانگر تا پدا پور باوجود جبال راه بسیار هموار و بے خطر و فراسخ بغایت نرم یافته شد ' لیکن تا گنجام انند کے تکلم مفهوم می شد ' بعده مکالمت فهمی با این قوم موقوف گشته معامله بر اشارات آمده ' ناچار از دو بخشیه ایجانگر چند کلمات مرکبه و مفرده ضروری زبان تلنگی نوشته یاد گرفتم و حوایج ضروری از سالکان اطراف بدان ادا می نمودم و می فهمیدم ' مکان راجه ایٹ کپاک که در اثنای راه واقع شده ضیافت فرستاد ' از ایجانگر چنین دیدم که خانها از اوراق

جهالردار نذر نمود ' بارے کہاران ازیں جا بہم رسیدند ' قبل ازیں نوشته شد که از عظیم آباد و مرشد آباد بسبب گریختن کہاراں جز سواری اسپ همراه نمانده بود جا بجا ڈالکی و پالکی را امانت گذاشته آمدیم ' الحال باز بہم رسیدن کہاران سوار پالکی شدم '

ذکر کوچ از بندر مسطور بصوب چیناپٹن مندراج

بتاریخ بست و دویم شوال سنةالیه روز سه شنبه پنج گهڑی روز باقی مانده بموجب فال کلام الله و استخاره وبساعت سعید مختار بنجومی نواب موصوف از بندر مذکور جانب چیناپٹن کوچ فرمودیم ' نواب مسطور تادیم کروه بطریق تشیع در رکاب ماحاضر مانده بعده رخصت انصراف یافته ' در کوچ اول دیدیم که موسم گرما صحاری سرسبز را مثل جبال بے گیاه خشک و گرم نموده ' اگرچه سفر موسم بارش اسباب بسیار را در معرض تلف آورده و آبہاے زمین بسواری اسپ رنجہاے بلا نہایت رسانید ' لیکن صحاری و جبال صدها کروه از گلہاے صحراے گونا گون خودرو مشحون و مملوبود ' تا نظر کار میکرد گلزار آفرید گار پر بہار می نمود ' بیک نظر رنگ صدمات سفر و هموم حضر از دل ناظر می زدود ' و آنگاه این اشعار را که نسبت بحضرت امیر المومنین اسد الله الغالب علی ابن ابی طالب می کنند می خواندم و مترصد آمال باقی می ماند ـ قوله

شعر

تغرّب من الاوطان فی طلب العلا
وسا فرففی الا سفار خمس فوایـد

ففرج غـم واکتساب معیشة
و علـم و آداب و صحبت ماجـد

سادہ یافتیم ' بعدہ یکرات و مرات حاضر شدہ بہ الحاح تمام
ماہ رمضان المبارک در باغ خود داشتہ افطار ہاے شایستہ فرستادہ
در دلداری و رضا جوئی بغایت حاضر ماندہ ہمگی ماہ صیام بہ
آرام تمام درآں بندر با صوم و صلوۃ گذرانیدم ' بہ سبب کسل
طبیعت شش روزہ افطار شد ' بعدہ روز عیدالفطر اتفاقاً بہمراہی
نو روز واقع شدہ نواب مذکور براے اداے آداب تسلیمات و تہنیت
مع برادران و خویشان خویش حاضر شدہ دستار سربستہ مع
گو شوارہ عنایت نمودم ' و دوپٹہ کہ بردوش داشتم براں اضافہ
آداب بجا آوردہ و ما را بوقت شام بخانہ خود بردہ بہ تیاری
تمام رسم ضیافت مع سرود و رقص و اطعمہ الوان بعمل وردہ
تا سہ پاس شب رقص و سرود چند طوایف نسوان تلنگستان
وغیرہ آں بندر بود ' لولیان اینجا ہمہ ہنود بوقت رقص پشواز
بغیر کرتی کہ می پوشند بسیار بد نماست ' و زیور طلا و
مروارید بکثرت اما کندہ و سطبر ' نزاکتے ندارد و صورت نیز
بدستور ' بعدہ بہ سبب بعض امور ضروری چند روز دیگر توقف
نمودیم ' ناظر ایں بندر خط را ہداری موافق معمول تیار کردہ
فرستاد ' نواب مذکور مرۃ الاخری در باغ عسکری خود بردہ ضیافت
ثانی بطور اول بعمل آوردہ و چند کروہ ہمراہ خود بر سواری
نگی اسپ براے سیر و تماشاے دریاے شور بردہ طبیعت منقبضہ
را بسیار انشراح رو دادہ ' بعدہ نزدیک کوچ زر نقد پیشکش
و سواری پالکی انگریزی نذر کرد و مالک سلہ پلی راجہ ناگیشور
سر دیسمکہہ سرکار مصطفی نگر وغیرہ کہ حالا معزول است
نیز بحضور حاضر شدہ چیزے نقد و یک مغلی پالکی ہندوستانی

مزاج و هاج سامی بعد چندے تشریف فرمائی جاے دیگر باشد اختیار باقی است و لہذا این ضعیف را مشتاق لقاے سامی پنداشته از تشریف آوری کلبهٔ غریبانه مارا رونق بخشند ' بفهمے که ندارم بملاحظه اشعار آبدار فیوضات بر داشتم و حرز جان کردم الله معنا و محکم بدوست زاده من و دوست من قطب الملک سلام هدایا باد انتهی مکتو به -''

پس در هر منزل و دیهه از زمینداران آنجا از خرابی سر انجام دانه و کاه وغیره می‌شد ' چون در و نکول رسیدم حافظ ناصر محمد خان افتخار الدوله بهادر خواهر زاده حقیقی نواب والاجاه مرحوم بمهمانی شایسته پیش آمدند و خط را هداری و تاکید سر انجام دانه و کاه وغیره بمهر خود نوشته فرستاد ' موافق معمول در هر منزل رسم ضیافت بعمل آمده ' چون در نیلور رسیدیم عامل آنجا نیز موافق معمول رسم ضیافت بجاآورده در انجا یک مقام بعمل آمده چون از انجا کوچ فرمودیم در منزل چهتر ینکٹا چلم بسبب فقدان کاه و دانه در صحراے آن دورتر از دیهه فرود آمدیم ' یک سبزه کلان آهسته زمیده دران جا غایب شد هر چند جستیم نیافتیم ' آن مقدمه را گذاشته پیشتر کوچیدیم تا رسیدن مندراج چند دواب بار برداری دیگر در معرض تلف آمده ' دریں طرق نیز آفت گل ولاے کهاری هاے دریاے شور سخت بنظر آمده ' بهزار دشواری در نایر پیٹهه رسیده بودم چون مکتوب مودت اسلوب در باب اطلاع عزم خود با این سمت معه اشعار طبع زاد خویش مشتمل بر عربی و فارسی و ترکی و ریخته زبان بنراب عمدة الامرا بهادر از بندر مسطور فرستاده بودیم ' دریں منزل کرة ثانی جواب با صواب بخط انوب مذکور مع قید تعیین مبلغ در ماهه ماهواری باورچی خانه

فان قیل فی الا سفار ذل و محنۃ
و قطع الفیافی وار تکاب شدائد

فموت الفتی خیرا من مقامہ
بدار ھوان بین واش و حاسد

و در ہر راہ و فرودگاہ کہ دواب سر بہ چرا فروبردے باندک فرصت سیرشکم خوردے ' الحال کہ دواب سر بزمین می زندچوز خاک بدہن نمی رسد ' غرض چون از مچھلی بندر دو سہ کوچ نمودیم ' در راہ این مکتوب محمہ مہر از طرف دواب والاجاہ عمدۃ الامرا بہادر امیر الھند ثانی بنام مارسید ' مکتوبہ -

ھوالکریم بسم اللہ الرحمن الرحیم

" نمیقہ انیقہ بہجت وثیقہ متضمن تشریف فرمائی با کوایف دیگر مع کواغذ اشعار آبدار طبع زاد سامی ورود نمودہ مشعوف ساخت ' خوشا وقت ما کہ دیدہ بجمال سامی روشن کنم میرزا ھمایون بخت مع فرزند و محل بزبان والد ماجد رونق بخش این دیار شدند واقعی اینست کہ آدمی بدین خوبی و بزرگی و صفات حمیدہ و اوصاف پسندیدہ دیدہ نشد لیکن تنگی اوقات مارا بمرتبہ دامن گیرشدہ کہ قصورے ازین طرف بآن حد بعمل آمدہ کہ خاطر ایشان برداشتہ شدہ راہ آرام دیار دیگر شدند و باز از فرط کرم کہ "العفوعند کرام الناس مامول " رونق تازہ باین ملک بخشیدند ' و تحقیق اینست کہ بسبب اوقات و قصور خود سربگریبان خجالتم نظر باین وجوہ از تشریف آوری سامی درین ملک از حقایق تحقیق مطلع ساخت ' بمضمر اینکہ بعد و رود و مشاہدہ حالات این جا اگر بخت مامساعد و حال پسند افتد و تمکن قرار یابد عین آرزوے ما است و اگر

ذکر دخول چینا پٹن و ملاقات نواب والاجاه امیرالهند ثانی اعنی خلف الصدق اکبر و ارشد نواب محمد علی خاں والاجاه مرحوم

بعد مطالعه رقیمهٔ نواب موصوف بعد نماز صبح بتاریخ بست و سیوم ماه مسطور سنه الیه بعزم دخول چینا پٹن سوار شدم، در باغ ماس کلیس فرود آمده به ناشتا مشغول بودم که برائے استقبال ما نور چشم میرزا نور علی عرف سکندر شکوه برادر زاده ما و سراج الملک بهادر خواهر زاده و امیر الملک پسر نواب موصوف اعنی بهادر ثانی پسر برخوردار والاجاه ثانی و بهادر اول نورچشم برخوردار سعادت اطوار نواب سلطان النسا بیگم مع اراکین و بان و نشان و ماهی مراتب و نوبت و نقاره و فوج رسیده و همدران باغ ملاقات نمودند به هردو بهادر موصوف کشتیهائے خلعت دادم و رسم پاندان و عطردان وغیره بعمل آوردم، بعده بهاں تجمل مع نورچشماں مذکور چوں نزدیک مکان نواب والاجاه رسیدیم نواب مذکور حتی الباب استقبال‌ما نموده سلام کرده دست مرا گرفته از پالکی فرود آوردند، جواب سلام باز دادم بگلو چسپانیدم بزرگے دیدم نیکو صورت ملک سیرت، چوں از چندے گرسنه چنیں صور بودیم به نقد صورت ایشاں سیر گردیدیم و چوں گوش بکلمات شیریں شاں میل نمود زنگ مکروهات و غموم سفر از دل محزون بزدود، حق آنست که دریں ده سال از بر آمدن قلعه مبارک بسا امیر وزیر را مشاهده نمودیم بدیں اخلاق محمدی احدے را موصوف ندیدیم که گوش سامع بنقد کلامش خرمن گل فرحت برمیدارد و دل انبار انبار نقدینهٔ استمالت گرد می آرد اللهم زد ولا تنقص، خدایش

ما به بسیار ارادات و اشتیاق تمام از دست خویش ارقام نمودیم و پیشتر کوچ فرمودیم ' بتاریخ شانزدهم ذیقعده سنه الیه یک هزار و دوازده هجری در چهتر دو بخشیه که از چینا پٹن سه چهار کروه دور است فرود آمدیم ' بوقت شب نور البصر مرزا شمس الدین الملقب به میرزا سکندر شکوه برادر زادهٔ اعمٰی پسر مرزا همایون بخت بحضور رسیده رسم نظر بجا آورده از دیدار خویش مسرور ساخت ' درین جا نیز چند خطوط نواب موصوف مشتمل بر اشتیاق ملاقات و استمالات دیگر بما و اصل شد ' جهت تقرر مکان بود و باش بموجب نوشته نواب موصوف هفت مقام درین جا بعمل آمده ' بست و دویم ذیقعده سنه ۱۱۱۲ هجری دیگر مکتوب از طرف مذکور بما رسید نقلش اینست '

'' رقیمه نو دد شمیمهٔ مستبشر تشریف فرمائی بقرب
چینا پٹن وصول مسرت شمول نمود تقصیر در تعجیل
مراتبات دیدن ها ورود فرمان روائی بنگاله
و سوال و جواب او و تجویز مکان بود حالا
رجاء آن دارد که بکرم عمیم بعد چهار پنج گهڑی
روز اول یوم الخمیس برونق خانه دل محبت منزل
متوجه باید شد نور چشم سراج الملک بهادر
و نور چشم امیر الملک بهادر با حافظ احمد خان بهادر
حاضر سامی خدمت می شوند انشاء الله مهمنا
و محکم ''

غلام حسین ۔

تہی از کافری ہا نیز نبود چین پیشانی
گرہ دارد دو صد دل این بت چینم بہر چینے

نیز در جواب ریختہ اراقمہ ۔

آنکھ میں زلف کی تصویر دھری رہتی ھے
ظن مردم ھے کہ سرمہ سے بھری رہتی ھے

گاہ و ھم دھن اور گاہ کمر کا ھے خیال
عاشقوں کو بھی عجب درد سری رہتی ھے

چشم بد دور نہ ٹوکو مرا رونا کوئی
شاخ دل اپنی تو آنسو سے ھری رہتی ھے

نہیں معلوم کدھر کو نگہہ لطف بڑھی
اس طرف آپکی کچھ کم نظری رہتی ھے

ظفری دامیں ھمارے ھے خیال ممتاز
لوگ کہتے ھیں کہ اس گھر میں پری رہتی ھے

و در نظم هندرستانی سیاق کلام بطور میرزایان شاہ جہاں آباد (۱) داشت ، بر طریق کرناٹکیاں مگر در بعض کلمہ بطریق شاذ و بر نادر حکم نتوان کرد ، الغرض بعد چند گھڑی رسم ضیافت بآئین شایستہ بعمل آوردند ، وقت برخاستن من نیز دستار سر بستہ مع گوشوارہ و شال رومال از دست خود بخواب موصوف پوشاندم و شمشیرے نیز بران اضافہ کردم ، چون خواھر حقیقی کلان ما نواب عظمت آرائے بیگم المعروف بفیض النسا بیگم کہ با میرزا ھمایون بخت سلسلہ از دواج دارند ، راقم را زیادہ تر دوست می دارند گویا ما در مہربان اند ، از نہ سال دولت دیدار شان میسر نہ شدہ بود ، براے دیدار من بسیار بیقرار بودند بنام علیہ

(۱) ن ۔ تکلم

از همه بلیات ارضی و سماوی محفوظ دارد ' چون بدین شیرین کلامی باهم دست یکدیگر را گرفته اندرون دروازه رسیدیم برادر صاحب میرزا همایون بخت بهادر را دیدیم که آمدند ' باهم رسم سلام علیک بجا آوردیم و با ما بغلگیر شدند ' چون بعد هفت هشت سال ملاقات دست داده بود دیدیم و شاد گردیدیم اندکے شکر رنجی که از چندے درمیان بود ثواب موصوف زبان هم باهم کشادن ندادند ' بسوگند مغلظه تصفیه بیننا بعمل آوردند الحمد لله علی ذالک ' بعده در مذاکره علم سخن افتاد ' دیدیم که موصوف را در همه علم مذاقے هست خصوصاً در شعر فارسی و ریخته بسیار فصیح اند و عبارت منشیانه در مکتوبات قل و دل می نویسند بسیار پسند خاطر افتاد هو قوله ـ بیت

بیا زاهد که پیدا کرده ام از بهر تو دینے
پرستش کن دل خود را مشودربند آئینے

قوله ' مطلع ریخته ـ

مرد وحدت کے تئیں پوشاک کیا درکار هے
چون حباب اوسکو تو جو سر هے وهی دستار هے

ایضاً ـ

یاد اس شوخ کی مجھ دل میں بھری رهتی هے
لوگ کہتے هیں که اس گھر میں پری رهتی هے

انتهی کلامه ـ

هکذا قولی ـ قطعه

بتے دیدم خدایا با دل بے مهر سنگینے
که بهر عاشقان آورد حادث دین و آئینے

انفرار خویش اینهمه صاحبان را در قلعه مبارک محبوس گذاشته بود و ایام مهاجرات امتداد کشیده لهذا چون تذکره ماضی درمیان آمد از میرزا همایون بخت احوال عقب قدرت شاه عالم پادشاه و صوبه دهلی وغیره اهلکاران آنجاباشها همه صاحبان چه سلوک نمودند ، هرچند از روے اخبار دهلی و نوشتجات شما صاحبان بکرات و مرات احوالات آنجا دریافت شده است لیکن می خوا هیم که از زبان صاحب بشنوم که برسر شماها بعد گریختن من چه صدمات رفت و آفات گذشت ، گفتند چه گویم مختصر آنکه بعد رسانیدن مکر و هات و اصرار بیغایات حضرت قدر قدرت در عرس حضرت عرش منزل مرحوم والد ماجد خویش مارا در دیوان خاص بحضور خود طلب فرموده از زبان گوهر فشان خود بما چنان ارشاد فرمودند که بابا جان من باشمابدی نکردهام برادر شمایعنی میرزا علی بخت میرزام کلاں بامن دغاکرده که بطرف راجه هاگریخت حالا برادر شمارا راجه ها پادشاه کردهاند نزد برادر خود بروید و تنخواه خود بطلبید ، حالامن شمارا نزد خود نمی دارم بعده مارا جبراً از قلعه مبارک مع مردم زنان بیرون فرستادند ، این ماجرا از زبان میرزا همایون شنیدم و گفتم که الله تعالی برهمه چیز قادر است و من از جناب پادشاه این چشم که عذرمن مقبول نشود پس با ملاقات همدیگر چشمان خود را از دیدارها سیر کردیم تایک پاس نشستم ، بعده رخصت شده سوارگشتم ، حافظ احمد خان مسطور که در دیانت وامانت و فراست و صلاح و سداد و علم و اخلاق از برادر مذکور خود بمراتب بهتر است با اهلکاران نواب موصوف همراه شده بموجب حکم در چینا پٹن باغ حسینی نواب سلطان النسا بیگم که ماهم اوشانرا خواهر خوانده

نواب بجد شده اول راقم را نزد جناب همشیره صاحبه و قبلہ سلمہا اللہ تعالے فرستادند ' نواب برائے سوار کنانیدن ما باهم آمدند ' میرزا همایون بخت یکطرف خود را گرفتند و بر جانب دیگر خویش نواب موصوف را کشیدند ' نواب از بازوے شاں گردیده درمیان ما هردو برادران خزیدند و از هردو طرف دست ما هردورا گرفتند و گفتند که بنده در سایه و پناه هردو صاحباں در آمد ' گفتم نے بلکه شما دستگیر ماهر دوکساں گشتید ' بعده بانبساط تمام مرا گفتند که گستاخی معاف چندے صاحب در قلعه مبارک محبوس بودند حالانکه قید کرده خواهد داشت بیشتر رفتن نخواهم گذاشت ' گفتم بجان منت بقول شاعرے

کے دام فگندی تو که ماصید نگشتیم

(۱)
خوشحال شده گفتند چه مجال بلکه صاحب بنده را مطیع اخلاق خویش ساختند ' پس به همیں در فشانی ماپالکی تشیع نموده مارا گرفته در پالکی نشاندند وسلام کرده رخصت شدند ' و حافظ احمد خاں بهادر کلاں بهرام جنگ بهادر بخشی و دیگر اهلکاران خود را مع تجمل فوج و نوبت وغیره همراه من نموده برائے ملاقات جنابه همشیره صاحبه در میلاپور فرستادند و تاکید نمودند که بعد ملاقات جنابه مسطوره در باغ حسنی که در چیناپٹن برائے جناب ایشاں تیار کرده است فرود آرند آنگاه بازگردند ' پس من در پالکی خود سوار بودم ' بهائی صاحب در پالکی خویش ' هر دو پالکی باهم متصل بود بایکدیگر کلام فرحت افزا نموده در میلاپور رسیدیم ' فرود آمده در محل رفته بجناب همشیره صاحبه ملاقات نمودم ' چوں ایں عاصی بوقت

---

(۱) ن ـ مقید

وکشتی هاے پوشاک تواضع کردند و از اسباب و نقدبسیار دیگر سلوک نمودند دراں روز نیز مرۃ الاخری ملاقات نواب موصوف دست داده ' از روز اول زیاده تر در ملاقات و شیریں زبانی گرم یافتم بار سیوم در عشرہ محرم الحرام ملاقات دست داده ازاں بھر اتب در تواضع و انکسار فایق دیدم غرض شخص عدیم المثال است ' ایزد متعال ذات با کمال اورا همیں امانی و آمال دارد و همون روز نواب موصوف نواب حسام الملک بهادر برادر خورد را با من ملاقات کنانیدند ' باهم بغلگیر شدیم بهادر موصوف که دیدیم در اخلاق زیاده تر از نواب موصوف یافتم ' ازاں باز هر گاه که با ایشاں ملاقات اتفاق می افتد بتواضع و انکسار چناں پیش می آیند که گوئی سلوک نکوک می نمایند سلمه الله آرے اکثر اولاد والاجاه مرحوم بدیں صفات فایق تر از امراے دیگر هستند بعده راقم بتاریخ بیست و دویم محرم الحرام سنه ۱۲۱۳ یکهزار و دو صد و سیزده هجری جناب همشیره صاحبه و برادر صاحب و نور چشم میرزا سکندر شکوه را بخانه خود مهماں طلبیدم و رسم ضیافت و اهداے ارمغاں و سرود و رقص رجال و نسواں وغیره همه شب بعمل آمده بوقت صبح نواب والاجاه موصوف باوجود کسل طبیعت رقیمه شمیمه در باب تهنیت از دست خویش بما نوشتند ' چوں عبارت بسیار متین و الفاظ قل و دل مطبوع می نویسند لهذا دریں جا ضبط شد ' اصل نام طفولیت نواب موصوف غلام حسین خاں و از عادات ایشاں است که آخر رقعه نام خود را می نگارند ' هو مکتوبه ـ

'' یا جامع المتفرقین حضور مجلس انس است و دوستاں جمع دریں حسن اتفاق بے اختیار شوق دامن دل می کشد لیکن

ایم فرود آوردند ' بیگم موصوفه از طرف دیگر فرش و آلات شیشه و چینی و اسباب باورچی خانه وغیره مایحتاج فرستادند , بوقت شام از طرف نواب مهمانی پخته باتکلف آمده قریب پاسے ازشب گذشته بود که بهائی صاحب میرزا همایون بخت مع پسر خود طعام مهمانی و سرور گویان در مکان راقم تشریف آوردند تایکپاس شغل سرود مانده بعده مرا مکلف شدند که فردا مهمانی ایشان در خانهما قرار یافته است البته تشریف بایدآورد انگشت قبول بردیدهٔ جان گذاشتم و رسم عطر و پاندان بجاآوردم ' بعده سوارشده در خانه خود تشریف بردند ' چون صبح شد بوقت! سه پهری من سوارشدم قریب شام در مکان بهائی صاحب رسیدم مهمانی با تیاری تمام مع سرود طوایف نسوان و رجال مهیابود ' جناب همشیره صاحبه از فرط محبت از منعان این مکان را بماند.واضح فرمودند اگرچه گوارانبود اما نظر بزرگی و چند شان گرفتم , همهشب در تماشاے رقص و سرود گذشت چون برخے از شب مانده ازانجا رخصت شدم , بهائی صاحب باالحان تمام و چند مالاکلام نیز چیز از قسم سوغات تواضع نمودند ' بعد درپالکی خود سوارشدم بوقت نماز صبح بخانه خود رسیدم از فرودگاه من ٹامیلاپور مسافت دو کروه باشد چند هفتهٔ مهمانی پخته از سرکار همشیره صاحب و نواب موصوف و نواب سلطان النسا بیگم مدام آمده ' بعد سه ۳ چهار روز نورچشم سراج الملک بهادر و امیر الملک بهادر مع حافظ احمد خان مذکور و شجاعت علی خان وغیره نزدما آمدند ' رسم ضیافت بعمل آمده چون درمیان ما و نواب سلطان النسا بیگم صیغهٔ برادری و خواهری منعقدشد ' بروز عید الضحی در خانهٔ اوشان رفتم رسم ضیافت بجا آوردند

رقص تنها حرام باد ' نثار جشن انشاءالله تعالے حاضر میکنم الله معنا و محکم ' غلام حسین - رجعنا الی المقصد

اما بعد پنج ماه از ورود من مبلغ پنج هزار روپیه نقد برای زاد و راحله جهت طلبیدن قبایل ما نواب سلطان النسا بیگم همشیره صاحبه نزد ما فرستادند ' چنانچه اهلکاران ما دیوان رائے بهگوانداس وغیره برای آوردن قبایل از لکهنو بغرة ربیع الثانی سنه الیه از راه جهاز روانه شده اند حق تعالے بحسن حمایت خویش محفوظ داشته زود برساند بمنه و کمال کرمه و آنچه سلوک شایسته و مراعات بایسته از نقد و پوشاک و زر و جواهر وغیره نسبت بفیض النسابیگم خواهر ما بعمل آمده است فقط از تواضع نواب سلطان النسابیگم است و بس ' حقیقت اینست که ذات سلطان النسابیگم اگر بظاهر در عالم نسوان مخلوق شده لیکن در همه صفات چه در همت و مروت ' چه در ایفاے عهود و ذکاء ذهن و ثبوت عقل و صفاے فطرت بهترین رجال است حق تعالے در همه امور بکام دل رسانیده عاقبت ایشان بخیر گرداناد بالنبی و آله الامجاد ' چنانچه بنام بیگم موصوفه معماے از تالیف راقم است '

بیت - پے حجت خدا از قدرت خویش
مع التحریف گرزن ساختش آراست

سزاوار شهی عالم زن ... .
بود این خواهر من بے کم و کاست

و همچنین معماے نام سراج الملک بهادر مسطور ' لراقمه -

بیت - با تاج انور فرور زیں چو کردة جا
گویا چراغ شهرے اے نور دیدة ما

شدت زکام و اوجاع جوارح مانع حضوریت شده مبارکباد فی رساند ، اللہ معنا و محکم ،، غلام حسین - انتهی مکتوبه ، در جواب آں راقم نیز رقعه از دست خویش نوشت ، هذا مکتوبی

،، یا مسبب الاسباب برادر جانا حقیقةً ایں اتفاق حسنه از حسن سلوک ایشاں دست داده و در اجتماع بوساطت وجود سامی بر روے متفرقین کشوده مبارکباد که ارقام فرمودند گویا از زباں ماست و ضمیر تهنیت مر بذات جامع راجع ، اما عارضه کسلمندی مزاج و هاج بدل ها تردد و افکار رو نموده ، می خواهم که عیادةً بدیدار فرحت آثار رسیده طما نیت حاصل گردانید نیز موقوف بر اجازت داشته شافی حقیقی شفاے عاجل و صحت کامل عطا کناد بالنبی و آله الامجاد ،،

در همیں سال بتاریخ بست و دویم صفر المظفر سنه الیه با یکے از نسواں اینجا که دختر پٹهانے بود نکاح نمودم و خطابش خورد محل فرمودم ، بفضل الهٰی بار گرفت و بتاریخ بیست و نهم سلخ ذیقعده سنه الیه فرزند نرینه بوجود رسید ، میرزا والابخت المعروف بمیرزا جانی مسمی ساختم ، نواب موصوف روز تولد ایں پسر نیک اختر همراه مبارکباد پا نصد روپیه براے اخراج مایحتاج در روز چلهٔ کلاں چند صد هوں سلوک نمودند بیست و نهم ذی قعده سنه الیه -

مکتوبے در تهنیت تولد میرزا والا بخت المعروف بمیرزا جانی مسطور از جانب نواب موصوف

الحمد لله و لرسوله و آله مبارک ها فرمایند چه می فرمایند تاثیر هواے ایں دیار را که چه قدر تفریح آور است ضیافت و

برادر علاتی و بیگم صاحبه اعنی محل ما که هم در قلعه مبارک شاهجهان آباد پایکے از بنات عفیفه سادات صحیح النسب از اقربای نواب خان دوران خان شهید مرحوم بموجب اطلاع دستخط خاص حضرت قدر قدرت شاه عالم پادشاه اتفاق شادی کتخدائی دست داده بود و تا آں زمان با هیچ یکے از ادنی و اعلی مرتکب شادی کدخدائی و یا نکاح نشده بودم بلکه هیچ سر یه نداشتم مع دو نور چشمی ها طال الله عمرهما المسماة پسندیدة النسابیگم و وجیهة النسابیگم که هم از بطن محل مسطوره موصوفه محتصم که اولین درقلعه شاهجهان آباد و دومی در بلده لکهنو تولدیافته بودند بخیریت و سلامت نزدما رسیدند ، اگرچه اسباب بسیار در عرض راه تلف شد بجلدوے حسن خدمت دیوان مسطور را مفلح ساختم و بخطاب راے ممتاز نمودم و آفریں ها فرمودم ، بعده جناب همشیره صاحبه نواب سلطان النسا بیگم ملاقات نموده با نقد و جنس از زیور مرصع و پوشاک و آلات طلا بہ دری و لعبت و بازیچه هاے چین جهت خوشنودی ساختن هر دو نور چشمی ها که پیش می آیند در امضاے آں نیز امداد می نمایند و نسبت بنور چشمی ها شفقت دلی مبذول می دارند و از طرف نواب موصوف در ماهه ماهواری والده صاحبه و محل ما و برادر مسطور ماسواے ماهوار سابق ما معین شده همراه ماهوار ما می رسد و در همیں سال دخترے دیگر از خورد محل ، مسطور تولد گردید ، خدایش بعصمت و عزت بعمر طبیعی رساند و نواب موصوف یکبار در حسینی باغ آمده با ما ملاقات نموده رسم ضیافت پاندان وغیره بعمل آمده بود و دو سه بار در باغ برج داس هم بر دروازه آمده ملاقات نموده رفتند،

بعد فوت نظیر الدوله عبدالوهاب خاں بهادر باغ برج داس را از پسران بهادر مرحوم انتزاع نمود بتاریخ شهر جمادی الثانی سنه الیه ما را درآں باغ فرود آوردند ' مهمانی هاے آں روز مجدداً از نقد و جنس مرسل نمودند غرض اخراج باورچی خانه ماهوار می رسانند و اگر دیر طلبی می گردد وعده ها معه خطوط مواهیر و دستخط خود نوشته در اداے آں اقرار می نمایند و سواے ایں آنچه کار ضروری پیش می آید در سرانجام آں نیز خود را مقصر نمی دانند بآرام تمام در خانه ایشاں گوئی بخانه خویش نشسته ام ' بالفعل هیچ ترددے بخاطر نمانده پیشتر بایددید که کارساز حقیقی از پرده خفا به میادین ملا چه رساند ۔

نقل عرضی مبارک الدوله قطب الملک حسن علی خان بهادر مبارک جنگ که در رسیدن قبایل ما از لکهنو و به مچهلی بندر بما امده

بتاریخ پنجم شهر ربیع الثانی سنه ۱۲۱۴ هجری حضرات مقدسه محل اشرف بخیر ولی روانه حضور شده انشاء الله و تقدس به ید فیض آثار بهره ور می گردند ' بنده بشرط عقیدت و کمال حسن ارادت بعض مراتب خصوصیت باخلاص آثار لاله بهگوانداس حواله نموده مشارالیه بعز عرض خواهند رسانید ' امید از جلایل عواطف آنست که بشرف اجابت مقرون گردد زیاده حداهب ۔

ذکر رسیدن قبائل در چینا پٹن مندراس

بتاریخ یازدهم شهر جمادی الاول سنه ۱۲۱۴ یکهزار و دو صد و چهارده هجری از راه خشکی جناب عالیه حضرت والده صاحبه مدالله ظلها علی را ستی مع میرزا محمد امین الدین عرف میرزا امانی

رونق عز ورود نموده معزز و ممتاز فرموده و بر مراتب مترشده شرف آگهی بخشید ، الحمدلله و المنة که حسب خواهش ما ترقی خواهان یک نوع وجه سکونت آنجا صورت پذیر گردیده ، او سبحانه تعالی جناب مستطاب را یوماً فیوماً بمدارج روز بهی مقرون کناد بحمده و آله الامجاد بموجب ایمای حضور راے مذکور مع قبایل حضور بمکان ضعیف دو روز تشریف ارزانی داشتند به بدرقهٔ عنایت ایزدی رهگراے آن صوب شدند اوسبحانه تعالی بزودی و خوبی همعنان خیروعافیت ها داخل مقام مقصود سازد ، امید که اکثر خیرطلب را از مژدهٔ مزاج و هاج ملازمان مفتخر و شادمان خواهند فرمود ، زیاده بجز آرزوے ملازمت چه التماس نماید الهی آفتاب اقبال در ترقی باد .

عرضی خواجه محمد حسین خان بهادر پسر نواب اشرف خان مذکور که به بر دوان در مقبرهٔ خواجه انور شهید برادر نواب خاندوران خان مرحوم می باشند نیز همراه قبایل رسید

قبله عالم و عالمیان در آوان سعادت نشان به نزول اجلال قبایل کبایر آن خداوند مرجع الآمال باعث انواع افتخار و موجب اقسام عزوقار این فدوی جان نثار گردید ، شکر و سپاس ایزدمنان که آن خداوند ذو المجد والا حسان را از فضل و کرم عمیم خویش بعز و وقار صورت استقرار آندیار کرامت نموده المنة لله که مکنون بطون ارادت مشحون از مکمن قوت بمنصه ظهور جلوه گر آمد او تعالی عزاسمه زیاده از خواهش ما ترقی خواهان بمدارج و مراتبات فایز گرداناد ، برب العباد امید که فدوی را ملتزمان

نقل شقه اول که پادشاهزاده سلیمان شکوه بهادر بنام راقم همراه معتمدے راے بهگوان داس دیوان مسطور آمده بود

فرزند عزیز من همواره مورد عنایات و افضال ایزد ذوالجلال باشند ' بعد ادعیه فراوان و اشتیاق بیکران مشهود خاطر اتحاد ماثر باد ' درین ولا که دل الطاف منزل بجهت ادراک اخبار نگرانیها داشت ' معتمد ایشان بحضور حاضر گشته از نوید صحت و عافیت و رسید مع الخیر آن فرزند بدان طرف محرو ضداشته مسرت و بهجت و طمانیت و تقویت خاطر عطوفت مظاهر لاحق گشت ' مراتب خلوص محبت و صدق ارادت آن فرزند مقتضی هزار گونه یاد دهی و یاد آوریها است و مدارج یک جهتی بحضور ساطع النور مابدولت متحقق دارد - محتاج بشرح و تصریح نیست ' پس با این نسبت هاے صمیمی آن فرزند عزیز خاطر تلطف ذخایر مارا هر لمحه و هر آن متوجه و متعلق بحال ارادت اشتمال خود تصور نموده اکثر از مزاج عقیدت و مودت امتزاج مطمئن و مسرور می ساخته باشند زیاده بجز شوق ملاقات و ادعیات چه مرقوم شود ' همراه این که شقه بنام نواب موصوف آمده بود نقل آن موجود ندارم -

نقل عرضی که از نواب اشرف خان نبیرهٔ نواب خاندوران خان مرحوم از بلدهٔ بردوان همراه قبایل رسید

قبله عالم و عالمیان سلامت ' سرفراز نامه نامی چون وحی آسمانی مصحوب راۓ بهگوان داس جیو که همراه قبایل حضور می

نقل شقه پادشاهزاده مسطور از خط منشی محمد مهر خاص خورد که سجع آن اینست

انه من سلیمان وانه بسم الله الرحمن الرحیم

نقل فرزندعزیز من همواره در حفظ و حمایت حافظ حقیقی بوده کامیاب مطالب دارین باشند - عرض مرسله بعین نگرانی و انتظار خاطر رسیده بر صحت و عافیت ایشان اطلاع حاصل شد و حقیقت معروضه واضح ولایح گردید ، مرقوم بود که شقه این جانب بوجه احسن بجواب عمدة الامرا بهادر رسانیدند و لیکن در القاب لفظ برادر موافق تحریر ولی عهد مرزا اکبر شاه بهادر ضرور است و هیچ یک از نو شتجات این جانب و جواب آن فرزند موصل نگشته ، فرزند عزیز من ازین طرف دو قطعه بنام فرزند ارسال شد لیکن عرایض ایشان هم سواے این عریضه از نظر نگذشته موجب کمال نگرانی بود ، الحمد لله الحال رفع تشویش گردید ، شقه بنا بر رسیدن بر کاغذ کوچکے براے جواب عمدة الامرا بهادر با القاب برادر در اشتیاق و ثناے مرسل است رسانیده ، عرضی اوشان در جواب باید فرستاد و بواقعی مراتب که حواله سیادت مرتبت میر بهادر علی خان است از تحریر ایشان دریافته درستی و پختگی آن بدل مصروف باید شد ، هر چند یقین خاطر من است که آن فرزند عزیز احتیاج گفتن و نوشتن نیست بمقتضاے محبت قلبی که با من دارند هرگز غافل و عاطل نخواهند شد ، لیکن تاکیداً نوشته شد هر آئینه از ظهور ساعی جمیله و کوشش بلیغه آن فرزند کمال مشکور و ممنون خواهم شد و حسن بندگی و محبت آن فرزند منقوش خاطر مبارک است و ایشان

حضور پر نور تصور فرمودہ ہموارہ بشرف ترقیم شقہ ہاے عنایات سرفراز و ممتاز خواہند فرمود ، از اں جا کہ تفضلات حضور نسبت بحال فدوی مبذول است ، لہذا ہمیشہ و ہر آں دل عقیدت منزل بجان خواہاں و نگراں و اُمیدوار استحصال دولت ملازمت عالی می باشد ؛ ہرگاہ ایما و ارشاد بسعادت ملازمت ملازماں خواہند شد ، خود را ہموں وقت بحضور حاضر خواہد ساخت آفتاب دولت و اقبال تاباں و در خشاں باد ۔

نقل شقہ پادشاہزادہ مرزا سلیمان شکوہ بہادر موصوف بنام راقم بمہر کوچک و خط خاص اوشاں ۲۹ جمادی الاول سنہ ۱۲۱۵ ہجری

قرۃ باصرۃ سلطنت فرزند عزیز از جان بر خوردار کا مگار راحت جان محمد ظہیر الدین میرزا علی بخت بہادر مورد الطاف پادشاہی بودہ بدانند ، عرضی ایشاں بہ نظر گذشت کیفیت مندرجہ معلوم گردید ، بفضل الہٰی و عنایت رسالت پناہی احوال ایں جانب مستوجب حمد است و خیریت مزاج آں فرزند درکار حالا انشاء اللہ تعالے موافق معروضہ ایشاں اگر شقہ بنواب خواہم نوشت ہموں القاب خواہم نوشت و باقی احوال از خط سیادت و نجابت مرتبت فدوی خاص لایق العنایت والا حساں میر بہادر علی خاں دریافت خواہد شد زیادہ والسلام ، تنبیہ ۔ با میر بہادر علی خاں مذکور خالہ حقیقی پادشا ہزادہ موصوف کد خدا ہستند ، میر مذکور از سادات عالی مقدار اند ۔

یا وصفے کہ سلسلہ رسل و رسائل نامرعی است لیکن نہایت اشتیاق خاطر عاطر و اشواق باطن کہ دارم ہم ازیں طرف استفسار خیریت و ایمای تحرک سلسلۂ رسائل شوق بعمل آمدہ و قلمی گشتہ لازم ارادت و محبت و مقتضاے خوبیہاے آں برادر عزیز آنست کہ مارا مشتاق و جویاے صحت ہاے خود دانستہ ہموارہ ازیں خوید شادماں می نمودہ باشند ' فرزند عزیز میرزا علی بخت بہادر نہایت نہایت از حسن سلوک و مروت و جواں مردی ایشاں مشکور و رطب اللسان اند و بودن عزیز مسطور نزد آں اعتضاد الخلافت نہایت انسب واصلح و کمال خوشی خاطر ماست ' بفضل الہی در قابلیت و فہم و فراست مہذب و آراستہ و در خیر خواہی دوستاں بے نظیر وقت اند و در ہر امرے کہ ایشاں اظہار نمایند البتہ شنیدن و پسندیدن موجب صلاح ترقی امر عظمی است زیادۂ مارا متوجہ شناسند محدہ مہر بر لفافہ ایں نوشتہ بود ' بیست و نہم جمادی الثانی سنہ ۱۲۱۵ ہجری بر سر نامہ ایں نوشتہ امارت و ایالت پناہ ' حشمت و شوکت دستگاہ ' اعتضاد خلافت و فرمان روائی برادر عزیز از جاں عمدۃ الامرا امیر الہند عمدۃ الملک اسد الدولہ انور الدین حسین علی خاں بہادر ذوالفقار جنگ ۔

دیگر نقل شقہ پادشاہزادہ موصوف در ماہ و سال صدر محدہ مہر کوچک دستی کہ بنام من رسید

فرزند عزیز من محمد ظہیر الدین میرزا علی بخت بہادر ہموارہ در حفظ و حمایت حافظ حقیقی کامیاب مطالب دارین باشند , عرضی مرسلہ معرفت سیادت و نجابت مرتبت میر بہادر علی خاں بہادر وصول مسرت و ابتہاج نمود و بر مضمون

را عزیز ترین عزیزان خود می دانم و یقین است که در جمیع امور دولت خواهی من بجان حاضر اند ، من هم ازان فرزند نهایت خوش و رضامند هستم بجمیع وجوه خاطر خود جمع دارند و بامرے که موکد است مصروف باشند زیاده چه بقلم آید ' لازم که زود از زود بصحت و عافیت مزاج خود خورسند می نموده باشند ' فرزند عزیز از جان محمد ظهیرالدین میرزا علی بخت بهادر در حفظ حافظ حقیقی باشند بست و نهم جمادی الثانی سنه ۱۲۱۵ هجری -

نقل شقه که بنام نواب عمدة الامرا بهادر از لکهنو امده بود از طرف پادشاهزاده موصوف و نواب مسطور کشاده و خوانده برای ملاحظهٔ من فرستادند و من نقلش گرفته داشتم بست ونهم جمادی الثانی سنه ۱۲۱۵ هجری

امارت و ایالت پناه حشمت و شوکت دستگاه اعتضاد خلافت و فرمان روائی اعتماد سلطنت و کشور کشائی اسوهٔ مخلصان درگاه قدوهٔ خوانین بلند مکان زبدهٔ امرای رفیع الشان مطرح انظار عنایت متوالی ' مورد الطاف متعالی ' محرم خلوت خاص ' انیس بزم با اختصاص ' لایق العنایت والاحسان ' قابل المرحمت والامتنان برادر عزیز از جان بعنایات گوناگون مفخر و مباهی بوده بدانند درین ولا از ادای تحریر فرزند عزیز از جان محمد ظهیرالدین میرزا علی بخت بهادر بدریافت نوید صحت و عافیت آن امارت و ایالت پناه کمال مسرت و شادمانی حاصل گشته و مراتب اخلاق حمیده و صفات پسندیده ایشان از بسکه سامع افروز شده است '

بر اطلاع مرقوم قلم عطوفت راقم گردیده و گاه گاه عرایض متضمن خیریت خود ارسال می نموده باشند که طمانیت خاطر ازان متصور است و ما بدولت را مستدام بیاد خود مشغول پندارند ' دیگر حقایق از تحریر فدوی خاص سید شمس الدوله منکشف خواهد شد -

نقل شقه شاهزاده میرزا سکندر شکوه موصوف که از لکهنو معرفت من بنام نواب مسطور بتاریخ شانزدهم شعبان سنه الیه امده

امارات و ایالت پناه حشمت و شوکت دستگاه اعتضاد خلافت و فرمانروائی ' اعتماد سلطنت و کشور کشائی ' اسوة مخلصان درگاه عمدة مخصوصان بارگاه ذروة خواقین بلند مکان زبدة امرای ذی شان لایق العنایت و الاحسان برادر عزیز از جان امیرالهند والاجاه عمدة الملک اسدالدوله انورالدین خان حسین علی خان بهادر ذوالفقار جنگ مورد تفضلات بوده مباهی باشند اکثر از عرایض فرزند عزیز محمد ظهیرالدین میرزا علی بخت بهادر حقایق عقیدت مندی و خوبیهای آن مخصوصان بارگاه منکشف حضور اقدس می شود ' باعث افزایش تفضلات و موجب مزید عاطفت و عنایات پادشاهی گردیده ' لهذا بقلم فیض توام که زینت بخش صفحه هستی است تحریر میگردد که لوازمه عقیدت مندی آنست که اکثر عرایض متضمن خیر و عافیت خود بحضور ارسال می نموده باشند که مسرت افزای خاطر اقدس خواهد و هرگاه امری که بحضور حضرت ظل سبحانی خلدالله ملکه و سلطنته ما باین ضلع تعلق داشته باشد بے تامل ایما نموده باشند که دران باب بحضوران شایسته سعی بلیغ مبذول خواهد شد انشاء الله تعالی

آں اطلاع حاصل گشت و از دریافت صحت نهایت جمعیت خاطر گردید ' فی الحقیقت محبت و ارادت و دولت خواهی و خیر سگالی آں فرزند عزیز مظنون و منقوش دارم و زیاده از قیاس متوقع هستم آنچناں که محتاج به تشبیح و بیان نیست و بودن فرزند بداں طرف کمال اطمینان و دل جمعی خوداست بلکه بعینه بودن خود تصور می نمایم و یقین که امرے که موجب دولت خواهی من خواهد بود اصلا قصورے نخواهند نمود ' لازم که همیں منوال از خیریت خود می نویساں باشند و مارا بیاد خود دانند ـ

نقل شقه که از دستخط خاص میرزا سکندر شکوه عرف میرزا چهنگا ابن شاه عالم پادشاه برادر عینی میرزا سلیمان شکوه موصوف که بنام راقم در ماه و سال صدر رسید

فرزند عزیز از جان محمد ظهیرالدین میرزا علی بخت بهادر مورد تفضلات بوده بعافیت باشند ' عرضی مرسله به نظر فیض مظهر گذشت کیفیت مندرجه مفهوم گردید ' آنچه احوال ساعی بودن خود از نواب عمدة الامرا بهادر در باب حاصل نمودن عرایض نوشته بودند بدریافت آمد فی الواقع از عقیدت مندی ایشاں بعید نیست یقین است که در امورات‌ما هیچ گونه قاصر نخواهند شد ' پس آنچه بجهت حاصل ساختن شقه جات بنام خود از حضور قدر قدرت تحریر نموده اند در حضور عرضداشت متضمن همیں مضمون ارسال می نمایم ' هرگاه حاصل خواهد شد بایشاں خواهم فرستاد ' دیگر آنکه بدریافت آمده که ملبوس خاص از حضور پرنور حضرت ظل سبحانی خلد الله ملکه برائے نواب عمدة الامرا بهادر روانه شده بنا

شقه سامی باشقهٔ مکرم بورود معزز نموده ، اگرچه کو الیف ایدجا بگذارش نمی آرم تاهم از تعویق ارسال ماهوار باورچی خانه خاص ها بد قایق فهماں معلوم خواهد بود که فقط افضال بے همال قدیر لا یزال کار ایں ضعیف راه سر انجام می دهد بنابر تسوید جواب شقه مکرم خدمت ایشاں مانع اینست که در اول بار بگذارش جواب باهدا یا بعمل آرم انشاءالله المستعان بعجلت عجیل ازیں دولت سعادت می یابم آنجناب خاطر خود را برهگذر تعویق ماهوار ها مکدر نسازند ، آئنده چناں تکلیف نخواهد شد الله معنا و معکم ،

غلام حسین

ذکر آمدن میرزا تاج الدین ابن عم عاصی

در ماه ذی حجه سنه الیه میرزا محمد تاج الدین نامی یکے از پسران اعمامرما که در عمر از ما بسیار کلاں تراند معه متعلقان خود دریں جا رسیدند و کثیرالاولاد هستند و دریں اوقات عمدة الامرا بهادر در مرض الموت افتاده بودند اما بوساطت امیر الدوله بهادر امیر جنگ که خواهر زادهٔ حقیقی والاجاه مرحوم هستند چیزے مدد معاش شاں ماهوار وے مقرر گشته یک ماهه بمیرزاے مذکور و اصل گردید ، چنانچه به همیں سنه بعد از فوت نواب موصوف از سرکار کمپنی انگریز بهادر چهارصد روپیه ماهوار بنام اوشاں نیز مقرر شد که همراه خاندان والاجاهی می یابند و اوقات خود را بسر می برند ، اما از مدتے عارضه و یبس دماغ بهم رسیده هم دراں مبتلا می باشند ، حق تعالے شفاے عاجل و صحت کامل عطا فرماید .

نقل مکتوب موحدت اسلوب نواب مسطور که در جواب رسید و شقه هردو پادشاهزاده هاے موصوف بغرۂ رمضان سنه الیه بمن امده

بوصول نشا نهاے سعادت توام سعادتها اندوخت انشاءالله تعالے بعجلت عجیل معرفت سامی به تسوید اجوبه و ترسیل هدایا بهره ور می شوم مکنون سامی استعجاب به تعویق تسوید اجوبۂ نشان ما سبق و هدایا بوده با شد ۔

کجا دانند حال ما سبکسا ران ساحل ها

هجوم اوامر اتفاقی تاکید تعویقم داشت الله معنا و محکم '

غلام حسین ۔

ورود دیگر شقه جات مسطورات هردو پادشاهزاده هاے موصوف که نواب معز الیه در سنه صدر بمن نوشتند و هم دران مرقومه وعده طلبیدن محمد تقی میر دهلوی نمودند که اوستاد راقم و شاعر بے نظیر اند سلمه الله تعالے

مرقومات را سواد چشم نمودم ' نشان پادشاه زاده موسومۂ خود داشتم باقی را در لفافه ارسال کردم انشاءالله تعالے میر محمد تقی را می طلبم معرفت سامی الله معنا و محکم '

غلام حسین

دیگر نقل رقعه نواب موصوف در جواب رقعۂ راقم و شقه جات پادشاهزاده هاے موصوفین در سنه الیه بقلم سرمه فرنگی بخط خاص خود نوشته بودند

نواب سلطان النسا بیگم که عرض داشته بودند ، در یافته مطابق آن شقه به مسماة موصوفه ملفوف مرسل است برساندند و جواب گرفته بفرستند و لیل و نهار مارا متوجه و مستخبر صحت و عافیت دانسته بمژده صیحت ها منبسط می نموده باشند ، زیاده بجز دعوات اشتیاق آیات چه نوشته آید به فدوی خاص عقیدت اختصاص رائے بھگوانداس دیوان خود دعوات تفضلات ۔

نقل شقه که بنام نواب سلطان النسا بیگم موصوفه آمده

زیب حریم عصمت و عفت زینت دودمان عزت و حرمت مزیّنه بزم فراست و شعور ، دولت خواه خاص الخاص حضور همشیره معظمه محترمه مکرمه سلطان النسا بیگم سلمها الله تعالی بعد جهان جهان و گلدسته بندی گلزار مدعا مکشوف باد ، چون به مقتضائے روابط اتحاد سابقه خاطر بجهت ادراک صیحت و عافیت برادر عزیز از جان عمدة الامرا والا جاه بهادر همواره متوجه و متعلق می باشند ، بنا بران چند قطعه شقه جات معرفت فرزند عزیز از جان محمد ظهیر الدین میرزا علی بخت بهادر سمت تحریر ترسیل یافته ، و درین ولا از نوشته فرزند عزیز مسطور بدریافت صفات حمیده و خصایل پسندیده و نیکوئی و خوبی هائے آن همشیره معظمه نهایت مبتهج و مسرور شدم و عطوفت و رافت دلی اقتضائے آن کرد که هر چند ازان طرف سلسله کتابت نا مرعی باشد ، اما مارا پرسش احوال صحت و عافیت ایشان مطابق آئین خاندان والا شان خود مستحسن و محمود است ، درین صورت مرقوم خامه الطاف شمامه میگردد

خبر رسیدن وفات عمادالملک وزیر معزول المتخلص بنظام مذکور مغفور

و در همین سال مسموع افتاد که نواب عماد الملک غازالدین خان بهادر وزیر معزول المتخلص به نظام مذکور برای مصلحتی از مهاران بنواح کالپی رسیده در جاگیر معاش خود وفات یافت رحمةالله علیه -

نقل شقه که بنام من محمد شقه نامی نواب سلطان النساء بیگم دختر کلان نواب محمد علی خان والاجاه مغفور که هم معرفت من از قبل پادشاهزاده میرزا سلیمان شکوه موصوف بعد وفات نواب معرفت ماب از لکهنو رسید محررہ بیست و نهم ماه صفر سنه ۱۲۱۶ هجری

فرزند عزیز من محمد ظهیرالدین میرزا علی بخت بهادر در حمایت ایزدی بوده کامیاب مطالب دارین باشند ' عریضه مسرت طراز بعین انتظار وصول مسرت شمول نموده بعافیت آن فرزند کمال مسرور و مطمئن گردانید و حقیقت مندرجه واضح شد ' مراتب محبت وارادت آن فرزند نقش پذیر ضمیر منست و از بذل حسن تردد رضامند و خوشنود و زیاده از اظهار آن فرزند مدارج دولت خواهی و جان فشانی در دل من جا دارد ' احوال رسانیدن شقه با عتماد سلطنت برادر عزیز از جان عمدة الامرا بهادر و وعدة اوشان برای ارسال عرضی وسوغات بمدنظر تحویق حصول جواب برادر عزیز موصوف ایمای شقه بخواهر برادر عزیز نواب موصوف

آں از حضور شقه برای نواب موصوف در شقه موسومه آنجناب ملفوف مرسل شده بمطالعه ساطعه خواهد آمد جناب صاحب عالم دام اقباله ازاں جناب نهایت رضامند اند آنجناب نیز بنوشتن عرایض و حقیقت جواب شقه جات از نواب عمدة الامرا بهادر و نواب صاحبه موصوفه اطمینان افزای کمترین شوند و از مرکوزات که منظور جناب است غافل نباشند زیاده حد ادب -

ذکر وعده نمودن نواب به ارسال سوغات و تحفه جات و نذورات بخدمت پادشاه زاده های موصوف در ماه ذیحجه سنه ۱۲۱۵ هجری و برخی مجملاً کیفیت وفات نواب مذکور

بروز عید الضحی بوقت سه پهری نواب موصوف و نواب موصوفه مارا طلبیده رسم ضیافت بجا آوردند ' چوں ذکر اجوبه شقه جات پادشاهزاده های مذکورین درمیان آوردم ' تبسم کناں به شیرین زبانی کمال بمن گفتند که آنچه دریں عذر ایں کمترین بجناب سامی چند مرقومه نیاز ارسال داشته دراں تخلف نخواهد شد انشاء الله تعالی ' فردا مکرر جناب سامی را تصدیعه می دهم و مفصل بعرض می دارم و کشتی های سوغات و هدایا و نذرانه که تیار کرده داشته ام به پادشاهزاده های موصوفین معرفت جناب سامی می فرستم ' بعده رخصت شدم و بخانه آمدم ' باز بروز دویم بوقت سه پهر به الحاح تمام مرا طلبیدند معه میرزا محمد امین الدین برادر من و رای بهگوانداس دیوان خود رفتم ' نواب موصوف حتی الباب

که مارا جویای صحاح مزاج خود دانسته بنویند عافیت ها مسرور می ساخته باشند و به اعتماد سلطنت برادر خود عمدة الامرا بهادر خود بگویند که معرفت فرزند عزیز محمد ظهیر الدین میرزا علی بخت بهادر ازین طرف دو سه قطعه شقه جات بنام شما رفته اند، از اخلاق و ارادت و محبت برادری بعید است که تا حال بجواب خوش و خرم نکردند، باید که آن همشیره معظمه بو کالت ما بدولت حصول جواب از برادر عزیز موصوف نموده مع جواب خود زود خوشنود سازند که هر آئینه موجب کمال استرضاے خاطر ما بدولت خواهد شد، و پاس خاطر و دلجوئی فرزند مذکور عین خوشنودی ما بدولت است زیاده اشتیاق خوبیهاے آن همشیره چه بقلم آید۔

عرضی میر بهادر علی خان خالوے مرشد زادهٔ معز الیه بنام راقم محررہ تاریخ و سنه الیه

جناب عالمیان ماب قبله و کعبهٔ دو جهان سلامت کمترین میر بهادر علی خان بعد آداب تسلیمات و کورنشات بندگی و تمناے حصول سعادت ملازمت کثیر الافادت که خلاصه مطالب عظمی است معروض میدارد که عنایت نامه عظامی در عین انتظار مع عریضه براے صاحب عالم و عالمیان عزا جلال فرموده سرفراز و ممتاز ساخت، بر صحت و سلامتی ذات با برکات اطمینان خاطر نموده و سجده شکر ایزدی بجا می آورد و حقیقت مندرجه واضح شد، آنچه مفصل و مشروحا در مقدمه نوشتن شقه حضور براے نواب سلطان النسا بیگم صاحبه و دیگر مقدمات نوشته بودند، کمترین بحضور پر نور عرض ساخت مطابق

مع حرقت می شوند باید دید چه مواد است ' گفتم در علاج این بحکیم احمد الله خان دهلوی که شاگرد رشید حکیم میر حسن دهلوی است رجوع نمایند و از علاج عمر و زید اجتناب ورزند ' خبردار احتیاط دریں امر ضرور دانند بعده رخصت شده بمکان آمدم ' القصه اواخر همیں ماه عارضه دما میل بر پشت و پهلوے خواب موصوف شدت نمود ' روز بروز مرض در تزاید بود ' ماه محرم الحرام سنه ۱۲۱۶ یکهزار و دو صد و شانزده هجری و صفر المظفر بالتمام به بیقراری و اضطرار گذشت و اطباے افرنگ یعنی ڈاکٹران با هوش و فرهنگ بمعالجه مامور بودند لیکن بمقتضاے ' بیت

چوں قضاآید طبیب ابله شود
و ان دوا در راه خود گمره شود

بتاریخ سیوم ماه ربیع الاول چهار شنبه پنج گهڑی روز بر آمده سنه الیه و دیعت حیات را بخا زنان بهشت بسپرد ' و رخت هستی از دار دنیا بدر برد غفرالله له بسیار بدرد آمدم و چند ابیات در تاریخ و فاتش گفتم لمحرره '

ابیات :— فغان و داغ جهاں کرد عمدة الامرا
دگر عروس دکن همچو او نیابد جفت

به خلق ها همه خلق محمدی می داشت
که بود کزدل او گرد غم ز رحم نرفت

غریب پرور و مهماں نواز بود کریم
محمد شاه و گدا بود آشکار و نهفت

چهار شنبه و سیوم ربیع الاول بود
که از سر یر ریاست به تخت میت خفت

استقبال کرده دست مرا گرفته اندرون بردند و خلوت کردند ' چنانچه دران جا تاج الامرا پسر شان و سید شجاعت علی خان و برادر و دیوان ما موجود و سوای این چهار کس دیگری نبود سبب تعویق ترسیل اجوبه پادشاه زاده ها معه سوغات و نذرانه چنان بوجوه شتی و عذر بین بیان نمودند که عقل باور نمود ' بعده گفتند که اگر چه لایق مرتبه مرشد زاده های بلند اقبال معلوم اما بالفعل چند کشتی های سوغات و تحفه جات و نذرانه نقد به هردو مرشد زاده ها تیار کرده داشته ام ' در همین ماه بجناب سامی فرستیم که جناب معرفت خود روانه فرمایند ' گفتم که مرا منظور نیست که معرفت من باشد .زیرا که همیشه مردمان سرکار معه مرقومات من می روند و می آیند ' اگر خوشی مرشد زادگان می خواهند معرفت معتمدان خویش این نذرانه و مکتوب را ارسال دارند ' درین امر نیز عذر ها آوردند و به اقسام مغلظه سر انجام این کار نیز در ذمه من کردند و گفتند که دیوان سرکار را این امانت سپرد می کنم و یک عرضی خویش بجناب مرشد زادگان خواهند فرستاد و رسید ها خواهند طلبید ' و برای بهگوانداس دیوان من جهازی و خرچی مقرر کردند که دران جهاز نشسته سوغات و نقد را همراه خود برده و رسانیده و جواب ها گرفته زودتر هم بر جهاز معاودت نمایند و بعد تقرر این مقدمات پرسیدم که شنیده ام که دشمنان ایشانرا از چند روز دانه و بثور خورد و کلان بریدن بروز میکند آیا این دانه ها از قبیل مرض خارشت بوده باشد یا مواد دیگر ' فی الحال چند بثور را بمن نمودند و گفتند ' از ماه ذیقعده حال بثور گزنده

اما بعد انقضاے عمدة الامرا مرحوم علی حسین المخاطب بہ
تاج الامرا المتخلص بماجد مذکور عازم امارت پدر خویش گردید
لیکن بوجوہ شتے میسر نگشت و ایں نقش بر مراد وے صورت
نہ بست امناے دولت پادشاہ انگلستان بندوبست خود نمودہ
بتاریخ نوزدهم ربیع الاول سنہ الیہ عظیم الدولہ بہادر پسر
امیر الامرا بہادر مرحوم را بر آوردہ بہ مسند ریاست نشاندہ
بنام نامی شاں نوبت نوابی نواختند و بخطاب امیر الہند والاجاہ
عظیم الدولہ بہادر مخاطب ساختند ' و معاشے فرا خور احوال
ایشاں ماهوار و پنجم حصہ سالیہ مقرر نمودہ بہ کار مالی و ملکی
خود پرداختند و معاش ما نیز همراہ همہ خاندان والاجاهیہ
وغیرہ آنچہ کارکنان عالم علوی مقدر نمودہ بودند معین نمودہ '
چنانچہ ماہ بماہ بلاحجت بہ آرام تمام مطابق النصیب یصیب
می رسد و بزاویہ خمول نشستہ مانند نفوس معطل بے کاروبے
اعتبار محض گردیدہ انفاس حیات مستعار را می شماریم و نگاہ
داریم کہ تاکے داعی اجل برسد کہ لبیک گفتہ ازیں دار ناپایدار
فنا بگذریم و بزاویہ بقاے عدم بخزیم ' اما جناب نواب موصوف
بعد نوابی در همون ماہ بمکان راقم تشریف آوردند ' دستار
سربستہ معہ گوشوارہ تبرکاً بر سر اوشاں گذاشتیم ' بطور
بزرگان خویش آداب بجا آوردہ نشستند و از اخلاق اوشاں کہ
ارثی است بسیار مشکور شدیم ' رسم عطر و پانداں ادا نمودم ' همچنیں
بخانہ میرزا همایون بخت نیز تشریف بردند اوشاں نیز تبرکے
دادند و از اخلاق ایشاں شاد گشتند ؛ بعدہ مارا بخانہ خویش
طلبیدند حتی الباب استقبال کردہ دست مرا گرفتہ آوردند بر

چو جست اظفری تاریخ ایں غم عمده
۱۲۱٦
خرد زروے تحسر چراغ بود بگفت

بسیار مرد متحمل و متین عاقبت اندیش و کنه بیں و مغلق با خلاق المومنین بود شعر فارسی خصوصا ریختهٔ در زبان اردو نسبت بدکنیاں نیکو گفتے و تخلص خود را. ممتاز نمودے' از بذله گوئی و لطیفه سنجی و تفنن طبع نیز نصیبے داشت' و اکثر جواب بدیهه بر محل آوردے' چند ابیات از تالیف اوشاں دیگر بقلم آمده. بیت'

میں بچاتے هوے اس دل کو لئے پھرتا هوں
آه کیا عقدهٔ مشکل کو لئے پھرتا هوں

بیت

همکو منظور یہاں قصر امل کی تعمیر
عمر جوں سائیه دیوار ڈھلی جاتی هے

بیت

دامن کو ترے کھینچ کے چھوڑے هر آن دل
باعث لٹک کے چلنے کا تیرے هی جان دل

یا تکمهٔ قباهو تو یا چھاتی کا پدک
هرگز نچھوڑیو تو یه دونو مکان دل

ذکر نوابی عظیم الدوله بهادر امیر الهند والا جاه سلمه الله ابن نواب امیر الامرا ولد اوسط نواب محمد علی خاں بهادر امیرالهند والا جاه غفر الله لهما و انچه دریں سال و در ضمن انست تحریر یافت

گذاشتم، حق تعالے به صحت و عافیت و عصمت و عزت بخیر طبیعی رساناد و جمعیت خاطر خواه دهاد بمنه و کمال کرمه ـ

ذکر وفات سرفراز الدوله ناظم الملک میرزا حسن رضا خاں بہادر ظفر جنگ

وهم درین سال از نوشتهٔ برادر جانم میرزا جلال الدین بهادر از لکهنو خبر رسید که درماه رجب سنه الیه سرفراز الدوله ناظم الملک میرزا حسن رضا خاں بهادر ظفر جنگ نایب وزیر مسطور به اجل طبیعی در گذشت ' حق تعالے بیا مرزاد و در جنت نعیم جایش دهاد ' از مطالعه ایں خبر موحش تر بے اختیار گریستم زیرا که مجمع امیرزا دگان دهلی و مرجع شرفاے لکهنو خانه اوبوده بسا سلوکهاے شایسته و آداب از ما نموده ـ

چند گفتار از اخلاق سرفراز الدوله مرحوم موصوف

هفت سال با سرفراز الدوله صحبت ها داشتم اما در هیچ حال آداب مارا از دست ندادند ' و گاهے حضور ما بر مسند یا سوزنی تکیه نداشتند حتی که یک بار در سرماے شدید بے خبرانه براے عیادت طبیعت ایشاں که در حالت مسهل بودند رسیدیم ' مسند خود را گذاشته تالب فرش رسیدند و سلام نموده دست مارا گرفته بر مسند خود نشاندند و خود دور تر رو بروے ما دوزانو شده نشستند ' هرچند گفتم که سرماست و علاوه مسهل شمارا درین حالت فرش نرم و گرم مناسب تر می باید که مسندے دیگر براے خود طلبید و براں جاے گیرید و درین باب مبالغه ها نمودم ' گفتند که از غلام تا قیامت ایں بے ادبی نخواهندديد ' اگر صد سال

مسند نشانندند و تواضع عطر و پاندان وغیره خاطر خواه بجا آوردند ؛
و در وقت رخصت نیز رسم تشیّع تا دروازه باغ نموده و مارا
سوار کنانیده و سلام کرده رخصت گردیدند ؛ غرض بسیار به اخلاق
پسندیده و اوصاف حمیده یافتیم و خوشنود شدیم ؛ حق تعالے ایشان
را همیشه بهمین صفات پسندیده که الحال است سلامت بے ملامت
مسندنشین ریاست نگاهداشته از بدنامی گفتار و کردار نا ملایم
مصئون و مامون داراد ؛ و غرض با ما بسیار سلوک شایسته و عمل
بایسته می نمایند ؛ هرچه کار ضروری شادی مهمانی وغیره رو می
نماید در امداد آں بے توقف پیش می آیند ؛ در شادی و مهمانی
جشن و فاتحه و درود و عرس بزرگاں و سیر و تماشا مارا دعوت نموده
با عزت و حرمت نشانده رسم ضیافت معه پاندان و عطردان وغیره
بجا می آرند ؛ و محل عالیه ایشاں اعنی نواب بیگم صاحبه در
خاندان خویش بسا عالیه همت و نیکو سیرت هستند ؛ از خویش
و بیگانه خصوصاً از ما و محلات ما در شادی و مهمانی دعوت
نموده سلوکهائے شایسته و اخلاق بایسته بعمل می آرند و مارا
راضی می دارند ؛ و فخر الامرا بهادر پسر نیک اختر کلان ایشاں
بسیار نوجوان صالح و مودب و مهذب تر به اخلاق والد خویش
است ؛ و پسر خورد المسمے به محمد علی خاں بهادر که هم در
نوابی ایشاں در اوایل سال دویم تولد گردیده و هنوز طفل است
نیز علامت شایستگی در بشره دارد سلمهم الله تعالے ۔

ذکر تولد دختر راقم

که همدریں سال وهم جمادی الاول سنه الیه از خرد محل
دخترے تولد شد مسماة به سارا بیگم ساختم و عرف بیگم جانی

بعد زمانے از اندرون محل محمد کاغذ تصویرے در دست گرفته بر آمدند و در دست من دادند و گفتند که ملاحظه این تصویر باید فرمود دیدم و گفتم که مغلے است سوار بازے در دست می دارد و بر کوهے می رود ' گفتند بر پشت این کاغذ نگاه فرمایند دیدم که نام مغلے نوشته است بخیر خطابے گفتم نام مغلے است و نمی دانم که او کیست این جد حقیقی این غلام است که در عهد جد اعلائے آنحضرت یعنی حضرت بهادر شاه پادشا ابن حضرت اورنگ زیب عالمگیر غازی خدمت بازداری داشت ' چون چنین شنیدم بعدم آن تصویر پر داختم گفتند عرض غلام از ذات و صفات جد خود نیست مطلب سعدی دیگر است ' گفتم آن چیست گفتند اگر خدا از فضل خویش مقدورے عطا فرماید این خدمت موروثی غلام یا د ماند متعجب شده گفتم الله تعالے برهمه چیز قادر واین خدمت دون مرتبه ایشان است ' آنگاه چیزے دیگر از مراتب علیا که شایان ذات ایشان باشد بر ذمه ماباید گذاشت ' گفتند آن همه بر تفضلات حضرات موقوف ' اما عادت این خاندان عالی شان آنست که دیگر خدمت ضمیمه خدمت موروثی می باشد بعده چار جامه نوشانه باف که نو تیار شده بود بحضور من آوردند ' گفتند که این چار جامه اختراع کیست گفتم مرا معلوم نیست بیان نمایند گفتند عم حقیقی غلام خدمت زین خانه سرکار دولت مدار حضرت محمد شاه پادشاه فردوس آرامگاه مغفور داشت ' و چون حضرت مغفور را عارضه فتق وغیره عارض گشت بردشستن زین تصدیع می شد بهذا پیش زین در ساخت ' مکانے فراخ تجویز نموده به کا ریگران حکم فرمودند واین چار جامه نو اختراع معرفت عم غلام تیار

خانه احقررا از مقدم خویش رونق خواهند بخشید انشاء الله همیشه مودب خواهم بود بلکه دراں خواهم افزود ، آنگاه انکسار اوشاں بغایت الاقصی دیده گفتم که شمارا قسم جان ماست خود را حضور غلام گفته متکلم نه شده باشند زیرا که ایشاں دریں حالت بیکسی دستگیری ما کردند ما ایشاں را مربی خود می دانیم ، بمجرد استماع ایں کلمه برخواستند و دست بسته گفتند که اگر جان غلام رامی خواهند بجاں و خون غلام که بار دیگر غلام را مربی نخواهند فرمود که مرا لرزه می آید ، من کیستم و چیستم که دستگیر و مربی حضرات شوم غلامے از غلاماں حضور بیش نیستم ، طالع غلام مساعدت کرد که سعادت خدمت حضرات حاصل نمودم ،

نظیر ایں - هم چنیں روزے در حالت شدت مرضے که طاقت برخاستن نداشتند عیادةً رسیدیم عذر تواضع نمود ماهردو برادر را برکرسی ها نشاندند و باقی همه امراے خورد کلاں خویش و بیگانه معه پسر اوشاں زیر پیٹی پلنگ بر فرش قالیچه جا داشتند -

نظیر ایں - هم چنیں روزے بر اسپ ها سوار بودیم و با یکدیگر به شغل چوب بازی و نیزه پرداختیم من سبقت نموده چوبے آهسته تر برپشت سرفراز الدوله انداختم تبسم نموده گفتند ماشاء الله نیکو انداختند ، گفتم شما نیز چوب را بر من اندازند به بینم که خالی می دهم یانه گفتند که سابق عرض کرده ام در حالت ملاعبت نیز از غلام بے ادبی نخواهند دید -

ملایم ایں حال ، روزے پیش من در کلمات عمر وزید مشغول بودند که یکایک بر خاستند و گفتند اگر حکم شود براے کارے درون خانه رفته فی الفور غلام حاضر خدمت می شود ، گفتم مبارک پس

نمود ، آه سرد کشیده گفتند که خاطر مبارک را ملول نه فرمایند این دودهم نخواهد ماند آخر جوهری جواهر شناس قدر حضرت را خواهد شناخت و دور کج رفتار براه راست هم خود را خواهد انداخت ، غیرت حضرت از ذات حضرت جزو لاینفک است ،

نظیراین ، روزے در موسم عیدے پار کومتی در زیر بارہ دری اوشاں بکنارہ جوے مذکورہ من و میرزا جلال الدین موصوف و محمد ظفر الدین عرف میرزا حسین بخش مذکور که راقم و پدرا بجاے فرزندان خود به ترتیب کرده و اکثر در تیر اندازی و سیر و تماشا و مجالس نواب وزیر و نایبش وغیره همراه می داشتیم بر کرسی ها باهم نشسته بود یم که درین اثنا محمد رضا خان بهادر پسر اوشاں رسیده مودبانه مبارکباد گفته و سر خود فرود آورد که بگلو چسپادم از تپاک محبت خواستم که بر خاسته به سینه چسپادم ؛ زودتر سرفراز الدوله دست من بگرفتند و گفتند که بجان غلام باز آیند چنین حرکت نا مناسب بخاطر نخواهند آورد که موجب آزردگی غلام خواهد بود و آئنده در حضوریت توقف خواهم نمود ، این غلام زاده چه لیاقت این امر دارد بس نیست که حضرت دست شفقت بر سرش گذارند و به اجلاس حکم فرمایند ، این کلمات شنیده با و شاں دعا دادم و نشسته ماندم -

در تاریخ وفاتش از گفتار ملا محمد ولایت زا اوستاد نواب آصف الدوله مرحوم

لا جورد کهر با طبع فلک مردم ربا ست
می زند ز نگار بر آئینه دل این رماد

شده بحضور گذشت و عمر غلام مورد تحسین ها گشت ' غرض از نمودن این زین هم همانست که این خدمت نیز در خاطر عاطر یاد ماند

نظراین ' وقتیکه در کلکته رفتند و از انجا بازگشتند و باهن ملاقات کردند ' در تعریف بلده کلکته و صفائی عمارات و اجناس آنجا از آلات شیشه و ظروف چینی و کارد و بندوق وغیره که هر یکے نو احداث و اختراع زمانه دیدند شروع کردند و گفتند که دران وقت چون حاضرین رامی دیدم و جاے حضرت را خالی می یافتم بے اختیار یاد می نمودم گویا حضرت بردل غلا جاداشتند وگفتم الحمد لله آنگاه هم مکان غائبین از حاضرین آنجا اعلی بود چون حواشی تفسیر این را پرسیدند گفتم دران وقت مکان غائبین در دل بود و جاے حاضرین دران منزل منبسط شده گفتند بلکه بر سروچشم ماوبزگان ما اگر منزل سازند سعادت ابد دانیم ' بعده گفتند اگرچه تصدق حضرت همه چیز مهیا و اراده غلام نیز همان بود که درین سفر همراه رکاب حضرت سیراین سفر بعمل آریم اما بعضے حواشی غلام را ترسانیدند که خدا داند که نواب صاحب چها تصور کنند و مردمان گویند که نسل تیموریه را توره ساخته همراه خود میدارم ' ازین تهمت ترسیدم و حضرات را همدرین جاگذاشتم و مافی الحقیقت بردل غلام جاداشتند , گفتم برادر جانم این فضیلت اکنون مارا رذیلت شده است و هر کسے که مارا از نسل تیموریه می شنود از ماکناره می کشد ' چنانچه طاوس و روباه را دم که همون فضیلت دارند و همون وبال آنهاشده هبدران متاذی می باشند ' نمی دانم که زمانه باماچه رنگ آورده وچه بازی نموده و آئنده چه خواهد

ذکر وفات علی حسین المخاطب به تاج الامرا ولد نواب عمدة الامرا مرحوم

و در همین سال دویم ذیحجه سنه‌الیه روز سه شنبه تاج الامرا علی حسین المتخلص به ماجد و حسین بمرض اسهال کبدی بعمرهژده سالگی نوجوان بصد حسرت وارمان باجل طبیعی در گذشت غفر الله‌له بدین خوردسالی شعر فارسی بکمال فصاحت نازک مضمون گفتے واشعار رانیکو فهمیدے ' اگر عمرش وفانمودے در دکن صاحب وقت بودے ' چند اشعار طبع زادش - بیت

نخواهد بست مانی نقش خط آں پری رورا
اگر از جوهر آئینه سازد خامه مورا

نگردید است حسن گردنت ساقی سرت گردم
که مینا ایں قدر بر داشته فریاد قلقل را

نقاب از گل مگر بر داشت است آں آفتاب امشب
که از خجلت عرق ریزد چو شبنم آفتاب امشب

وله

ماه در آب شود غرق زخجلت ماجد
گل‌رخ من اگر آید به لب جو امشب

شباب رفت و همیں قدحلقه ساقی هست
اگر چه گمشده تیرم ولے کمانے هست

نقل عرایضے که بحضرت پادشاه و ولی عهد بهادر و رقعه به میرزا مغل و طغل در تاریخ ماه رمضان سنه‌الیه فرستاده بودم و نقل عرضی حضرت قدر قدرت

چرخ بر گردد زمین ویران شود اختر سیاه
امہات دهر را یارا موالیدی مباد

می کند در تنگنای خاکت آخر ذوتیا
گر فریدونی و گر کیخسروی و کیقباد

مجلس خلد اشتباه سرفراز الدوله را
در بہ بست و تبرخ دلہا در حسرت کشاد

آنکه از پہلوے جاهش پشت گرمی داشت مہر
دور چرخش برد و بر خاک لحد پہلو نہاد

گردش چشمش برام چشم زخم مرض و آز
داشت بر بازوے دل خاصیت حرز جواد

طرز دان حلیت بیضا رواج آموز شرع
حامی دین شحنه بازار آئین سداد

چون رجب شد از محرم در وفاتش مشتبه
اشک و آه همرهانش داد طوفان را بباد

مزد اعمالش چون شد فردوس رضوان چهشت
نعم اجر العالمین گفت و برویش در کشاد

روح گفت از عالم ناسوت کے ناسوتیان
بہر تاریخ وفاتش در دعا هر بامداد

قدسیان وادی بوادی این منادی می کنند
وادی جنت مکان سرفراز الدوله باد

ذکر وفات والده ماجده راقم

و در همین سال بتاریخ بیست و دویم شوال سنه الیه بمرض سرسام والده این مستهام از جهان فانی بدار باقی رحلت فرمودند ـ و بجنت آسودند رحمها الله رضیتا با لقضا گفته ، در باغ میان قاسم علی پیرزاده که در تلمل (ترمل) کهیڑی متصل جهنگه قادر ولی و باغ برجداس الملقب بعنایت باغ است مدفون نمودم ، قبل ازین در ابتدا۔ این کتاب شمه از صفات این جناب نوشته ام انالله وانا الیه راجعون

قرین خاندان عالی شان عادتے بود کہ از فرزندان خود کار عہدہ می گرفتند و چوں ایں رسم از عہد سلطنت جد اعلی‌ما یعنی محمد معز الدین پادشاہ جہاندار شاہ المخاطب بہ حضرت عرش آرام گاہ موصوف بر افتاد و ماھمہ آل و اولاد بنی اعمام خود را محبوس قلعہ مبارک فرمودند ' رعب سلطنت گورگانیہ برباد گردید ؛ چوں فرزنداں در معاضدت سلطنت و معاونت آں بازوان قوی دست می باشند فہم من فہم ورقعہ ہاے کشادہ نامے میرزا مغل صاحب و میرزا طغل صاحب ملفوف عرضی جناب است ' امید وارم کہ رسانیدہ و جواب از و شاں گرفتہ در شقہ خاص ملفوف فرمودہ عنایت خواھند فرمود زیادہ بجز تسلیمات و بندگی فرزندانہ چہ بر طرازد ۔

نقل رقعہ میرزا مغل و میرزا طغل صاحب موصوف

صاحبان مہربان قدردان میرزا مغل صاحب و میرزا طغل صاحب سلمہا اللہ تعالے از میرزاے کلاں اظفری کہ سابق غمخوار تخلص داشت بعد بندگی فرزندانہ آں کہ مدتے مدید گذشتہ کہ خیرخیریت آں صاحبان معلوم نگردیدہ نہایت دل را اضطراری لاحق گشتہ و بجان قرارے نماندہ ' مسبب می تواند کہ سبب ملاقات بہم رساند

بیت - ہر دم دعا ہا می کنم بر خاک می مالم جبیں
تو جمع کن با دوستاں یا جامع المتفرقیں

رقعہ کہ ملفوف عرض ولیعہد بہادر است بر مضمون آں مطلع شدہ ' یقین کہ شقہ نوازش نامہ ولیعہد بہادر معہ خیریت خود ہا نوشتہ شاد فرمایند بشرطیکہ از خط خاص خودہا چند سطور بر عادت قدیم نوشتہ باشند و دراں چند کلمہ

این خانه زاد نمک پرورده هم فرزند و هم فدوی راسخ الاعتقاد نبیره زادهٔ عمه حقیقی جناب اقدس است امید واثق از خالق العباد آن دارد که تازیست ازین غلام جزرسو خیت امر طغیان و عصیان سر نخواهد زد وتا حال آنچه شیوهٔ خانه زادی و فرزندی بعمل آورد چنانچه به تفصیل معلوم حضور پرنور گردیده وآنچه بابت جیپور و جودهپور بسمع مبارک رسیده بود هم از مفتریان لاعیٰ باشد معهذا امید از عنایت خسروانه آن که آنچه عمداً و خطاء تقصیرے واقع شده باشد عفو فرموده حکم اشرف نفاذ یابد که و لیعهد بهادر از دو کلمه شقه خاص کرامت اختصاص غلام را سرفراز فرمایند و الحال از چند سال غلام تخلص خود را سابق غمخوار داشت تبدیل نموده اظفری گردانید ' اطلاعاً بمعرض عرض رسانید زیاده حد ادب '

نقل عرضی ولی عهد بهادر

حضرت صاحب عالم و عالمیان و لیعهد بهادر سلامت بعد اداے آداب تسلیمات ملتمس آن که بحضور حضرت قدر قدرت عرضی مرسل است امید که بعفو تقصیرات غیر واقع سعی بلیغ مبذول فرموده مرحمت نامه عنایت فرمایند تا آنچه خدمت که لایق فرزندان و نیاز مندان است از دور بجاآرم و در امرے که مامور فرمایند ساعی باشم ' بهر دو صاحبان مهربان میرزا مغل صاحب و میرزا طغل صاحب آز بنده بندگی رسانند و احوال رسوخیت بنده نسبت بآن جناب چنانکه هست از او شان استفسار فرمایند لیکن اول توقع نوازش ازان جناب است آیا نمی دانند که قبل ازین تاسلطنت حضرت بهادر شاه خلد منزل جد امجدما

ہاے ظالم ہوں نیم جاں ٹک دیکھ
ہاتھ سے اک جوان جاتا ہے

ولہ

سیہ مستان چشمت کار کردند
بچشمک عالمے بیمار کردند

ولہ

شود خورشید چوں طالع من از روے تو اندیشم
ہلالم گر نظر آید زابروے تو اندیشم

دہند از بیمم از دوزخ بترسم ز اتش ہجرت
ز جنت گر رود ذکرے من از کوے تو اندیشم

ولہ

برد آں ماہ دکر صبر و قرارم امشب
از فلک می گذرد نالہ زارم امشب

نقل رقعہ ترکی کہ بہ میرزا مغل صاحب نوشتہ بودم

ایکیم امراقلیقیم میرزا مغل صاحب قوللوق سو نغرہ
(۱)
جیلنمیش بولسون اول کویندین کیم سیز لا ردان آیرو بولوب
مین تون کون یو خلو قدا قالا رمین او می بود ورکیم ایکی حرف
اوزی ایلمیکینگیزنی تبیسکے - دین نبیب اوزی ایشینگیزنی سیونچ
بو یو رسون لارآرتوق نیمہ -

ترجمہ ترکی

صاحب من مہربان من میرزا مغل صاحب بعد بندگی
معلوم باد از روزے کہ از یشاں جدا شدہ ام شب و روز دریاد

---

(۱) - بیلنمیش

در لفظ ترکی از خط میرزا مغل صاحب نیز باشد و چناں رازے سرجستہ کہ سوائے ما و ایشاں و میانچی ہائے مخصوص دیگرے آں را ندانستہ باشد ' نہ آں می گویم کہ رازہائے پوشیدہ نے بلکہ آنہا کہ از قبیل سراسری و مضایقہ قباحتے نداشتہ باشد زیرا کہ درمیان ما و ایشاں رازہائے رفتہ کہ شاید فرشتہ ہم مطلع نباشد بقول شاعرے۔

میان عاشق و معشوق رمزیست
کراماً کاتبین راہم خبر نیست

و بیتے از تصنیف قدیم خود کہ از نظر من گذشتہ و دیدہ باشم تا آں خط را بر دیدہ خود گذاشتہ نورے و بر سینہ نہادہ سرورے حاصل گردانم ' چند ابیات از دیوان قدیم خود برائے نشان نوشتہ شد۔ لراقمہ

گرکہے دل گر کنوئیں میں پھر کسے اکراہ ہے
لوگ دیوانیں کہیں کچھہ باولی یہ چاہ ہے

ولہ

تجھہ میں جسدم دھیان جاتا ہے
ہوش آیا اس آن جاتا ہے

دل مرا گم ہوا صنم و اللہ
تجھہ پہ میرا گمان جاتا ہے

تیری مژگاں کی کیا کروں تعریف
تیر یہ بے کمان جاتا ہے

سج مرے شوخ کی ذرا دیکھو
جیسے بانکا پٹھان جاتا ہے

راے موصی الیہ دریافت خواهدشد تحریر ربیع الثانی سنہ یکہزار و دو صد و هفده هجری نقش مہر ولی‌عہد بہادر این بود بیرلشاه میرزا اکبر شاه بہادر ولی‌عہد محمد شاه عالم پادشاه غازی پس درادام شکرانه این شقه باز عرایض بطور صدر و بمیرزا مغل و طغل صاحب مکرر در شکوه نرسیدن جواب رقعه‌هانوشتم و ملفوف عرض ولی‌عہد بہادر نموده روانه ساختم -

نقل شقه دویم که از طرف ولیعہد بہادر که بنام راقم شرف اصداریافت

فرزند نامدار عزیز از جان سلمه الله تعالے عرضداشت مرسله آں فرزند نام دار رسید مضامین محرر و ضمه مشر وحاً واضح ولایح گردید ' ظاهر آں فرزند عزیز از جان شبه مہرخاص گردند ظہوراین معنی از ناداني آں فرزند دور وانمود ' از مہر قدیم شقه ها جاری مہر دیگر نیست ' جواب رقعه مرزا مغل و مرزا طغل ملفوف می رسد دریافت خواهند کرد ' راے اکہپت راے و کیل امارت وایالت مرتبت امیرالهند والاجاه عظیم الدوله بہادر همواره بحضور حاضر می باشد ' آنچه فرستادن منظور باشد معرفت مشارالیه مع عرایض حالات ار سال می داشته باشند که خانه‌زاد حضور است سرنامه این بود فرزند نامدار عزیز از جان میرزا علی بخت بہادر نقش مہر میرزا اکبر شاه بہادر ولی‌عہد محمد شاه عالم پادشاه غازی محرره بست و هفتم ربیع الاول سنه ۱۲۱۸ یکہزار و دو صد و هژده هجري -

می باشم رجا آینکه دو حرف از خط دست خویش نوشته
یار خود را شاد فرمایند زیاده چه

نقل شقه ولی عهد بهادر که از دهلی بنام راقم رسید

فرزند نامدار عزیز از جان میرزا علی بخت بهادر سلمه الله تعالی عرضداشت مرسله آں فرزند عزیز از جان رسید و مراتب مندرجه مشروحا دریافت گردید ' چوں نوید خیریت ها بود مسرت بر مسرت افزود نوشته اند که عفو تقصیرات آں فرزند فرمایند تا خدمت لایق فرزند بجاآرم فرزند نا مدارمن آں عزیز از جاں گاهی مصدر هیچ تقصیرے نشده اند ' و خطابے از اں فرزند سرزد نزده که ضمیرمنیر ما کدورتے یا ملالے از اں فرزند داشته باشد ازاں فرزند بسیار راضی و خوشنود هستیم ' ازیں طرف بوجوه اطمینان دارند و ایں مفارقت ظاهری که رویدادایں را از مشیت قادر قدیر تصور توان نمود والاجدادی آں فرزند گوارا‌ء خاطر مبارک است ' دریں و لاخریطه هاے عرضد اشت امارت و ایالت مرتبت شوکت و شهامت منزلت عظیم الدوله عبدالعلی خاں بهادر شوکت جنگ معرفت خانه‌زاد موروثی راے لکهپت راے معه نذور از نظرانور گذشت ' از استماع واقعه عمدة الامرا بهادر در خاطر عاطر متاسف گشت متعاقب عطایاے حضور لامع النور شرف اصدار خواهد یافت ' به سبب عدم دادں نذرانه صوبه دار اینجا توقف شد همیں که نذرانه صوبه اینجا میرسد خلعت روانه خواهدشد ' می باید که عرضداشت بحضور انور ار سال می داشته باشند ' مابقی احوال از نوشته

خواهد نوشت ، این بیت از تالیف خود نوشته ام برای نشان بیت

هجر تیرے میں هم خراب هوے
اسلئے لایق عتاب هوے

و السلام

نقل رقعه ترکی که میرزا مغل صاحب از خط خاص خویش براقم نوشتند

یو چیغاے یالبار یاقچی دان او لجاے سو نغره تو یار غایو اسون بینیکیز کوپ تالابدین یتشتے اوئی کون کور کاریندان کو نگلو من شیونچی و عرچهینی سرتی بواری تنکیری تعالے بیلا دور کیم سیزنے کوپ یو غلامین فی قیلای کیم یسیری قاتیق و کوک یراق بار روزی تعالے ایسه بیزنی و سیزنی تیریک ایکسیکابیر قالا کو روشی قلسون اوندان یراق یوق مین چغای سایم قلنه سیزنی دعا خیر بیرله یو غلامین

ترجمه ترکی

ازین بندهٔ عاجز بعد سلام واضح باد خط ایشان بعد مدت رسید از دیدن آن دل را خوشی و جگرم را مسرتے شد ، حق تعالے می داند که شمارا بسیار یاد می کنم حکیم که زمین سخت و آسمان دور است ، خداے تعالے اگر شمارا و مارا در زندگی یکبار ملاقات کناند از و دور نیست ، من بنده هر بار شمارا بدعاے خیر یاد می کنم و السلام ۔

نقل رقعه فقیره بیگم صاحبه خواهر کلان حقیقی مرزا مغل و مرزا طغل صاحب از خط خاص اوشان در زبان اردو که بنام رسید

نقل رقعه مرزا مغل و طغل صاحب که ملفوف شقه ولی عهد بهادر بنام راقم رسید محررهٔ تاریخ و سنه صدر

برادر بجان برابر خوشتراز جان علی بخت عرف میرزای کلان المتخلص به غمخور اظفری حفظه الله از مغل طغل بعد سلام یاد بود و اضح باد بعد مدت مدید که از جیپور به لکهنو رفتند یک دفعه سابق و یک دفعه حال که خط در عرض حضرت ولیعهد بهادر دام اقباله فرستاده بودند رسید ، کمال خورسندی دست داد آنچه از خواب غفلت بیدار شده دوستان را یاد کردند اگر درین ولا در شهر می بودند تمام روز صحبت هم جنسی می گذشت آنچه در مقدمه و کالت قلمی نموده اند اگر معرفت بنده منظور می دارند بهتر والا معرفت دیگرے منظور باشد بهتر بشر طیکه چندے کار برآید ، و اگر مثل جیپور باشد چه حصول از احوال میرزاء خورد و میان میرن هیچ اطلاع نکردند که کجا آرند وچه می کنند بهرحال حق تعالے دوستان را زنده خوش دارد همیشه تا دست داد ملاقات از خبر خیریت ها مسرت بخش باشند ، بزبانی حضرت ولیعهد بهادر دریافت شد که اراده حاضر باشی زیر سایه دارند حالات اینجا از اخبارات دریافت بوده باشد که نوشتن آنرا دفتر عظیم باید ، اگر یکبار ملاقات کنند چشم ما روشن ، این جانب مشق چند خط کرد و فردی براے نشان نوشته ام نیز نشان کباب کبوتران و وفاداری دسترخوان و رکابی که در نو محله در وقت نمک حرام در عین شدت آتش جدال وقتال می فرستادند نوشته ام ، ازین راز کسے واقف نیست که بشما

و بعد هنگامهٔ غلام قادر مردود راقم را تحویل دار کتاب خانه وغیره سرکار خویش نمودند و بحضور پادشاه و ولیعهد بهادر در وکالت هاے عاصی نموده در موا عید آئنده اکثر عرایض مطالب راقم را بخط حضرت قدر قدرت و ولیعهد بهادر مزین کنانیده می فرستادند ' چنانچه بعض عرایض و دستخطے حضرت قدر قدرت و ولیعهد بهادر تا حال نزد خود موجود دارم ' امید قویست که هم بر وقت از وساطت صاحبان عالی شان موصوف وعده هاے مطلوبه بموجب دستخطے بوفارسد ونسب نامه ایشان محمه شفقت و عنایت که در بارۂ راقم دارند مکرر تبرکا اندراج یافت ' از قبیل ضعف تالیف نخواهد انگاشت -

تنبیه - باید دانست که میرزا بابای موصوف مغفور در اوائل سلطنت یعنی عقب شاه عالم پادشاه در ولیعهدی میرزا جوان بخت جهاندار شاه مرحوم و نظارت بختور خاں خوجه المخاطب به بهره (۱) ورخاں متوفی در زمان صوبه داری نجیب الدوله پٹهان جد حقیقی غلام قادر افغان مردود و مذکور بموجب استیذان و استرضاے پادشاه جرجاه تادوازده سال به نیابت سلطنت پر داخته اند ' بوجوه شتے صوبه دار دهلی وغیره و دیگر امرا جناب ایشان را اغواے طغیان و عصیان نموده و فتنه انگیزی ها در آموختند اصلا بسمع رضا اصغا نه ساخته هر چند لیاقت این امرنسباً و حسباً داشتند و در ان احیان راقم هوشدار بود ' این ماجراها بچشم خود می دید و بگوش هم می شنیدم ' و همچنین حضرت عرش منزل یعنی عزیز الدین عالم گیرثانی که عم حقیقی جناب ایشان بودند و نیز در عهد سلطنت خویش

---

(۱) ن - بهروز خاں

ازیں جانب بعد سلام و اشتیاق تمام کے معلوم فرماویں کہ آپ ہمشیرہ صاحبہ سے ملاقات فرماکر جو اس سمت کوچ فرما ہوے ہیں اس دن سے اپنی خیریت کی خبر سے یاد و شاد نہیں فرمایا کہ دل ہمارا تمہاری خیریت کا نگراں ہے ' امید کہ دوستی قدیمی کو یاد فرماکر اپنی خیریت کی خبر سے اطلاع بخشو جو خاطر اپنی جمع ہو ' از طرف برخوردار من کہ اسم معلوم است سلام نیاز قبول باد از ہمشیرہ صاحبہ نیز زیادہ چہ ' محررہ پانزدھم رجب سنہ الیہ '

تنبیہ ۔ اصل نام نامی میرزا مغل محمد اکرام الدین است و اسم شریف میرزا طغل محمد عبدالمقتدر ہر دو صاحبان عالی شان پسران پادشاہزادہ محمد علاء الدولہ بہادر المعروف بہ میرزا بابا ولد پادشاہ زادہ محمد اعزالدین برادر خورد محمد عزیزالدین المشتہر بعالم گیر ثانی پادشاہ الملقب بہ حضرت عرش منزل ابن محمد معزالدین پادشاہ المشتہر بجہاندار شاہ المخاطب بحضرت عرش آرام گاہ ولد محمد معظم بہادر شاہ المخاطب بحضرت خلد منزل ولد حضرت اورنگ زیب عالمگیر پادشاہ غازی المخاطب بہ حضرت خلد مکان انار اللہ برھانھم جناب ہر دو صاحبان موصوف اگر چہ در رشتہ داری عم راقم می شوند اما از و فور شفقت و فرزند نوازی و عنایت بزرگی صاحب کلاں عاصی را باز خواندہ اند و در مکتوبات نیز بھمیں لفظ یاد می فرمایند و صاحب خورد برادر خواندہ بھوں عنواں الی الآن در رقایم عزت بخشند ' علاوہ آن رازھاے کہ بما در و پدر فرزند نتواں گفت عاصی موتمن دانستہ براں اسرار مطلع ساختہ اند و ہمیشہ در پرورش راقم بودہ اند '

دارأیں دیار گردانیدہ بنام نامی حضرت شاہ عالم پادشاہ نوبت خلافت نواختند وسکہ سلطنت زدند و درهمہ رتق وفتق این سلطنت تادوازدہ سال جناب ایشاں مختار کل بودہ ‘

تنبیہ ـ نواب زینت محل موصوفہ محل عالیہ حضرت عرش منزل شہید بودند و هیچ پسرے سواے یک دختر کہ بنام خیر النسا بیگم المخاطبہ بہ نواب عمدة الزمانی اندار شکم خود نداشتند لہذا شاہ عالم پادشاہ را از عہد طفولیت کہ خلف اکبر و ارشد حضرت عرش منزل اند بہ فرزندی خویش گرفتہ پروردہ‌اند اما نواب عمدة الزمانی موصوفہ با محمد عزت افزا عرف میرزا مدو کہ پسر محمد همایون بخت برادر حقیقی بادشاہ فرخ سیر شہید مرحوم بودند کد خدا شدند ‘ و دو پسر و یک دختر بہم رسانیدند بنام میرزا هچو صاحب و میرزا مکہو صاحب و بگنابیگم صاحبہ نام اصلی شاں فراموش کردہ‌ام سلمہم اللہ تعالے ‘ اماچوں شاہ عالم پادشاہ سال دو از دهم از الہ آباد مراجعت فرمودہ در قلعہ مبارک تشریف فرما گشتند و بردخت سلطنت دار الخلافت شاہ جہاں آباد دهلی با دولت و اقبال جلوس فرمودند میرزا جوان بخت و لیعہد مرحوم را کہ از بطن نواب تاج محل بودند باتفاق سلطان بیگم عرف جیونا بیگم موصوفہ وبا بیگم جان نامی دختر خویش میرزا مغل صاحب موصوف را کد خدا فرمودند ‘ چوں محل مذکورہ میرزا مغل صاحب بعد تولد پسر و فات یافت ‘ دختر دویم را باو شاں نامزد فرمودہ اند ‘ اماتا حضور من شادی کدخدائی شاں بعمل نیامدہ ‘ بعد شش‌ماہ آں طفل نونولد نیز نماندہ ‘ و بعدہ حضرت قدر قدرت عزیز النسا بیگم دختر حضور را

جناب ایشاں را صاحب حوصله دریافته همراه قدس معززتر از فرزندان خود می داشتند ' ولاڈلی بیگم دختر خویش رابا ایشان کد خدا فرمودند و جناب میرزا مغل و میرزا طغل و فقیره بیگم و قتلق سلطان بیگم المشتهر به جیوتا بیگم از بطن مبارک لاڈلی بیگم موصوفه مذکوره تولد یا فتند سلمهم الله تعالے ' و چوں حضرت عرش منزل را نمک حرامای شهید نمودند ' دراں وقت دریں هنگامهٔ بلا گرفتار بودند و بعد شهادت حضرت مغفور جناب ایشاں را قید نموده در قلعه مبارک بنومحله سلاطین محبوس داشتند ' و حاکمان وقت محمد محی الملهٔ ولد محمد محی السنهٔ ابن محمد کام بخش خلف خورد ترین حضرت خلد مکاں را از قید نومحله مبارک برآورده پادشاه کردند و مخاطب به شاه جهان ثانی ساختند ' تامدت نه یازده ماه ضرب سکه سلطنت ایشاں جاری بود چوں فوج جنوب یعنی بهاؤ و وسواس راؤ رسیدند از نوشت و خواند و فهمانیدن جناب ایشاں جنوبیان مسطور شاه جهان ثانی را دستگیر نموده باز قلعه مبارک در نومحله بدستور قید نموده و میرزا جواں بخت جهاندار شاه موصوف مغفور پسر کلاں پادشاه جم جاه را که هفت هشت ساله عمر داشتند بعد جناب ایشاں باز از نومحله مسطور بر آورده از طرف شاه عالم پادشاه که دراں زماں در بلده الٰه آباد مقایم سراوقات دولت علیابود و لیعهد نموده و نواب زینت محل مادر علاقی بادشاه را در محل محلے سردار و بختاور خاں مذکور را ناظرکل گردانیده بر دیوڑی هاے پادشا هی و سلاطین و بیگمات ذی اقتدار و بجناب ایشاں ولی‌عهد بهادر را سپرد نموده و بمشاورت ممالک مختار کار و نجیب الدوله افغان مسطور را صوبه

بود ' چون از من شکوه نزله می شنید مرا نیز به افیون خوردن مصر می گردند ' اما احوال پستکی و خشک دماغ و سوء مزاج اهل افیون را ملاحظه نموده گرد آن نگردیدم ' روزے در مذهب تذکرة رفت ' جواب داد که هرچه پیشوایان خود تعلیم کنند بهتر آنست که درپے آں روند گفتم مخلدیست محققی کجا مانده و غرض از شق ثانی می برآید نه از اول ' متامل گردیده سکوت اختیار کرده دانستم که ایں قضیه دراز بود لهذا قضیه بر خویش تن کوتاه نمود و من نیز قطع سخن نمودم ' اکثر شکوه نا قدردانی و کم خردی امرایان اینجا می نمود و گفتار و خوراک و پوشاک اینها را مکروه می داشت و می گفت اکثر از مردمان ایں جا مثل نسناس اند که از سایه مردم می رمند

تنبیه - راقم اولا علم طبابت از حکیم عنایت الله خاں خوانده ام که پسر حکیم عبدالله که حکیم حرم محترمه حضرت خلد منزل بوده و خطاب خانی اش والد راقم عنایت فرمودند ' از جان زیاده تر مرا دوست می داشت ' و در تعلیم علم طب دقیقه فرو نمی گذاشت ' بنام کتابے در طب تالیف داده مجلد و مبوب که درو مرکبات تجربات خود و دیگر ثقات جمع کرده آورده ' چون در جودهپور رقم عقب من رسید و چون در لکهنو رسیدم محمد کتب متعاقب من عازم آں سمت گردید ' در اثنایے راه نزدیک بلگرام دردیه سانڈی پاکی قطاع الطریق و یرا شهید کردند و اسباب ویرا بغارت بردند ' اصل کتاب همراهش تباه شد مسوده اش تا حال موجود دارم غفرالله که از حکیم میر حسن ابن حکیم میر امام الدین دهلوی مسطور

با میرزا طغل موصوف کدخدا فرمودند و صاحب اولادشده باشند سلمہم اللہ تعالے ۔

ذکر وفات حکیم احمد اللہ خان دهلوی

حکیم احمد اللہ خاں دهلوی در همین سال بتاریخ نوزدهم رجب سنهالیه هم در بلده کرناٹک باجل طبیعی در گذشت رحمة اللہ علیہ ' شخصے در تاریخ وفاتش گفته ۔

قطعه ۔ احمد اللہ که دریں عصرمسیحائی کرد
رخت بر بست ازیں دارفنا با ایماں
سال رحلت معه حرف سرنامش هاتف
گفت امروز برفت آه فلا طون زماں

حکیم مسطور از تلامذه حکیم میر حسن دهلوی است , با راقم می گفت که تادوازده سال زیردست حکیم مسطور باکتساب نسخه نویسی رسیده‌ام و مطب شاں دیده ' الحق درفن طبابت وحکمت و علوم دیگر احدے از حکماے دکھن بمقابله اش نرسیده ' چند رساله دریں فن تالیف کرده که فهمیدن آں برد کهنیاں دشوار است ' ازاں جمله تحقیق البحران و سلم البدر جات و شفاء المجدور و امتناع کیمیا و دیگر تالیفات دارد که نام آں نسخ بیاد ندارم ' و طریقهٔ معالجهٔ اوشاں بر طور استاد خویش اکثر بر فصد و مسهل منحصر بوده ' و قبل از آمدن ایں حکیم و راقم در کرناٹک فصد را بسیار مکروه و مضر می پنداشتند الحال که فواید آں را بیں مشاهده نموده اند کے رواج یافته ' و حکیم مرحوم قبل از دو سال از زبان خویش خبر فوت خود کنایهٔ براقم داده مرد ' حکیم پیشه از ثقات اطبا بوده ' اما در اواخر عمر مغلوب افیون گشته

کلامی احدے بدو نمی رسد ' علاوہ آں علاجش بر طریق یونانیاں است اما شفائی خاں در ماهہ هزار روپیہ و خطابے از آصف الدولہ دارد اکثر بہ سفر می پردازد لیکن مضامین سبک و مبتذل می آرد ' اما اتفاق معالجہ اش دست ندادہ ' گاہ گاہ نزد مدار الدولہ و سرفراز الدولہ می رسید اتفاق گفت و شنید میگردید ' طور معالجہ وے نیز بر طور یونانیاں است ' و علم خوب دارد لیکن از ثقات آنجا مسموعہ شد کہ بیمار خویش را بداں قدر پرهیز می فرماید کہ قریب هلاکت می رسد و شنیدم کہ حواس اورا اختلال دریافتہ ' اکثر در اوزان دوا از سهو افراط و تفریط میکند اما میر محمود سیدے صاحب عزت کہ خسر نواب شجاع الدولہ می شود فن طبابت خوب و رزیدہ اما مزاج نازک و تند دارد کہ شمہ از ذکرش در کلمات آصف الدولہ در تیر اندازی اندراج یافتہ ' اکثر بہ معالجہ سرفراز الدولہ می پردازد غیر از تند مزاج صفت بد ندارد و ازوشاں نیز فواید برداشتم ' اما میرزا رضی نام طبیبے اکثر در علاج یونانی غلط می نماید و خود رائی عادت دارد۔ نقلے چوں لطف علی خاں بہادر کہ نیز نہ و برادر خالہ زاد سرفراز الدولہ بود عارضۂ تپ مرگ بهم رسانیدہ و تا یک سال بیماری وے امتداد یافت همہ اطبائے مذکورہ بمعالجہ اش پرداختند کارے نتوانستند کرد ' چوں سرفراز الدولہ را همدراں ایام سفر کلکتہ پیش آمد بیمار مذکور را درضمہ راقم گذاشتہ رفتند کہ مشورت معالجت بردارم جناب حضرت شریک باشند ' اما عقب اوشاں چوں از مشورت محل مریض علاج ایں بیمار بدست میرزا رضی مذکور آمدہ با وجود امتناع جملہ اطبا بر رائے خویش اصرار و استبداد نمودہ بیمار کہنہ را تا

فوايد اخذ كرده قريب ده سال از وشان طور طبابت و قاروره شناسی و بیاض در یافته و نسخه جات اوشان را جمع نموده و طور معالجه حکیم احمد الله خان برادر شریف خان و حکیم میرزا فضل خان سامان سرکار نواب عمدة الزمانی موصوفه و حکیم نورالدین چهله حکیم سرکار میرزا بابا صاحب موصوف مرحوم و حکیم خلیل که در اصل عطار و ملازم سرکار ما بوده وغیره را دریافت نموده تجربه ها حاصل کردم وقتیکه در قلعهٔ مبارک بودم معالجه محلات به نیابت حکما می نمودم و رساله در فن طب المسمی به فواید الاطفال تالیف نمودم که هنوز نا تمام است، اما چون در لکهنو رسیدم و با سرفراز الدوله ملاقات نمودم حکیم احمد برادر خورد ترین معالجه خان مرحوم را متعین کردند؛ بمعالجه من و اطفال و محلات راقم مشغول بود' رویه معالجه نام برده بسیار نازک و بر استخاره موقوف است موافق استخاره دوا می نویسد اکثر مرض ها شفا می یابند و حکیم ناصر علی رفیق قدیم نواب مدار الدوله بهادر بسیار طبیب دانا و دیرینه است و میرزا اصغر علی دختر زاده حکیم غریب الله مرحوم دهلوی را دیدم بسیار پسندیدم و صحبت آن طبیب غنیمت پنداشتم' بسیار طبیب حاذق اکثر بمکان ما می رسید و جذب فواید می گردید سلمه‌الله تعالی' امامیر صادق طبیبی که بسیار گران گوش و کرنای نقره خورد همراه می دارد که وقت مکالمت سر باریکش در گوش خود و سردوم آن کرنا که فراخ تراست نزدیک دهن قائل می گذارد و بسهولت آواز را می دریابد' بسیار صاحب علم است و انواع فنون در کلام بغایت اقصی بلاغت و فصاحت دارد که شایدن در شیرین

سید غلام علی خاں دختر زادہ حکیم میرزا فضل خاں مسطور بہ تقریبے دریں جا رسید بدو رجوع کردم ' بسیار طبیب جوان صالح صاحب علم و شعور یافتم و تشخیص و علاج وے را بسیار پسند نمودم در علاج چند کس دریں جا ید بیضا نمود ' و باز بطرف لکھنو معاودت نمود ' از شاگردان حکیم میر اصغر علی مذکور است سلمہ اللہ تعالے ' و بعد آں چندے بحکیم تجمل عظیم خاں لکھنوی کہ از تلا مذہ حکیم شفائی خاں موصوف بود رجوع کردم مردے آزاد وضع می نمود ' شعر فارسی و ریختہ بسیار درد ناک می گفتے ' تخلص خود را تجمل نمودے علمے نیکو داشت اما اجلش فرصت نداد ' در ترچناپلی رفتہ وفات یافت غفر اللہ لہ ' اکنوں اگر در امراض کم و زیادہ نصیب اعدا مارا احتیاج بہم می رسد ' راقم خود متوجہ معالجہ می شود و گاھے بہ اطباء آنجا کہ مستثناے خاطر من اند و بہ راے بہگواند اس دیوان سرکار بمشورت می پردازم اما راے بہگواند اس دیوان سرکار راقم کہ مذکور شد اگرچہ علم فارسی و عربی چنداں ندارد اما میراث پدر خویش در فن طبابت طور معالجہ پدر و برادر خویش را دیدہ تجربہ ھا حاصل نمودہ و تالیفات و تجربات پدر خود یاد و ھمراہ دارد و از مدتے ایں فن را مشق کردہ کہ عالمے دریں کرناٹک ھم بدو رجوع می آرند و شفا می یابند ' اما بالفعل دریں جا نام سیدے میر اعظم کہ در فن طبابت مھارتے دارد و از شاگردان حکیم احمد اللہ خاں مرحوم و نیز شاگرد میر فضل علی خاں کہ شاگرد رشید حکیم احمد اللہ خاں مرحوم است چوں بمن رسید و طور معالجہ وے خالص بر طور

چند روز پیہم قلقارس و موز پختہ خورانید و کار بیمار باخر رسانید رحمۃ اللہ علیہ ' و از کار دیگر اطبائے لکھنوی بنابر تطویل کتاب بے محل مناسب این نسخہ موجزنہ نمود لہذا بر ہمیں قدر اکتفا نمود ' اما حکیم حسین رضا خاں والد حکیم محمد یار خاں کہ دخترزادہ حکیم کاظم علی خاں قلعہ دار مستقر الخلافت اکبر آباد آگرہ و حکیم عبداللہ خاں ابن مولوی محمد اشرف بنی عم حکیم مسطور کہ برادر زادگان حکیم عنایت اللہ خاں مرحوم مذکور اند درجے پور بمجرد ورود من ملازم راقم گشتہ و تا بر خواستن از لکھنو رفاقت دادہ در لکھنو بہ خطاب خانی ایشاں را سرفراز نمودم معالجات ما و محلات ما بدست ایشاں بودہ شب و روز در خدمت راقم حاضر ماندہ اند و در معالجات عمدایان لکھنوی دخل می نمودند و اکثر بہ یمن شفا بدست معالجہ شاں بود حالا شنیدم کہ بعزت تمام در بنارس می گذرانند اکثر عرایض حالات خانگی وغیرہ ارسال می دارند بسیار خدمات راقم نمودہ و در صلہ آں متوقع ہرگونہ بودہ اند اما زمانہ فرصتے ندادہ کہ آں ملازماں بے کینہ و دیرینہ را طلب فرمایم و در ظل عاطفت خویش پرورش نمایم ' اما چوں راقم در کرناٹک رسید طور علاج ایں جا را بر عکس دید - کل مشربان ایں جا علاج خورد و کلاں را بروغن خروع یعنی بید انجیر منحصر نمودہ اند و مسلمانان کہ طب یونانی خواندہ نیز با ادویہ یونانی و فرنگی روغن مذکور اکثر ہمراہ می کنند و از فصد بیمار را می ترسانند ' خایف بودم و ازاں علاج اکراہ تمام نمودم ' بارے حکیم احمداللہ خاں دہلوی را یافتم کہ از شاگردان میر حسن دہلوی است غنیمت دانستم بشام بردہ رجوع آوردم تاکے حکیم مذکور زندہ بود معالجہ ما و اطفال و عیال ما می نمود و بعد وے چندے حکیم

کد خدائی با مجالس متعدده با توره هندی لایقه و رقص و سرود رجال و نسوان و انواع اهل طرب تا ماه ذی قعده سنه الیه امتداد یافته و با فضال تنکری تعالی بیبهال با جهاز لایقه و اسباب مناسبه شادی کد خدائی به انصرام رسید و در هیچ رسمی دقیقه فرو گذاشت نشده بتاریخ هفدهم ذی قعده سنه الیه با جلوس و تیاری تمام بهادر مسطور موصوف رسم شب گشت معمول بعمل آورده نور چشمی را بخیر و عافیت با شان و شوکت معه جهیز و مکنت و اسباب ظاهری آنچه مقدور بود بخانه بهادر موصوف رسانیدیم ' و جناب همشیره صاحبه نواب سلطان النساءبیگم موصوفه درین شادی ترویج در حالات صدمات خویش سخت گرفتار و معذور بودند ' اما نواب بیگم محل عالیه نواب عظیم الدوله بهادر امیر الهند والا جاه درین شادی هم امدادی بهم آوردند خدای تعالی شان را خیر دهاد الحمد لله علی ذالک

ذکر تولد فرزند سعادت مند نورچشمی مسطور سلمها الله تعالی

بتاریخ بیست و یکم شهر شوال سنه اکهزار و دو صد و هشتم هجری بفضل الهی نور چشمی مسطوره پسر نیک اختر آورده بنام تائید الدین محمد اکبر خواندیم ' آنچه رسم ضروری هندوستان بود در تولد این دختر زاده نیز بعمل آوردیم زادها ' الله عمرها ' الحمدلله علی ذالک آئنده معلوم نیست که در تزویج بنات و بنین باقی زمانه چه رنگ نماید وبه کی(۱) اتفاق افتد و از دست راقم چه آید " اللهم

(۱) ن۔ کجا

یونانیان یافتم پسندیدم و غنیمت شمردم ' از چند سال رفیق من شده عجب مرد صالح ' متوکلے سلیم الطبع حلیم وضع تیز فهم کهنه بین دیدم ' حق تعالے در همه امور ویرا معرفت راقم بکام دلی رساناد -

ذکر تولد نور چشم خورد راقم میرزا علی بخت المعروف به جانی میرزا

بتاریخ سیوم ماه شوال سنه الیه از خورد محل پسرے نیک اختر تولد شده المسمی به میرزا علی بخت و معروف به جانی میرزا ساختم نهایت براقم اشبه و بر بشره آثار سعادت است حق تعالے بصحت و عافیت و جمعیت و اقبال و عزت تحصیل علم نصیب گرداناد و بعمر طبیعی رساناد -

ذکر کد خدائی دختر کلان راقم المسماة به سعیدة النسا بیگم مذکوره

در ماه رمضان المبارک سنه ۱۲۱۹ یکهزار و دو صد و نوزده هجری رسم عقد نکاح دختر کلان راقم المسماة به سعیدة النسا بیگم زاد الله عمرها و عصمتها ' با امیر الدوله بهادر امیر جنگ المعروف به عبدالقادر خان موصوف که خواهر زاده حقیقی نواب محمد علی خان بهادر امیر الهند والا جاه و سردار با لیاقت و شان و شوکت و از مشاهیر نام آوران این دیار است منعقد گشت ' دران مجلس که مکان راقم واقع بود سر آمد فضلا ملک العلما مولانا عبدالعلی معه قاضی القضات محمد قاسم مستعد خان بنگالی و مفتیان قضا و دیگر علما و اکثر اولاد رؤساے این جا معه خاندان والا جاهیه حاضر بودند و بعد اتمام رسم نکاح رسومات شادی

باز حالت اول مشاهده کردم ' کرۂ سیوم نیز بدستور یافتم و دریں بار اکثر از امرازادگان هندوستان را که ایں حرکت را از من دیدند حمل بر خفت عقل من نمودند ' من خجلت زده باز گردیدم حالاکه جناب حضرت تشریف آوردند ' چوں ما و دیگران حتی جناب ابوی سلام نمودند همیں حالت ولی عهد بهادر مرحوم را در ذات نیز ملاحظه نمودم ' اکنوں معلوم شد که حالات همه شهزادگان قلعه مبارک همیں باشد ' گفتم بلے قسم رب العزۃ است که از راه نخوت و تکبر تکلفا ایں حالت را بعمل نمی آریم بلکه رسم تمام خاندان تیموریه همیں است که بغیر از هم چشمان خویش بدیگرے عادت سلام تعظیم نداریم ' و شاهد حال ایں سفرها آنست که چوں ازقلعه مبارک بر آمدیم چوں کسے در راه صورت مرادید سلام می کرد ' روے وے را می دیدم و خاموش می ماندم ' کسا نیکه رسم شهزادگان قلعه مبارک را می دانستند تعجبا می گفتند که آیا ایں کس از نسل تیموریه باشد که قدر نخوت دارد بعضے از خواص ما ایں افواه را بمن می رسانیدند که جناب حضرت تا حال در راه اند و حدود اعدا بیروں نرفته و در حالت سلام مردم بے اعتنائی می فرمایند مردم ها چنیں مظنه می نمایند ' گفتم لاچارام تاحال کسب ایں کار نکرده ام فراموش میکنم حالاخواهم آموخت بعد سالهابیاد خواهد ماند اکنوں اگر از من می خواهید وایں سبق را می آموزید دراں وقت دست مرا گرفته برسرم گذاشته باشید ' القصه چوں نواب مدارالدوله بهادر بسیار نصایح فرمودند که حالاشما صاحبان صاحب غرض شده

افض حاجا تنا و اکف مهما تنا فی الدنیا و الدین برحمتک یا ارحم الراحمین "

تنبیه - چوں در لکهنو رسیدیم و با سرفراز الدوله نایب وزیر در عشره محرم الحرام در امام باره اوشاں ملاقات شده اکثر اوقات مارا دعوت می کردند و به مهمانی تکلفانه پیش می آمدند ' تا یکسال رسم ملاقات ما هم بدین و تیره گذشت که سرفراز الدوله وغیره رسم سلام ادا کرده پس پشت من می نشستند و من همچناں نشسته می ماندم و به اشاره چشم سلام شاں میگرفتم ' نواب مدارالدوله بهادر صمصام جنگ موصوف که ازیک طرف خواجه زادگی جد ما می شوند و از طرف دویم که مانسل تیموریم و اوشاں نیستند ' چوں بر عاصی سلام می کردند من رعایت جدیت مرعی داشته السلام علیکم فقط از زباں می گفتم -

فایده - چوں مرزا محمد علی پسر کلاں نواب مدار الدوله حالت بے اعتنائی مرا در تعظیم و سلام معاینه نمودند روزے در حالت انبساط ماجرائے که بر اوشاں گذشته از زبان خود بیان نمودند که چوں پادشاه زاده میرزا جوان بخت ولی عهد بهادر پسر کلاں شاه عالم پادشاه مرحوم موصوف در لکهنو آمدند ' روزے در اثنائے سواری اوشاں من بر اسپ سوار بودم که دو چارم شد اسپ را تافته و نزدیک رسیده مجرائے ادبانه به تقدیم رسانیدم ' اوشاں دیدند و خاموش ماندند ' پنداشتم که ندیدند زیرا که اگر می دیدند دست برسر می گذاشتند ' بار دیگر اسپ را دوانیده بطرف دویم رفته ازاں قریب رسیده مرة الاخری سلام مودب تراز سابق بجا آوردم

نشیدند و در وقت برخاستن من رسم تواضع را ترک کرده ' در اثنائے کلمات دیگر در موقع ایں لفظ را بر زبان آوردند که جواب ترکی ترکی گفتم این را مفصل باید کرد گفتند درهمه امور همیں لفظ را باید فهمید ' گفتم ایں مجمل را زیاده ترتفصیل بایدداد به تبسمے در جواب گفتند - بیت

پادشاهان و گدایان دو گروه عجب اند
که نبودند و نباشند بفرمان کسے

آنگاه پنداشتم که چوں ایشاں تواضع من بوقت آمدن بعمل آوردند و من از تواضع ایشاں قاصرماندم ایں گفتار و کردار عبارت ازاں است ' بدیهه بجواب پرداختم که وائے بر حال کسے که جامع هر دو صفات باشد فهم من فهم -

نظیر ایں - روزے آں بود که اگر بخشیان عظام مهاراجه ها وغیره راهگاه از دست خویش درشقه جات لفظ بهادر یا جیوذوشتن می خواستم به الحاح تمام مارا مانع می آمدند که جناب حضرت راشی زیبد که نسبت بامثال ماغلاماں ایں الفاظ برنگارند و حالا اگر احادناس را بدیں کلمات نخوانیم ویا نه نویسیم از چهره حماقت شاں رنگ ملال می تراود ' ایں هماں ثمره هماں است که والیان و ناظماں دهلی برائے ابتذال و هتک حرمت راقم دیگر اسباط حضرت عرش آرا مکاه یعنی بنی اعمام مارا از قلعه مبارک بیروں گردانیدند وحرمت آل تیمور را بدیں غایت رسانیدند - امانه تنها ایں ضررها رسید بلکه تاذرندان شاه عالم پادشاه منجر گردید فهم من فهم ؛ مطابق ایں حالت از تصنیفات پادشاه قرایوسف رباعی که در حالت ادبار و اضطرار خویشتن گفته -

بردر دیگران رسیده بود می باید که اگر کسے سلام کند دست برسر شوید و به امرایان بتعظیم پیش آئید که بتعظیم نسخهٔ تالیف قلوب است ' آنگاه کسب این عادت نمودم ' اماسوائے نواب مدارالدوله و نواب وزیر و نایب دیگر با هیچ کس بتواضع پیش نیامدیم ' الامرامیر عالی مرتبه که سلام می کرد برسر خود دست می گذاشتم و بس ' و چون بدفعه اول بتعظیم و جواب سلام سرفراز الدوله پر داختم دویده و دست مرا گرفته قسمهائے مغلظه دادند که این حرکت ناپسندیده امروز کدام کس بحضرت آموخته و قسم حضرت امام حسین یاد کردند که همون بے اعتنائی و بے پرواهی حضرت را زیبا است ' آنگاه من زیاده تر ازو شان سوگندها دهانیدم که حالامعذور دارید ' من از تعظیم شمانتا قیامت محروم نخواهم شد ۔

نظیرایں - روزے برائے دیدن میرزا فاخر مکین رفتم که در شعر و عروض اوستادے کامل است و از زبان او شان شنیدم که وقتیکه شاه عالم پادشاه المتخلص به آفتاب دراله آباد وارد بودند آنگاه اصلاح دیوان فارسی حضرت قدر قدرت را من‌نموده‌ام و تبحر شان بدرجه ایست که با پادشاهزاده میرزا جوان بخت ولی‌عهد مرحوم مذکور و دیگر روساۓ آنجا بابت تواضع رنجش هائے فاحش بمیان آمده است و چون با مردم که از اولاد و احفاد خاندان گورگانیه ایم خبر به هم چشمان خویش عادت تواضع بدیگران کم داریم بلکه مطلق نداریم ' اگر تواضع نسخه تالیف قلوب و بهترین اخلاق و نزدیک همه کس محبوب و مرغوب است بدستور در تواضع نسبت بخود چون از من بے اعتنائی دیدند روے درهم

می پنداشتیم که جز نام ایشان را انسان بچشم خود کم می بیند لیکن چون تباهی سلطنت از دست غلام قادر افغان رو داده و مستر پالمر صاحب وکیل این صاحبان و کرنیل بسکت یا نام دیگر داشته باشد که متعین فرخ آباد بود بطریق سیر در قلعه مبارک بطرف سلیم گڈه الملقب به نور گڈه آمدند و اکثر شاهزادگان را بیرون محل طلبیده دیدند هم چنین بر دروازه ما نیز آمده ما را بیرون طلبیده و خود مودب ایستاده پالمر صاحب در زبان فارسی با راقم استفسار احوال این تباهی نمود و کرنیل صاحب خاموش ایستاده بود شاید زبان هندی یا فارسی نمی دانست ' بوقت رخصت چند صد روپیه بطور نذرانه بما گذرانیدند و رخصت شدند ' ما نیز بیڑه و هار وپان و عطر وغیره تیار کرده خواستیم که رسم مهمانی اوشان بجا آریم ' چون درین باب بحضور اقدس عرض اطلاع نوشتیم ' حضرت قدر قدرت ممانعت فرمودند که رسم سلاطین نیست موقوف دارند ' الغرض از مکالمت و وضع صاحبان عالیشان دریافتم که صاحبان فرنگ بغایت الاقصی آدمیت و لیاقت مراتب شناسی دارند ' من مشتاق این طایفه بودم ' چون از قلعه مبارک دهلی بطور مذکور بر آمدم و دیار را جها را نیز گذاشتم و به بلده لکهنو رسیدیم ' در عشره محرم الحرام به تقریب تماشا که صاحبان فرنگ به وقت شب در امام باره نواب وزیر و نایبش می آمدند ' اتفاق دید و وا دید می شد ' از بشره ایشان عقول این گروه مخبر بود اما از عوام و خواص احوال واقعات و اخلاق این صاحبان مختلف مسموع می شد '

رباعی

دی روز چناں و صال جاں افروزی
و امروز چنیں فراق عالم سوزی

افسوس کہ در قسمت عمرم ایام
روزے آں را نویسد و ایں را روزی

امادریں ولا باما زمانہ بہ نہجے صورت نمودہ کہ از محالات
است کہ آل و اولاد ما بر و نبیرۂ خاندان خویش راسخ باشند
بقول شاعرے

آنکہ شیراں را کند روبہ مزاج
احتیاج است احتیاج است احتیاج

ہر چند بر ضدآں دیگرے گفتہ۔

مرد غیرت کے شود روبہ مزاج
می زند برچشم خود صد احتیاج

و بریں طبایع دریں روز گار از صد ہزار یکے ہم از گردش
چرخ دوار نیاید و ما در دو راں نیز آید صدمہ کہ از ملک آید
چار و ناچار شاید کشید و آنچہ تقدیر نماید مجبوراً باید دید
بقول صایب – بیت ؛

زندگی در گردن افتاد است صایب چوں کنم
شاد باید زیستن ناشاد باید زیستن

یالیت مت قبل ان ولدت۔

چند فقرات و صفات صاحبان
عالی شان انگریز بہادر

تاکے ما در قلعہ مبارک محبوس بردیم چوں نام صاحباں
فرنگ می شنودیم بطور عنقا ایشاں را امر موہوم یا عالم الغیب

بودی چه خوش بودی دانستیم که موجب ترقی ثروت و اقبال و افزونی ملک و مال ایشان را همین قوانین شده ' اگر مدعی گوید که از عادات این گروه چنین افتاد که در مواعید جزویات تخلف نمی ورزند اما عهود کلیات را برهم می زنند و برین تقاریر و براهین آورده حالت بنگاله وغیره را شاهد می آرند ' ما میگوئیم که اگر چندے سفهائے بے مغز چنین گویند اعتماد را نشاید زیرا که بدیهی است که چون عاقلے گزند خویش در امرے بیند چگونه توقف گزیند - مطابق '' اقتل موذی قبل الایذا '' در همه مذهب روا و عکس آن پر بیجا ' مع هذا اگر هندوستانیان زماننا اعقل بودندے مغلوب این قوم نگشتندے ' پس اگر ایشان همچو ما هرگاه ضرر خویش در ایضاے وعده صریح بینند و در تخلفش اهمالے گزینند بروز ما نشینند زیرا که ما این تجربه را برای العین دیدیم که چون غلام قادر افغان و اسمعیل بیگ برادر زاده محمد بیگ همدانی شیطان بهزار منت و سماجت بعضے از رؤسا و علما را درمیان آورده وکیل نموده باشاه عالم پادشاه عهد و پیمان را بضمانت کلام الله و اثبات مواهیر طرفین موکد ساخته اندرون قلعه مبارک در آمدند ' چند عقلا و اهل تجربه که دران وقت بپایه سریر خلافت مصیر حاضر بودند از گفتار و اطوار آن هر دو نمک حرامان ناهنجار دریافتند که این هردو بچهگان امروز نرد دغامی‌باز ند و بادشاه را از تخت سلطنت می اندازند بحضور عرض نمودند که امروز از حرکات و سکنات این هردو سفیهان بدذات چنان می نماید که شاید انقلاب عظیم از دست شان بعمل آید - و تا حال ایشها مغلوب اند و ملازمان حضور غالب ' زیرا که با معدودے چند مقابل توپ خانه تیار پادشاهی ایستاده

أکثرے از منشیان وغیرہ کہ از ملازمین ایشاں اشراف و عاقل جز مدح و ثنا زبان در حق ایشاں نمی کشودند و عوام بوجوہ شتی مدح و مذمت ایشاں در مجلس بیان می نمودند۔ دانستم کہ مطابق بیت

ما نجا اللہ و الرسول معا
من لسان الوری فکیف انا

بر قول عوام اعتماد نباید کرد ، اما چوں از اکھنو بر خواستم بعزم سیر دکھن در بلاد قلمرو ایشاں رواں شدم و آبادی اراضی و معموری دیہات و ماموتی رعایا و ارزانی غلہ جات و وفور کشت و کار و پاکی طرق از قطاع الطریق و دزد و مکار و ہمواری راہ ہاے نا ہموار و براے سایہ و آرام مسافرین بہر دو اطراف سڑک و نشاندن اشجار سایہ دار و تعین عدالت و قضاۃ در ہر دیہے از امصار و حق رسانی حقدار و حمایت مظلوم و و تنبیہ ستمگار و قدردانی علما و اشراف و بہ حدود لایقہ نشاندن جہلا و اجلاف و ایفاے موا عید و اقرار و ہمسراں تاکید و اصرار بہ نظر آمدہ ، اگر در اسباب رزم می بینم و روز در ترتیب و افزونی جیوش اند ، و چوں سامان بزم را ملاحظہ می کنم در تعمیر امکنہ و صفائی فروش وا گر ذکر علم را نیم پیوستہ در تحصیل علوم می باشند و ہمہ لغات را معلوم نمودہ اند ، و در شجاعت ہر فردے اشجع روزگار و ہر مدل اسخام اعصار غرض علم مجسم اند ، و در حرکات و سکنات با فیلسوفان یونان توام ، غرض آنکہ بدیں درستی کار و راستی گفتار کہ دریں فرقہ حاصل است اگر نواحد پیغمبرے نیز ضمیمہ آں

جات هندوستان غیر از سنگتره یعنی نارنج و لیمون شیرین پیدا نیست ، و اگر بعض یافته می شود بے مزه ، و اهل کرناٹک مزه نان گندم را نمی دانند و اگر احیاناً می خورند شکم سیر نمی شوند بلکه از قبیل میوه پندارند ، و عشره محرم الحرام درین جا بعینه بطور هولی می گردد و موسم هولی و دوالی و دسهره و نو روز را مطلق نمی دانند ، مگر کسانیکه از هندوستان نووارد اند و از اکثر امرایان این جوانب قاعده مجلس نشینی معدوم بلکه از سایه مردم می رمند و ذایقه لطیفه گوئی وبذله سنجی و تفنن طبع و سخن فهمی و شعر خوانی و راگ فهمی و سرود شنوی که ترطیب دماغ است و آراستگی پوشاک و خوراک وزیور وخود آرائی مفقود ، و بعد دو دو سه ۳ ماه تراشی سرمی کنانند ، اما اطبائے این جاخطاهاے فاحش نمایند و مرضارا در معرض هلاک اندازند اگرچه علمے دارند امادر عمل نیارند ، ازان خطایا آنچه مذکور می شود این است که رعایت بحران را بالکل مرعی ندارند وبغیر منضج مسهل خورانند و بریک مسهل اکتفا می گزینند حال آنکه مرض سوداوی یا بلغمی می یابند ویا بدن را از اخلاط ممتلی بینند و بفصد نه شتابند هر چند بیمار را از غلبه خون مشرف بر هلاکت یابند و بلا تامل غیر واقع در حضور بیمار نام مرض مهلک برزبان رانند و وے را از مرگ بترسانند و وارثان وےرا مضطرب سازند و بعلاج خالص یونانی میل نه نمایند بلکه بطور عطر مجموعه در نسخه‌ها ادویات یونی و ڈاکڑی و تلنگی بنویسند ، و عقیدۀ بعضے آنست که درین دیار بحران نمی شود و فصد بحال مرضا مناسب نبود ، گویند که درین بلاد خون در ابدان حیوانات کم متولدگردد حال

اند و گوله اندازان سرکار با توپ هاے سپر و مسلح منتظر امر قدر قدرت اند صلاح دولت درین است که حکم والا صادر شود تا توپ خانه حضور را آتش دهند و فی الفور دروازهاے قلعه مبارک را بند سازند تا کار این هر دو لوندان بوجه اسهل به فیصل انجامد که هنوز آتش اندک است بقدرے آب توان فرو نشاند ' این معروض در معرض قبول نیفتاد ارشاد شد که الی الآن از خاندان ما دغاے بعمل نیامده اگر احیاناً ازین نمک حراماں چنین خواهد گردید کلام الله که ضامن است خواهد فهمید و بسزا خواهد رسانید ' عاقبت امر حضرت قدر قدرت نصایح فدویان را نشنیدند و دیدند آنچه دیدند -

جواب دیگر آنکه - عادت زمانه همین است که قوم غالب فرقهٔ مغلوب را محکوم خویش می سازد چناکه بر دهلی چندے رایان هنود راج می کردند و چندے قوم افغان حکومت می راندند و چندے مغل ترک بعده چندے نوبت جنوبیان رسید اگر حالا طایفه عالی شان انگریز بهادر قابض و متصرف گردید چه عجب بلکه این گروه اعقل جماهیر سابق است و در آبادی انواع بر دیگران فایق -

ذکر رجال و نسوان و آب و هوا و روپیه و موسم این دیار و آنچه مناسب و در ضمن آن بر دیگر فواید است نوشته شد

درین ملک موسم بارش در وسط سرما بسیار کم و گرما بے مزه و بهار نا معلوم می شود ' اما هوا در اشتها وغیره از لکهنو بهتر است ' و آب آنجا انسان را روبه پیری می رساند ' و اکثر زن و مرد این جاے لطف کلام ندارند خصوصاً زبان دکهنی بغایت مکروه ط . ه نه شده ' و در لباس و زیور نزاکتے به نظر نیامده ' و اکثر از میوه

و حال که طریقه غناے آن بزرگان نیز بررویه سرور قدمابود ' الحق زمان گذشته بدست هیچکس نیامده چنانکه در گلستان گوید -

فقدت زمان الوصل و المرء جاهل
بقدر لذیذ العیش قبل المصایب

فایده ' در زمانیکه پادشاه احمد شاه موصوف را از سلطنت معزول گردانیده و در چشم شان میل نیل کشیده در نومحله سلاطین مقید داشته بودند ' اما در چشمی بصارت نوشت و خواند اند کے باقی بود ' آنگاه راقم از پردہ عدم قدم خود را بمیدان وجود هم نه کشیده بود لیکن جناب پاشاه معزول مسطور درین انزوا که ماهم همدران جا مقیمه بودیم نیز قریب نوزده سال انفاس زندگانی را غنیمت شمر دند که آنگاه راقم جوان بودم و از صحبت و کلمات ایشان حظے می ربودم وپس ازان بمرض خناق روح خود را بخاز ان قضا سپردند ' اکثر استماع نمودم که این دو بیت را بآه سرد می خواندند سر بجیب فرومی ماندند ' قول سعدی -

سخت است پس ازجاه تحکم بردن
خو کرده بناز جور مردم بردن

قول صایب -

زندگی در گردن افتاد است صایب چون کنم
شاد باید زیستن ناشاد باید زیستن

و بعد این واقعه شاهزاده محمد جام بخش موصوف نیز ودیعت حیات را بموکلان قضا بسپردند ' اما شاهجهان ثانی موصوف که بعد سلطنت نه ماه بطور مسطور از سلطنت معزول گشته با سلامتی چشم جان مقید نو محله مذکور گشتند بیے حایل دیوارے هفت سال دریک جا

آنکه در هیچ کتاب متقدمین و متاخرین شاید این هفوات ایشان نیست ، و هیچ کس نمی رسد که این مزخرفات بے اسناد تالیفات اوستادان سابق و حال از کجامی گویند مگر بعض اطبا که پیر و بودنا نیاں اند می خواهند که هم بران قانون بعلاج پردازند اماجهلا نمی گذارند که غلبه کثرت راست مقام ناچاری دیده خاموشی گزیده اند و مرضا که بعلاج کرده جاهل مانوس شده اند و سخنان بے اصال این طایفه از مدت العمر استماع نموده راسخ و عادی گردیده هرگز بر کلمات ماگوش ندارند بلکه مارانا دان پندارند ، هر چند کتب رانماثیم و دلیل آریم و تجربات فاحش نمائیم آرے این همه نتیجه آنست که صاحبان اینجااعتنی از مرضاے اعزه و اذله مطلق علم این راه ندارند که خود متنبه شوند ور و براه راست آرند و راست را از دروغ تمیزدهند و از بلیه خطایاے معالجه اطباے جهلا برهند ، امادر رقص و سرود این جا بوے کهنگی می آید بطور دهلی و لکهنو که حالا آنجادر رقص و سرود نیز طرح نو و گرمی جدید پیدا گردیده درین جاقطعا از وے بوئے نرسیده

فایده - یاد می کنم ایا مے را که از اوستادان کامل دهلی چها سرود هاے انواع مسموع می شد خصوصاً در خلوتے که از گلوئے احمد شاه پادشاه ابن محمد شاه فردوس آرامگاه شا هجهان ثانی اعنی محی الملته ابن محمد محی السنه ولد محمد کام بخش پسر خورد حضرت اورنگ زیب عالمگیر پادشاه غازی و شا هزاده محمد جان بخش ابن بادشا هزاده محمد کام بخش موصوف سرود شنودیم الی الآن مثل آن اصوات لذیذ و حزین گوش زد راقم نشده ،

و بوطن اصلی خویش بشتافت ' و معین الملک تعاقب وے را تا دریاے اٹک نموده بگذاشت ' بعد فتح در چند روز نواب ملکه زمانی بنت پادشاه فرخ سیر شهید مرحوم که محل کلان جناب پادشاه بودند به پادشاه زاده موصوف خطے خفیه فرستادند که فلان روز و فلان ساعت پادشاه داراسپاه از دار الفنا کوچ فرمودند و بدار البقا خیمه زدند وما خبراین قضیه نامرضیه را تاآمدن شما حتی المقدور پوشیده میدارم که مبادا دریں جاامراے حاضرالوقت دیگر پادشاه زاده را از نومحله بر آورده پادشاه سازند ' می باید که اگر طعام آنجاخورده باشید زود رسیده دست دریں جابشویند ' بمجرد اطلاع ایں واقعۀ هایله پادشاه زاده موصوف معه وزیر و سپاه جرار تا دریاے اٹک بندوبست خود نموده یلغار فرمودند و در پنج روز در شاهجهان آباد دهلی رسیده از راه دلی دروازه در قلعه مبارک داخل گردیده همون ساعت تخت سلطنت را از جلوس خویش مزین ساختند و نوبت سلطنت بنام خویش نواختند و لقب ذات مبارک را احمد شاه گذاشتند و جنازه جناب پادشاه مرحوم را از راه خضری دروازه برآمد نموده در درگاه حضرت سلطان العارفین محبوب رب العالمین زر زری زربخش سلطان نظام الدین مدفون کردند ' و جناب پادشاه احمد شاه در عیش و عشرت بر روے خویش کشودند و جناب والده خود را به صاحب جیو و نواب صاحبه زمانی و نواب قدسیه و طغاقی خویش را که مان خان بود به معتقد الدوله بهادر خطاب فرمودند و در لهو ولعب از نیرنگی زمانه غافل بودند ' بعد پنج سال وزیر الممالک نواب معین الملک رستم هندموصوف

ماندیم و با یکدیگر لہو و لعب را ندیم زیراکہ دران اوان من دہ سالہ بودم و اوشان شاید بست سالہ باشند ' در لکھنو بودم کہ فوت شان شنودم کہ در قید سلاطین انقضا فرمودند رحمۃ اللہ علیہم اجمعین -

فایدہ - در اواخر سلطنت محمد شاہ فردوس آرامگاہ پادشاہ کابل و ہرات یعنی احمد شاہ درانی ابدالی افغان بعزم تسخیر شاہ جہان آباد دھلی و دیگر بلاد ھندوستان لشکر کشیدہ چون متصل بلدہ لاھور رسید دران ھنگام پادشاہ دھلی یعنی محمدشاہ در امراض متعددہ گرفتار بودہ مشرف بر مرگ بودند پسر خود را کہ نیز مرزا احمدنام و ھفدہ سالہ عمر داشتند ولی عہد کردہ ھمراہ وزیر خود اعتماد الدولہ قمرالدین خان بہادر باتہیہ جنگ روانہ فرمودند و در لاھور تلاقی فریقین روداد ' وزیر موصوف با ضرب گولہ توپ وقت ظہر در تہ خانہ مصلے در حالت نماز شہید شدہ ' وقت مردن معین الملک رستم ھند الملقب بہ میر منو پسر کلان خود را کہ ھمراہ داشت از حضور مرشد زادہ خلعت وزارت دھانیدہ وبر جنگ ابدالی تحریص و ترغیب نمودہ ' و پسر خود را در حفاظت ننگ و ناموس و نام بسیار نصایح نمودہ و در رسم تعزیت داری خود امتناع بلیغ فرمودہ جان بجان آفرین سپردہ بعدہ در چند روز از تائید غیبی و جرآت و شجاعت پادشاہ زادہ میرزا احمد و تہور و ھمت معین الملک رستم ھند از مہب افضال قادر بے ھمال بعد نصرت اقبال بجانب پادشاہ زادہ ھندو ستان و زید ' و احمد شاہ ابدالی پادشاہ ھرات و کابل زخم تیراز دست میرزا احمد پادشاہ زادہ ھندو ستان بردوش خود بر داشتہ منہزم گردید

معزول بمرض خناق در گذشت و در همون سال والدہ پادشاہ موصوف بمرض قولنج ایلاوس بمرد ' و بعد دوازدہ سال احمد شاہ پادشاہ ولایت موصوف هم در کابل نیز بمرض خناق جان را بخازنان قضا سپرد ' اناللہ و انالیہ را جعون -

فایدہ - چون نواب صاحبہ محل مسطورہ از تجہیز و تکفین دختر خویش فراغت یافتند ' حضرت شاہ عالم پادشاہ در محل خاص خویش طلب فرمودند و احوال مردن حضرت بیگم و شدائد این راہ کہ مسافت بعیدہ دارد وحالات غم واندوہ را استفسار فرمودند. اتفاقیہ دران مجلس والدہ راقم حاضر بودند ' چون نواب صاحبہ محل حضور پادشاہ در رسیدند و بنا بہ گریہ وزاری و حقیقت گذاری نمودند معہ پادشاہ همہ حاضرین آنجارا سرود و رقص فراموش شدہ و در گریہ بہ صاحبہ مصیبت متفق شدند و بے اختیار می گریستند ' طرفہ ترآنکہ نواب صاحبہ محل گفتند کہ من همہ در راہ شب و روز پہلوے صندوق جنازۂ دختر خود پہلوے خود را منضم نمودہ و در بغل گرفتہ می نشستم و می خفتم و دمے از گریہ و هاے هاے نمی آسودم ' شبے در گریہ و زاری بطورعادت مشغول بودم کہ بوقت شب ازمیان صندوق آوازے شنیدم کہ دختر بہ ملاسام تمام می گوید کہ اے والدہ جان گریستن فایدہ ندارد تاچند خواهید گریست حالا بہ صبر باید زیست ' بعد ازین اندکے گریہ من تخفیف پذیرفت و نوعے با صطبار می گذشت ' اماچون داروگیر هنگام غلام قادر عارض گردید محلات نواب ملکہ زمانی و نواب صاحبہ محل مسطورہ کہ بیرون قلعہ مبارک بطرف موری دروازہ واقع بود در غارت غلام قادر افغان رسید ' در همون سال نواب

بعارضۂ هیضہ در گذشت و چندے خان خانان برا در معین الملک مذکور وزیر گشت ' بعدہ دراواخر سلطنت جناب پادشاہ موصوف قلمدان وزارت بعماد الملک غازی الدین خان مسطور بخشیدند ' بعد چندے بوجوہ شتے کہ ذکر آں دریں جا نا مناسب از دست این وزیر پادشاہ بے تدبیر از تقدیر الہیٰ از چشمان خویش و والدۂ خویش معذور و معزول از سلطنت شدہ در ذومحلہ مسطور منزوی و مقید گردید ' مادر چشمی پادشاہ معزول را بصارتے باقی بود کہ اندکے نوشت و خواند می فرمود وهمگی سلطنت آں پادشاہ شش سال و هفت ماہ بودہ ' بعدہ امر سلطنت بحضرت عرش منزل رسید کہ در اوائل سلطنت احمد شاہ بادشاہ ابدالی موصوف بہ انتقام شکست خویش لشکر بر دهلی کشیدہ مسخر خویش گردانید و بعد صلح دختر حضرت فردوس آرامگاہ کہ بحضرت بیگم موسومہ و از بطن نواب صاحب محل بود یعنی خواهر علاتی احمد شاہ پادشاہ موصوف معزول را در خواست فرمودہ بہ آراستگی تمام وزینت مالاکلام و جهیز و مکنت بے شمار و افیال واسپان مرصع نگار کہ چشم فلک پیر چنیں اموال خطیر را ندیدہ باشد ' شادی طوی سرانجام گردید ' بعد چند هفتہ داماد موصوف عروس و خوش دامن خود را همراہ برداشتہ بدار الخلافت خویش مراجعت نمود بعد هژدہ سال کم و زیادہ حضرت بیگم دختر حضرت فردوس آرامگاہ هم در کابل بمرض طبیعی در گذشت و صاحبہ محل والدہ اش جنازۂ وے را بر داشتہ در دهلی رسید و نزدیک قبر حضرت فردوس آرامگاہ دختر را مدفون گردانید ' و بعد یک سال احمد شاہ

اسباب راتبه پکهال هائے آب و گوشت و میوه جات وغیره ضروریات و حوایج لابدیات شادی و مهمانی سه پاس روز گذاشته و بعض ڈیوڑی ها چهار گهڑی روز باقی مانده " بعض از محل پادشاهی وقت شام و بعض قریب پاسے کم و زیاده از شب گذشته محصور نموده و قفل داده کلیدها را بحضور نواب ناظر می سپردند و وے خریطه کلیدها را از زیر بالین خوابگاه خویش ضبط می کرد و لیکن چون حضرت قدر قدرت در قلعه مبارک تشریف آوردند بوجهے از وجوه ناظر بختاور خان موصوف در معرض عتاب آمده در قید بمرض دیا بطیس در گذشت ' و خدمت نظارت بر منظور علی خان که هم در اله آباد داشت مفوض گشت و در آخر از نادانی خود دغاے خورده اتهام بربادی این سلطنت عبث بر داشته گردن خویش نهاد و خود نیز برباد گردیده مقید شد ' تا حال انفاس حیات مستعار را می شمارد ' دویمی مرزا حامد علی شاه پسر پرورده نواب زبیده بانو المعروف به قطبی بیگم دختر بادشاه محمد کام بخش موصوف بکرات و مرات راقم بچشم خویش ملاحظه نموده که از سرتا قدم گویا ید قدرت از دست خویش را در باخته اسلوب چهره مرغوبش بغایت محبوب و گردن و بالایش در پستی و بلندی نهایت با اعتدال و عدیم المثال گویا خیر الامور اوسطها در شان خلقت وے آمده و شاید در ابناے روزگار ما مثل وے در دوران دیگرے را نزاید . در عمر بست و دو سالگی نو کد خدا شده دو هفته بود که از عارضه مرض جدری در چهارده روز آن ماه چارده را اجلش در گور بربود ' عالمے تازیست در یاد حسنش خون می

ملکهٔ زمانی انقضا فرمودند و حیات مستعار را ترک نمودند ؛ اما صاحبه محل بعد وفات دختر خویش تاسی ۳ سال انفاس حیات را می شمردند و دا چار انتظاری پیک اجل می بردند، حالا در کرناٹک بودم که زبانی حکیم سید غلام علی خاں دهلوی پسر حکیم اکمل خاں خانساماں جناب نواب مبارک محل صاحبه که به سببے دریں جا وارد بود بشنودیم که نواب صاحبه محل نیز دریں ولا صدمه موت دیدند و در زاویه خزیدند ' '' کل نفس ذایقة الموت ''

فایده ، قطع نظر از حسن و جمال نسوان که مناسب ایں مقام نیست در قلعه مبارک بودم که سه کس را از رجال در عنفوان شباب در حسن سیرت و صورت چناں مشاهده نمودم که دیگرے مثل شاں الی الآن به نظر نه رسیده ' یکے ناظر بختاور خاں المخاطب به بهروز خاں که دیده از دیدنش استعجاب می نمود که آیا انسانے است یا حور رویش بمشابه قرص آفتاب وبالایش میانه چوں سرو نوخاسته با آب و تاب عالمے از زن و مرد فدائے روئے او می بودند و نظاره می نمودند '

تنبیه ' ناظر مسطور سابق محلی بود از بچه گانان ناظر بهروز خاں مرحوم اما در غیبت رایات عالیات حضرت قدر قدرت خدمت نظارت کل قلعه مبارک و مفاتیح محل محلی و دیگر محلات سلاطین و بیگمات بدست اختیار او مفوض بود ' و همه خواجه سرایاں و محلی ها و پیاده و میردیهه هاے نظارت متعینه ڈیوڑی ها تابع اومی بودند ' و از حکم وے مفاتیح آورده قفل ڈیوڑهی ها را علی الصباح می کشادند و بعد جواب و سوال معمولی و رسانیدن

و در علم هرفن خصوصاً در خوشنویسی و آداب و تمکنت منتخب خاندان تیموریہ بود ، بعمر بست و پنج سالگی بمرض سرسام در گذشت غفر اللہ ۔ شاعری گفتہ ،

خوش است عمر دریغا کہ جاودانی نیست
پس اعتماد بریں پنج روز فانی نیست

کدام باد بہاری وزید در آفاق
کہ صرصر اجلش در پئے خزانی نیست

لراقمہ

اے فلک باگل زہے مہماں نوازی ساختی
شد چو وا چشمش بر و خاک خزاں انپاختی

ریختہ

گرجان عزیز ہے نہ ادھر آو عزیزو
یہاںسے تو نکلتے ہیں یہ لاشے ہی مچامچ

از گفتار شاہزادہ موصوف مرحوم ہمیں دو سہ بیت در خاطر بود بطور یادگار ترقیم نمودم ،

مرزا فرخندہ بخت جہاں شاہ المتخلص

بہ قمر مرحوم

کچھ تجہکو لکہوں سوکس نمط ہم
پیچیدہ ہیں غم میں مثل خط ہم

ولہ

کوئی پلے پرندہ آیا مجرموں کے غیرحبر
مفت میزان ستم میں ہمرگئے قاتل کے تل

اے قمر دلگیرمت ہو کہوں دینگے آن میں
حضرت مشکل کشا ہقدیے تیری مشکل کے کل

گریست ، سیومی پادشاہ زادہ میرزا فرخندہ بخت المخاطب بجہان شاہ المتخلص بہ قمر ابن حضرت قدر قدرت کہ از بطن شاہزادی نواب سعدۃ النسا بیگم عرف منجہو بیگم خواہر حقیقی عزت افزا میرزا مدوی موصوف بودند ، روزے درسیر گاہے دیدم کہ در انبوہ ملازمین خویش می رفتند از ہمہ کس گردن و سرشان بلندمی نمود چہ قدسہی سروے خوش نما داشت کہ بدیں دراز قدی زیباتر قدے ندیدم چنانچہ شاعرے گفتہ ۔

بیت
این ہمہ شاعران نادیدہ
غلطی را بخود پسندیدہ

یار را سر و قد می خوانند
سر و چوبے است ناتراشیدہ

لراقمہ ، ریختہ ۔

جہاں کے خوبرویاں یہاں خجل ہیں
کہ دھلی کے بت چین و چگل ہیں

مرے سر و سہی کو جب سے دیکھا
سہی سروان گلشن پابگل ہیں

و اسلوب چہرہ کتابی نماے او را چہ بیان نمایم کہ قلم و زبان قاصراللسان است ۔

لراقمہ ۔ ترے رخسار انور کے مقابل
شموع شمس و مہ بھی مضمحل ہیں

و ہمچنیں ہر دو نرگس سیہ‌مست دلبر کہ گوئی دو ساغرلالہ احمر بر صفحۂ دو برگ ورد تازہ و تر گذاشتہ ۔ لراقمہ ۔

نظر میں نرگسیں میری تجہہ آگے
یہ ساری نرگس شہلا خجل ہیں

گرفتار شده و وے را در پاے فیل انداختند و کشتند خاص خانه زاد موروثی راقم بودند ' چوں از لکھنو برخاستم دراں وقت ٹیکارام در ملازمت نواب مدارالدولہ بہادر حاضر بود ' از وشاں در خواستم و خدمت بخشی گری سرکار خود بدو مفوض فرمودم چوں در کرناٹک رسیدم بطور دغا رفاقت مرا گذاشتہ در کرنول رفتہ نوکر نواب آنجا شدہ و محفوظ الحال گشتہ ' الحال شنیدم کہ مسلماں گردیدہ و مرید پیرزادہ آنجا گشتہ بمرض سودا مبتلا شدہ جان بجان آفریں سپردہ غفراللہ لہ ' فکر شعر نیکو کردے و در مکتوبات عبارت منشیانہ نوشتے و قصاید و دیوانے مرتب دارد ' اما در عروض معذور بود ' اکثر حرف عین در تقطیع شعرش ساقط شدے ' چند ابیات براے یادگار ازو و از برادر و پدرش نوشتہ شد و پدرش تخلص نیز موبد و فکر شعر بلند و خدمت دیوانی سرکار نواب عفت آراے بیگم صاحبہ موصوفہ جدہ عالیہ ما داشت

رام ٹیکارام المتخلص بہ ظفر

بیت

مرازدیدہ و دل پاے در گل افتاد است
ز دست دیدہ گہے گاہ از دل افتاد است

بکوے یار مرا طرفہ مشکل افتاد است
بہر گہے کہ قدم می نہم دل افتاد است (۱)

بیک نگاہ تواں کرد چارہ کارم
کہ دل زنیم نگاہ تو بسمل افتاد است

---

(۱) ن - کجا

فصل در خاتمهٔ کتاب

اما باید دانست که در لکهنو بیک سال کامل کتاب لغت ترکی چغتائی را به وساطت در فواید جدید بر خلاف مولفین تالیف کرده‌ام و در ماهی نسخهٔ محبوب القلوب را که در زبان ترکی از تصنیفات میر نظام الدین علی شیر المتخلص به نوائی است بزبان فارسی در نثر مقفی ترجمه نمودم و چیزے بران افزودم ' و در هفتهٔ نصاب ترکی در صنعت مقلوبات که دو صد و بیست بیت دارد مرتب ساختم و در سه ۳ روز در جواب خالق باری امیر خسرو دهلوی در همین وزن موجزی را که به تذکری تازی موسوم ساخته ام و ششصد و پنجاه ابیات دارد در زبان ترکی و هندی بیاراستم ' و رسالهٔ قبریه را که از بقراط در علامات ردیه مرضا در عربی بود بموجب استدعاے حکیم حسین رضا خان مسطور ملازم سرکار در چند هفته ترجمه فارسی کرده در سلک نظم کشیدم ' بعده به نسخه ساندات پر داختم که دران اکثر از قسم مواعظ و تنبیهات است ' و تا حال یک صدونه سانده دارد ' و چون در عظیم آباد رسیدم در هفت ایام بموجب خواهش راے ٹیکارام برادر علائی راجه دیارام کشمیری که خانه زاد موروثی و بخشی سرکار راقم بود ' دیگر لغات ترکی چغتائی که چهار صد و پنجاه و دو بیت دارد تصنیف نمودم ' و چون در مقصود آباد وارد گردیدم از خواهش عقیدت نهاد راسخ الاعتقاد مرزا جان طپش موصوف مذکور که درین امر نهایت اصرار داشت در تالیف واقعات خویش شروع نمودم '

فایده ـ راے ٹیکارام بهادر المتخلص به ظفر مسطور و راجه دیارام در وقت وکالت شاه نظام الدین عرف شاه کوڑی به ٹهٹهه

ولہ

از اهل کمال مردم کشمیر اند
این قوم نجیب موبدا بے پیراند

جز عقل بہ اهل عقل پیرے نبود
در خطہ عقل این جوانان پیراند

رجعنا الی المقصد ۔ و پس ازاں بعض اعزہ خورد و کلان این دیار کہ زبان اردو را محبوب دارند و درین محاورہ خطها می‌کنند درین باب مرا باعث شدند کہ در اصطلاحات و کنایات و استعارات زبان اردو و الفاظ بیگماتی دیوانی جدید مرتب نمایم لہذا دران شروع نمودہ ام ' چنانچہ انموذجاً چند غزلیات از دیوان جدید خویش نیزدرین موجز بقلم آمدہ کہ این مضامین بر خلاف دیوان قدیم است و سواے این تصنیف و تالیف وقتیکہ در قلعہ مبارک محبوس بودم یک دیوان غزلیات فارسی و ترکی و ریختہ و یک رسالہ مسمی بعروض زادہ در احوال فن شعر و یک فواید الاطفال درطب و یک فواید المبتدی بطور آمد نامہ در زبان اردو و چند رسایل دیگر کہ نا تمام است تالیف کردہ ام

تمت

قوله

حیران تماشاے ظہور خویشم
چون مہر حجاب خود ز نور خویشم

ہرگز بغم و الم نباشد سر و کارم
من والہ جلوۂ سرور خویشم

ولہ

گر خشک لبی چشم تر داشتہ باشد
پس نخل محبت ثمرے داشتہ باشد

زاہد زغرے بار بغم بست سبک شد
پیدا ست کہ دربار چہ خرداشتہ باشد

راجہ دیارام مسطور

عاصی چہ شود واقف اسرار نہاں
سازد اشک ندامت از دیدہ رواں

زاہد بغرور زہد نازد بیجا است
بہتر زیں طاعت انفعال عصیاں

موبد مذکور

در حریم کعبہ و بتخانہ تابان است شمع
فارغ از وہم دو رنگ کفر و ایمان است شمع

بزم دل موبد زانوار تجلی روشن است
من نمی دانم کہ ہندو یا مسلمان است شمع

ولہ

صاحب تدبیر تا قابوے وقت
باش پیش دشمن جانی خموش

آتش از تدبیر حکمت موبدا
آب را در دیگ می آرد بجوش

ضمیمہ

ذیل میں اظفری اور ان کے بعض اعزہ کے متعلق
موں نے چند اور واقعات درج کئے ہیں جو ایک
قلمی نسخے سے ماخوذ ہیں (کیفی عمری)

در احوال تباهی پادشاه عالم شاه و احوال همایون بخت که از دهلی اواره شدن و امدن خود بسمت چیناپٹن بخدمت نواب والاجاه نوشتن

جلایل ستایش بحضرت قدسیه داور دادار بیهمال لایق است که انتظام مهام عالم را به نیروی همت والای فرمان روایان بلند مقدار و شهریاران همایون فر سپهر اقتدار تعلق داده تاج خلافت بر سر این گروه قدسی شکوه گذاشت ، چنانچه این مملکت فلک فسحت هندوستان که غبار کفر و ضلال بذروهٔ کمال ارتفاع یافته ، بآ بیاری شمشیر ظفر قرین حضرت امیر تیمور صاحبقران ممالک ستان و اولاد کامگار ایشان که همواره بر سر سرکشان و کفار بطالت کیشان مظفر و منصور آمده فرونشانده مقر ارباب دین و دول ساخت ، الحمد لله از مبادی انکشاف صبح سعادت خلافت و طلوع نیرّ سلطنت این سلسله عالیه با عزو کرامت هر یک از بادشاهان فلک قدر رافت ارجمند شامله در آرایش و ترتیب احوال طبقات امرای عظام لازم الاحترام داشت ، ورفاه کافه عوام مبذول داشته مطاع و فرمان فرمای خلایق بودند ، تا آنکه با متداد زمان و تصاریف دوران در اوضاع و اطوار هندوستان و هندوستانیان اختلال فاحش بهم رسیده ، بحسب اندراس

منتہاے اقتدار و اختیار دریں دولت ابد مدت می باشد تعلق باو گرفت و معتمد علیہ بادشاہ گردید - آرے - بیت -

زنا اہل چشم بہی داشتن
بود خاک در دیدہ انباشتن

آں حق نشناس باطل اندیش بحکم "کل اناء یترشح بمافیہ" در مقام اظہار اثاثہ بشقا وقت جبلی در آمدہ بے تشویش ماذمی چشم از مراعات جانب نمک و حق نمک کہ در زمان طفولیت مدتے در ظل رافت شاہی پرورش یافتہ از زبان حقیقت ترجمان آنحضرت خواندن کلام مجید را تعلیم گرفتہ بود ' دریں وقت بمنصب علیا و مراتب والا کہ از پایہ حوصلہ او بر تر و بلند تر بود صعود نمود - یک بیک پوشیدہ دیدہ جہاں بیں آنحضرت را کہ لیل و نہار در تماشاے تصنعات قدرت کردگار جلت الایہ بسان آفتاب روشن و چوں قمر مبرہن می بود بنوک دشنہ خوں ریز بر کند و اثاث سلطنت کہ ابروجان بحر و کان بود بہ نہیب و غارت ربود ہر چند آں اشرالناس در کم مایہ فرصت سزاے سوے کردار خود را باقبح ترین وجہے بچشم خود معاینہ نمودہ بدر کہ جہیم شتافت ' اما دراں چند روز بیدار شاہ ولد احمد شاہ را بر سر یر فرماندہی نشاندہ از پا در آوردن سلاطین نامدار را کہ در قلعہ مبارک منازل سکنی داشتند قرار خاطر کردہ بود ' ایں معنی باعث تزلزل و اضطراب ایں طبقہ گشتہ ہرکس بہر نحوکہ راہ یافت خود را ازاں مہلکہ برون انداخت - مجموع ہفت کس از مرکز خلافت کہ موطن اصحاب ناز و نعم است برآمدہ بجہات مختلفہ شتافتند - ایں نیاز مند درگاہ ایزد مستعان بطریقے کہ جذب آبخورد بود جادہ پیماے آنطرف شدہ -

و هن و فتورے در اساس سلطنت راہ یافتہ و اقطاع و ابکای اطراف و کنار اکثر بحوزۂ تصرف گروهے از اوباش ملک مثل راجپوت ، راٹھور و جاٹ و بندیلہ و سکھہ و افاغنہ وغیرہ باغیان خود راے خیرہ سر کہ پیوستہ رقبہ بندگی و رعیتی در مرتبہ اطاعت بادشاهی محکم داشتند منتقل شد ، و قلیلے ازحدود احوال پاے تخت باقی ماندہ اخراجات کارخانہ پادشاهی و تنخواہ مشاهرۂ شاهزادگان و سلاطین زادگان ازانجا سر انجام می یافت ، چون فلک کج رفتار و روزگار مشعبدے مدار پیوستہ در صدد گرد آوری اسباب فساد و عناد معتاد می باشد ، اکتفا باین اختلال کہ زوال نکال سلطنت بر وجہ کمال بود نہ نمردہ دیدہ فتنہ تازہ باز و هنگامہ شعبدہ بازی بوضع دیگر آغاز کرد ۔ بیت ۔

هر کرا پایہ بر افراخت فلک باز انداخت
عدل این ظالم جا بر ستمے بیش نبود

القصہ غلام قادر پسر ضابطہ خاں روهیلہ از منڈر و شر خود بے آنکہ فرمان طلب از پیشگاہ خلافت با و صادر گردد با تشون ضلالت مشحون بارادۂ فاسد کہ معمول این طایفہ است بغتتاً وارد دارالخلافہ گردیدہ بہ تقبیل عتبہ شاهی مستعد گشت ، بادشاہ اورا نظربر سوابق حقوق تربیت کہ بخدمہ او داشتند محل اعتماد فرا گرفتہ مقتضاے نوازش خسروانہ بخطاب روشن الدولہ سرفراز و از آنچہ خواهش کرد بہ پذیرای آن ممتاز گردید ۔ بناے شوکت و استقلال آن جاهد بدسگال ترقی و اعتلاے پذیرفت ۔ و عاقبت کشیک و دروب قلعہ و جمیع کارخانجات حضور کہ

نظیر " ارم ذات العماد " مملکت آں عزیز مصردلها بخیر و عافیت رسانیده فایز جوار فتوت فرموده غنچه خاطر که نورس حدیقه دل است بهوای مخالف ناسازی ایام افسرده و پژمرده بود بتاثیر دلپذیر بر آب و هوای این سواد اعظم طراوت و خورمی از سر گرفت - و بملاقات گرامی که بحول و قوة ایزد کام بخش قریب الوقوع است شگفتگی و اهتزاز دیگر خواهد پذیرفت زیاده چه بر طرازد -

از رفتن چیٹاپٹن بسمت حیدرآباد باز معاودت به بندر نموده بخدمت عمدةالامرا نوشتن

پس از شکر و سپاس کبریائے خداوندی که فهم انسان را در نهان خانه اسرار حکمت بالغه اش مجال مدخل نیست - و قاصد دور کرد تدبیر را در ساحت جلال تقدیر او یاراے پیش آهنگی نه واضح راے مهر انجلاے درة التاج تارک عظمت و اقبال شاه بیت قصیده ابهت واجلال وزیر والا تدبیر بادشاه نشان امیر خورشید ضمیر آسمان پایه شان افزاے سلسلة جلیلة صاحبقرانی ' آبر و بخش دودة گورگانی معارک کشورکشائی را سپه سالار علوهمت و فتوت را محیط ذخار پناه خرد دستگاه دانش یکتا گوهر کان آفرینش برادر صاحب عظیم المرتبت مشفق عالی پایگاه جناب عمدة الامرا بهادر امیرالهند والاجاه گر دانیده می آید اگر قلم حقیقت رقم اجازت به تحریر طور ما اشتیاق یابد همانا بسوے اظهار مطالب می نماید لاجرم - بیت

چوں سپند دور آتش در شب هجران تو
ناله در دل گره داریم خاموشیم ما

چون نسیم بہر گل زمین کہ می گذشت گلبانگ بہار اخلاق آں ستودہ آفاق بمسامع حقیقت مجامع می رسید ۔ بیت ۔

شورے ز تو غایبانہ دارد
بلبل گل را بہانہ دارد

بے اختیاری شوق گرامی ملاقات وافی برکات نواب سپہر جناب عالم مدار انجم کواکبہ و جہاں سالار اعظم الوزرا معظم الامرا وزیر آصف تدبیر بادشاہ ذی شاں قوۃ الظہر تخت و بخت خواقین ہندوستان امیر کبیر مظفر و منصور مقاصد و معان و سلسلۃ امیر تیمور برادر صاحب وزارت مناقب مشفق شفیق مہربان معدن جواہر زواہر لطف احسان سلمہ الرحمٰن دامن دل را بپایں سر کشیدہ بتائید اقبال تا بندر مچھلی پٹن رسیدہ جہت قلت سامان سفر توقف گونہ صورت بست ' بحول و قوۃ الہی عنقریب روانہ پیشتر و سرور قرب حضور کہ آرزوے از حد بیشتر داریم می کردیم ۔ بیت

اے بشوقت زرہ دور و دراز آمدہ ایم
از کجاتا بکجا مرحلہ ساز آمدہ ایم

ہمایون بخت در خدمت والاجاہ نوشتن

شکر و سپاس عتبہ قدسی حضرت کبریاے الوہیت جل جلالہ و عم نوالہ بجلاویزی لطف بالغہ خویش من سرگردان بوادی اضطرار و پریشانی را کہ صد گونہ متاعب و مصاعب رفیق طریق روزگار و کمال بے سروسامانی ملازم ایں سفر اختیار گردید ' شوافع و شوامق حوادثات دیرد‌گی دہر را بکام تجربہ در گذرانید بمقتضاے صدق افزاے " ان مع العسر یسراً " بوسعت آباد بلاد

شهرت ما سبب خصمی مردم باشد
خوشدل آں مرد که نامش به نسب کم باشد

طالعم کرد پریشاں بدیارے که دگر
نقش را مہر نسب نامه مردم باشد

اگر ظہور ایں معنی دربادی الرائے ناخوش نمود ' اما ظاہربینان عالم صورت که از معنی حقیقت آگہی ندارند قبیح شمردند اما در نظر ذوی بحکم " فعل الحکیم لا یخلوا عن الحکمة " از مصلحت شامله و حکمت کامله که در ہر امر جزی و کلی مستدیم است (؟) نبود غالباً شاہد خیر و صلاح دریں نقاب محتجب بود بدستیاری کارکنان دیوان تقدیر برقعه از رخ بر گرفته شده بمحفل ظہور خرامش نمود ۔ مصرعه

از انچه ساقی ماریخت عین انصاف است

بعد ازیں قضایا بصواب دید بیگم صاحبه و فرزند سعادت پژوه مرزا سکندر شکوه خاطر بآں تعلق گرفت که دیگر بار ملاقات آں گل گلشن ہمیشه بہار و زارت را که بصد جاں مرغوب و مطلوب است ۔ از معظم اتفاق باید شمرد و بیگم صاحبه و نو نہال حدیقه اقبال مرزا شکوه را بروفق خواہش فرمودند باید سپرد وجود رخصت شده جریده و تنہا از راه دریا روانه بدیار ہندوستان باید شد و بایں عزیمت به بندر مچھلی پٹن رسیده جہت: اطلاع احوال روید اد رقمزدۂ کلک حقیقت مواد خواہد گردید ۔

برائے سپردن برخوردار خود را بخدمت بڈی بیگم صاحبه نوشتن

والده صاحبه قدسیه ... معظمه مکرمه مداشفاقہا خداوندے که زمام اختیار و مہام انسان را بکف اقتدار مشیت اوست شاہد حال و گواه صدق ایں مقال که اشفاق و وفاق چشم آں مکرمه که.... تعظیم دودمان صاحبقران نسبت بایں نیازمند الطاف سبحانی میکول و

بر ضمایر هوشمندان باریک بین و رمز فهمان دقیقه گزین روزگار لایح و آشکار است که هرگاه مشیت ایزد توانا بظهور یکے از امور تعلق گیرد بدستیاری پرده کشایان سرایر غیبی صورتے در عالم آرایش اسباب وقوع پذیر د هر آینه فکر دوراندیش بقوت تدبیر مانع تقدیر نمی تواند شد اینمقال صادرات احوال این نیازمند درگاه ایزد بے همال می باشد چه از قصور کو جهات آنجناب و قطع تعلق دانه و آب بشوق ملاقات عزیزان و خویشان که از مغتنمات زند گیهاست رهگرائے هندوستان شدیم - بیت

کے دام فگندی که تا صید نگشتیم
آزادی مارا گنه از جانب مانیست

چون اکثرے از ملازمان رکاب بمقتضاے حین و عدم همت خود را مرد میدان شداید این سفر دور دراز نیافته دل دگر گون کرده بودند در عرض راه اراده ترک خدمت بخود قرار داده طریق جویائی پیمودند چون احتیاط تقاضاے آن می کرد که مردم تازه لازم رکاب ساخته دل از وسوسه این شوره پشتان باید پرداخت - رفتن حیدرآباد ضرور ـ و قرار خاطر آن بود که در انجا تحقیق را مهانموده از جانب اورنگ آباد که اورنگ سعادت توفیق طواف مرقد مطهر معنبر عالمگیر پادشاه انارالله برهانه در عیوارن(؟) میسر است بصوب مقصد باید شتافت ' در حینے که خارج شهر حیدرآباد محل نزول اجلال گشت نواب نظام الدوله بهادر آمدن مارا بآنجا در آئین ملک داری مصلحت ندیده و هم در رفتن پیشتر صلاح نه اندیشیده تکلیف معاودت نمودند در خصوص این امرمبالغه بمرتبه افراط افزودند ـ رباعی -

مشمول بود شکر آں را بکدام زبان بیان کنم و بکدام توجه عقدهٔ این بکشایم این نیز دوم تلطفات در عالم انس دیوارے برپا کرد که رهیدگی ازاں احاطه امکان وقوع نداشت - و قدم فراتر ازاں نمی توانم گذاشت - اما بمقتضاے بو قلمونی دهر نا پایدار و انقلاب زمانه غدار فرق در تو جهات نخستین که از اسباب وحشت و کمین بود پدیدار گشته باعث بر نقل و حرکت بآ نصوب هندوستان گردید - بیت -

مگر ز غفلت صیاد فرصتے یابم
وگر نه چشم مرا قدرت پریدن نیست

بالجمله چوں خبر از رضاء آں معظمه روبراه خلاف نهاده بودیم اسبابے که موجب وصول بسر منزل مقصود تواند شد دست نداد چه نواب نظام الدوله بهادر به تخیلاتے که درخاطر داشتند مانع قصد پیشتر گردیدند - طبع غیور ازیں معنی خیلے بهم برآمده اصرار در عبور و مرور ازراه اورنگ آباد یا ناگپور نمودیم اما چوں نیک اندیشیدیم دریں ممانعت بفحواے صدق افزا " الخیر فیما وقع " غالباً خیریت حال متضمن آں تواند بود و نیز برخصت و رضاے آں قدسیه خصال مبادرت بایں عزیمت دور و دراز کردن لایق نه نمود باهم وعده که در پیش اولوالالباب یکے از اوصاف عظمه است و آں سپردن بیگم صاحبه و برخوردار مرزاسکندر شکوه را بخدمت عالیه بروفق خواهش معاودت بایں طرف لازم گردید و بایں نیست درست وصول مرکب اقبال به بندر مچهلی پٹن اتفاق افتاد - هرگاه نوشتجات جانب آں مکرمه او نواب عمدة الامرا بهادر امیرالهند والاجاه عز صدور یابد ازیں جا روانه بآں صوب می گردیم -

حرتے (؟) دارم که باایں بیقرار یهاے شوق
چوں مرا بال و پراز اعضانمی آید بروں

زیاده چه نویسد

